

Univerzita Karlova
Pedagogická fakulta
Katedra dějin a didaktiky dějepisu

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Osobnosti českého středověku ve vybraných učebnicích dějepisu od
Rakousko-Uherska do současnosti

The personalities of Czech medieval in select history textbooks since
Austria-Hungary until today

Bc. Matěj Kocour

Vedoucí práce: Mgr. Jaroslav Pinkas, Ph.D.

Studijní program: Učitelství dějepisu pro 2. stupeň základní školy a střední školy

Studijní obor: N D-ZSV 20

2024

Odevzdáním této diplomové práce na téma Osobnosti českého středověku ve vybraných učebnicích dějepisu od Rakousko-Uherska do současnosti potvrzuji, že jsem ji vypracoval pod vedením vedoucího práce samostatně za použití v práci uvedených pramenů a literatury. Dále potvrzuji, že tato práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze 1.12.2024

Rád bych poděkoval vedoucímu práce panu doktorovi Jaroslavu Pinkasovi za věcné rady a doporučení.

ABSTRAKT

Tato diplomová práce se zabývá obrazem středověkých osobností v učebnicích dějepisu pro ekvivalenty základní a střední školy mezi lety 1869 a 2021. Cílem této práce je využít kvantitativní metody k zmapování proměny těchto osobností a identifikování charakteristik, které v jednotlivých obdobích předurčovaly jejich výběr a tím přispět do reflexe dnešního kánonu významných osobností ve výuce dějepisu. V teoretické části jsou uvedeny dějiny a dějepis a stručně charakterizována jednotlivá období z hlediska společenských a politických změn a vývoje historiografie, školství a výuky dějepisu. V praktické části jsou sledovány charakteristiky zmiňovaných osobností rozdělené do tří hlavních tematických celků. Ke sledování charakteristik jsou využity základní statistické metody a metody data analýzy. Vypozorované proměny jsou následně interpretovány na základě vývoje jednotlivých období předneseného v teoretické části. Bylo zjištěno, že obraz osobností českého středověku se výrazně měnil zejména pod vlivem historiografie a dobových cílů dějepisné výuky. Konkrétně významnou roli hrálo, jak moc je dobová historiografie soustředěna na politické, kulturní nebo hospodářské dějiny. Od toho se mimo jiné odrážel i nominální počet jmen v učebnicích, který následný obraz osobností silně zkresloval. Na výuku dějepisu měl nejvýznamnější vliv antiklerikalismus, nacionalismus, socialismus a v moderní době i feminismus. Z hlediska konkrétních prosazovaných období či osobností výběr nejvýznamněji ovlivnilo prosazování husitského hnutí.

KLÍČOVÁ SLOVA

Učebnice, středověk, analýza, osobnosti.

ABSTRAKT

This diploma thesis concerns the portrayal of Czech medieval figures in history textbooks for equivalents of primary and secondary education between the years 1869 and 2021. The aim of this thesis is to use quantitative methods to map the change of these figures and identify the characteristics which determined their selection in various periods and thus contribute to reflection of the figures we consider important in current history education. The theoretical part of this thesis introduces the theory of history and history education and briefly characterizes the individual periods from the point of view of social and political changes and development of historiography, education and history education. The practical part follows the characteristics of the mentioned figures divided into three main thematic units. Methods of basic statistical analysis and data analysis are used to follow these characteristics. The observed changes are then interpreted based on the characteristics of the individual periods presented in the theoretical part. The thesis has uncovered that the portrayal of Czech medieval figures changed significantly mainly based on the development of historiography and contemporary goals of history education. Specifically, an important role was played by whether the current historiography focused on political, cultural or economical history. Among others that determined the nominal number of names in the textbooks, which then influenced the figures mentioned. Anticlericalism, nationalism, socialism and in modern day feminism also held great influence over history education. Among the specific periods of figures mentioned, the attempts to push forward the hussite movement proved to be the most influential.

KLÍČOVÁ SLOVA

Textbook, medieval, analysis, figures.

Obsah

Úvod	8
Literatura	10
Vybrané učebnice	13
Metodologie	18
1 Dějiny, dějepis a učebnice dějepisu	20
2 Charakter doby	22
2.1 Období Rakousko-Uherska (1869-1914)	22
2.1.1 Politický a společenský vývoj	22
2.1.2 Historiografie	23
2.1.3 Školství	25
2.1.4 Výuka dějepisu	26
2.2 Období první republiky (1918-1938)	28
2.2.1 Politický a společenský vývoj	28
2.2.2 Historiografie	29
2.2.3 Školství	30
2.2.4 Výuka dějepisu	31
2.3 Období budování socialismu (1945-1960)	34
2.3.1 Politický a společenský vývoj	34
2.3.2 Historiografie	35
2.3.3 Školství	37
2.3.4 Výuka dějepisu	38
2.4 Období socialismu (1960-1989)	40
2.4.1 Politický a společenský vývoj	40
2.4.2 Historiografie	41
2.4.3 Školství	42

2.4.4 Výuka dějepisu	43
2.5 Porevoluční období (1989-2021)	45
2.5.1 Politický a společenský vývoj	45
2.5.2 Historiografie	46
2.5.3 Školství	47
2.5.4 Výuka dějepisu	48
2.6 Shrnutí	51
3 Obecné znaky učebnic	52
3.1 Interpretace	54
4 Národnost a regionalita	57
4.1 Klasifikace a hypotézy	58
4.2 Výsledky	59
4.3 Interpretace	63
5 Společenský status	67
5.1 Klasifikace a hypotézy	67
5.2 Výsledky	69
5.3 Interpretace	73
5.4 Šlechta	75
5.5 Duchovenstvo	79
5.6 Měšťanstvo, poddaní a lidé na okraji	84
6 Ženy	87
6.1 Klasifikace a hypotézy	88
6.2 Výsledky	89
6.3 Interpretace	94
Závěr	98
Seznam použitých informačních zdrojů	101

Vyjádření k využívání umělé inteligence	110
Seznam příloh	111
Přílohy	113

Úvod

Tato práce se bude zabývat proměnou obrazu osobností spojených s českým středověkem ve vybraných učebnicích dějepisu od roku 1869 do roku 2021. Cílem této práce je zmapovat proměnu těchto osobností, nalézt znaky společné znaky osobností, které se objevují, mizí nebo zůstávají a interpretovat tyto znaky s ohledem na charakter doby. Práce tedy bude zaměřená na podmíněnost reprezentace historických osobností ve výuce dějepisu společností, ve které výuka probíhá a tím by měla přispět do reflexe této reprezentace.

Významným přínos této práce by měl spočívat ve využití kvantitativních metod. Výzkum učebnic věnující se širokému tématu středověku napříč širokým sledovaným obdobím je prováděný za pomoci obsahové analýzy a data analýzy. Narozdíl od podobných prací zaměřených na sledování učebnic je tedy cílem sledované proměny prokazatelně vyčíslit a případně poskytnout data pro další výzkum.

Práce je členěna do šesti kapitol. První a druhá kapitola slouží jako teoretická část a třetí až šestá kapitola jako praktická část. V první kapitole bude ve stručnosti shrnuta teorie dějin, výuky dějepisu a dějepisných učebnic jako konstruktů své doby.

V druhé kapitole bude nastíněn vývoj naskrz sledované období. Cílem této kapitoly je shrnout veškeré společenské jevy, které mohly prezentaci osobností v učebnicích ovlivnit. Zabývá se tedy politickým a společenským kontextem doby, dobovou historiografií, školstvím a výukou dějepisu. Přehled vývoje doby poskytne rámec pro interpretaci obsahu učebnic v dalších kapitolách.

Pro jednodušší orientaci v dlouhém časovém období bylo toto období rozděleno do pěti menších částí, kterými jsou období Rakousko-Uherska, období první republiky, období budování socialismu, období socialismu a porevoluční období. Takovéto dělení bude využíváno v druhé kapitole i po zbytek práce pro jednodušší orientaci. Z dělení byly vynechány světové války, jelikož jde o doby velmi krátké, výjimečné, nereprezentativní z hlediska dlouhodobých trendů a také s podstatným nedostakem učebnic, které by z nich pocházely. Význam těchto válek bude zmíněn v období následujícím po nich. Období od roku 1945 do roku 1989 bylo rozděleno rokem 1960 a to zprvu z důvodu oficiální změny státního zřízení, ale také jelikož se v následné analýze ukázalo, že z hlediska sledovaných

jevů jsou to období ve kterých mohou být viditelné opačné trendy. (viditelné např. v grafu 4 a 13)

V dalších kapitolách je už rozebrán samotný výzkum a jeho výsledky. Pro přehlednost byl výzkum rozdělen do kapitol podle sledovaných charakteristik. Každá tato kapitola slouží jako samostatná malá práce a obsahuje teoretický úvod, podkapitolu věnující se metodologii specifickou dané charakteristice a uvedení specifických hypotéz, podkapitolu, kde jsou prezentovány a popsány samotné výsledky a podkapitolu, která se zabývá reflexí hypotéz a interpretací zjištěného. Tato forma byla zvolena jelikož se vzhledem k velkému rozsahu metodologie i sledovaných charakteristik zdá přehlednější udržet vše týkající se jednoho typu charakteristiky v rámci jedné kapitoly.

Třetí kapitola se zabývá obecnými znaky učebnic, jmenovitě nominálním obsahem jmen a reprezentací středověkých období. Čtvrtá kapitola se věnuje národnosti osobností a regionálnímu zaměření učebnic. Pátá kapitola se věnuje společenskému statusu osobností a obsahuje menší podkapitoly zaměřené specificky na šlechtice, duchovenstvo a měšťanstvo, poddané a lidi na okraji. Šestá kapitola se věnuje ženám v učebnicích. Významnou součástí historického vědomí je husitství, to zde ale nemá žádné zastoupení, jelikož je dostatečně rozebráno v rámci zbylých kapitol.

V každé z těchto kapitol bude část zabývající se kvantitativním výzkumem, konkrétně zde budou uvedeny hypotézy, samotný výzkum a popis sledovatelných trendů a odpověď na hypotézy. V těchto kapitolách bude téma zároveň uvedeno a pozorované jevy budou interpretovány, což ovšem bude část, která díky nekvantifikovatelné podstatě předmětu výzkumu bude část kvalitativní a tak bude jasně oddělena od zbytku kapitol.

Specifické hypotézy budou kvůli své četnosti více rozvedeny až v jednotlivých kapitolách v praktické části, ale obecně lze očekávat, že výběr osobností bude korelovat s momentálními společenskými náladami, vládnoucí ideologií a mezinárodními vztahy.

Literatura

Základním zdrojem pro shrnutí politického a společenského vývoje mi byla populárně naučná monografie *Dějiny zemí Koruny české*.¹ Byť si uvědomuji, že nejde o odbornou četbu, důvod pro tuto volbu byl takový, že uvedené shrnutí má délku pouze několika odstavců na období a neobsahuje žádné příliš odborné znalosti. Naopak by odbornou literaturu bylo obtížné citovat a na pár odstavců by musela být citována celá publikace. Přes to, že Dějiny zemí Koruny české zároveň nejsou přímo odbornou literaturou, autory jsou odborní historici, tudíž uvedené informace lze považovat za důvěryhodné.

Významným zdrojem pro teorii dějin a historii dějepisectví mi byl sborník studií *Historici, historiografie a dějepis* od Petra Čorneje.² Pro samotné dějiny historiografie mi byla nejvýznamnějším zdrojem monografie *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví* od Františka Kutnara³. Tato monografie byla velmi přehledná a obsáhlá, ale nevěnovala se historiografii po roce 1948. Proto byly pro období komunismu hlavními zdroji monografie *Stranická historiografie mezi stalinismem a reformním komunismem* od Vítězslava Sommera,⁴ která se věnuje historiografii přibližně mezi lety 1948 a 1970, monografie *V záři rudého kalicha* od Jana Randáka,⁵ která se věnuje marxistické manipulaci s husitskými dějinami do poloviny 50. let a výše zmíněný sborník od Petra Čorneje.

Pro dějiny školství a výuky dějepisu mi byla základním zdrojem monografie Miroslava Jirečky *Vývoj vyučovacího předmětu dějepis v letech 1918-2013*.⁶ Tato monografie velmi

¹ *Dějiny zemí Koruny české. II.: od nástupu osvěcenství po naši dobu*. Praha: Paseka, 1992. ISBN 80-85192-30-6.

² ČORNEJ, Petr. *Historici, historiografie a dějepis: Studie, črty, eseje*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 2016. ISBN 978-80-246-3309-1. [citováno 22.12.2024] Dostupné z: <https://ebookcentral.proquest.com/lib/natl-ebooks/detail.action?docID=4543690>.

³ KUTNAR, František; MAREK, Jaroslav. *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví. II: Od počátků pozitivistického dějepisectví na práh historiografie marxistické*. Vysokoškolské příručky. Praha: SPN, 1978.

⁴ SOMMER, Vítězslav. *Angažované dějepisectví: stranická historiografie mezi stalinismem a reformním komunismem (1950-1970)*. České dějiny. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2011. ISBN 9788074221347.

⁵ RANDÁK, Jan. *V záři rudého kalicha: politika dějin a husitská tradice v Československu 1948-1956*. České dějiny. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2015. ISBN 978-80-7422-373-0.

⁶ JIREČEK, Miroslav. *Vývoj vyučovacího předmětu dějepis v letech 1918-1938*. Brno: Masarykova univerzita. 2014. ISBN 978-80-210-7571-9.

detailně popisuje proměňující se školskou strukturu i vývoj kurikulárních dokumentů, nicméně nevěnuje se celému sledovanému období. I z toho důvodu bylo zároveň čerpáno z další monografie od Zdenky Veselé *Vývoj školství a učitelského vzdělávání*⁷ a ještě významněji z monografie *Dějiny školství a pedagogiky* od Miroslava Somra⁸. Publikace Miroslava Somra je sice velmi obsáhlá, ale je v ní silně citelná ideologická zabarvenost a proto bylo potřeba k ní přistupovat opatrně a využívat z ní jen faktografické informace.

Dějiny výuky dějepisu byly dále doplněny kapitolou věnující se historii z publikace *Základy oborové didaktiky dějepisu* od Stanislava Julínka a kol.⁹, která je daleko méně obsáhlá než monografie Miroslava Jirečky, ale jsou v ní přehledněji shrnuty obecné trendy vývoje dějepisu, a učebním textem *Didaktika dějepisu* od Františka Parkana¹⁰, kde jsou zejména přehledně shrnuty významní autoři učebnic dějepisu.

Z hlediska zdrojů bylo nejobtížnější vyhledávání zdrojů pro poslední období, tak byly pro vývoj politiky a společnosti využívány novinové články a pro vývoj školství a dějepisu samotné kurikulární dokumenty.

Pro část týkající se samotného výzkumu mi jako zdroj sloužila metodologie obsahové analýzy *Content Analysis* od Klause Krippendorfa,¹¹ ve které jsem našel návod na provedení výběru období, osobností a jednotlivých charakteristik, které byly následně analyzovány. Pro provedení data analýzy mi byly zdrojem popisy kvantitativních metod výzkumu v publikaci *Metody pedagogického výzkumu* od Miroslava Chráska.¹² V této

⁷ VESELÁ, Zdenka. *Vývoj české školy a učitelského vzdělání*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 1992. ISBN 8021004584.

⁸ SOMR, Miroslav. *Dějiny školství a pedagogiky*. Učebnice pro vysoké školy. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1987.

⁹ JULÍNEK, Stanislav a kol. *Základy oborové didaktiky dějepisu*. Brno: Masarykova univerzita, 2008. ISBN 978-80-210-3495-2.

¹⁰ PARKAN, František. *Didaktika dějepisu*. Praha: Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta, 2014. ISBN 978-80-7290-644-4.

¹¹ KRIPPENDORFF, Klaus. *Content analysis: an introduction to its methodology*. 2. vyd. Thousand Oaks, California: Sage Publications, 2004. ISBN 0-7619-1544-3. [citováno 22.11.2024] Dostupné z: https://www.daneshnamehicsa.ir/userfiles/files/1/9-%20Content%20Analysis_%20An%20Introduction%20to%20Its%20Methodology.pdf.

¹² CHRÁSKA, Miroslav. *Metody pedagogického výzkumu: Základy kvantitativního výzkumu*, 2. vyd. Praha: Grada, 2016. ISBN 978-80-271-9225-0.

publikaci jsem našel specifické metody statistické analýzy, které jsem mohl využít pro hledání trendů či korelací.

Zdrojem pro informace o daných osobnostech mi primárně byly svazky *Velkých dějin zemí koruny české*.¹³ Pro dohledání příslušnosti šlechtických rodů k území jsem částečně vycházel z *Encyklopedie české šlechty*¹⁴ a *Lexikonu české šlechty*¹⁵. Pro osoby spojené s dějinami Habsburků byla využita monografie *Habsburkové ve středověku*.¹⁶ Pro papeže bylo využito encyklopedické dílo *Papežové*.¹⁷ Jelikož osobnosti spojené s Polskými a Maďarskými dějinami byly obecně známé, tak byly využity populárně naučné *Dějiny Polska*¹⁸ a *Dějiny Maďarska*¹⁹. Zbytek osobností ze středověkých dějin jsem se pokusil dohledat v monografii *Dějiny středověké Evropy*.²⁰

¹³ BLÁHOVÁ, Marie; FROLÍK, Jan a PROFANOVÁ, Naďa. *Velké dějiny zemí Koruny české, svazek 1-6*. 1. vyd. Praha: Paseka, 1999-2007, ISBN 80-7185-264-3.

¹⁴ JUŘÍK, Pavel. *Encyklopedie šlechtických rodů*. Praha: Knižní klub, 2014. ISBN 978-80-242-4573-7.

¹⁵ HALADA, Jan. *Lexikon české šlechty: Erby, fakta, osobnosti, sídla a zajímavosti*. Praha: Akropolis, 1994. ISBN 80-85770-12-1.

¹⁶ KRIEGER, Karl-Friedrich. *Habsburkové ve středověku: od Rudolfa I. (1218-1291) do Fridricha III. (1415-1493)*. Petr ŠAFAŘÍK (překlad). Praha: Argo, 2003. ISBN 80-7203-453-7.

¹⁷ GELMI, Josef, *Papežové: Od svatého Petra po Jana Pavla II.*, Marie GOLDAMNNOVÁ (překlad). Praha: Mladá Fronta, 1994. ISBN: 80-204-0457-0.

¹⁸ KOSMAN, Marcelli, *Dějiny Polska*, Jan VITOŇ (překlad). Praha: Karolinum, 2011. ISBN: 978-80-246-5083-8.

¹⁹ KONTLER, László. *Dějiny Maďarska*, Miloslav KORBELÍK (překlad). Praha: Lidové noviny, 2001. ISBN: 80-7106-405-x.

²⁰ DRŠKA, Václav; PICKOVÁ, Dana. *Dějiny středověké Evropy*. Praha: Aleš Skřivan ml., 2004. ISBN 80-86493-11-3.

Vybrané učebnice

Prvním krokem byl výběr učebnic.²¹ Výběr probíhal na základě publikací od S. Julínka, M. Jirečky a F. Parkana zmíněných v literatuře. Jejich souhrn významných autorů bude blíže přednesen v rámci jednotlivých podkapitol o výuce dějepisu. Pro terminologickou přesnost je třeba uvést, že některé z uvedených děl nejsou učebnice v pravém slova smyslu a to zejména jelikož pro období Rakousko-Uherska či budování socialismu nebylo dostupno dostatek učebnic a proto jsou využity i další formy učebních textů. Učebnice byly vybírány na základě následujících kritérií:

1. Byly vybrány učebnice od těch autorů, kteří byli ve výše zmíněné literatuře zmiňováni jako nejvýznamnější,
2. Byly vybrány učebnice tak, aby byly nejméně 4 pro každé z výše definovaných období,
3. Učebnice měly reprezentovat jak ekvivalent základoškolského tak středoškolského věku a to tak, aby v chronologii nebyly více jak 3 po sobě jdoucí učebnice zaměřeny jen na jeden nebo druhý,
4. Z čistě praktického hlediska byly vybírány učebnice na základě dostupnosti.

Takto bylo vybráno následujících 26 učebnic. Nejstarší vybranou učebnicí byl *Nikolauův dějepis český v obrazích pro mládež československou*.²² Jde o učebnici zaměřenou čistě na české dějiny a nejde o učebnici v pravém slova smyslu, ale o součást tzv. „Pomůcek pro školu a dům“, což byly neoficiální doplňující zdroje k výuce určené pro žáky i učitele.²³ Tato pomůcka je určena pro žáky bez specifikace věku. Nejstaršími skutečnými učebnicemi byly jedny z nejvyžívanějších a to byly publikace historika Antonína Gindelyho, z kterých byly vybrány dvě reprezentující oba stupně ne-vysokoškolské výuky *Dějepis všeobecný pro vyšší třídy škol středních*²⁴ a *Dějepis pro*

²¹ Jako zdroj pro metody výběru sloužila podkapitola 5.2 v *Content analysis*, zabývající se tzv. „sampling“. (KRIPPENDORF, *Content Analysis*, s. 98-102.)

²² NIKOLAU, Jos. V. *Nikolauův dějepis český v obrazích pro mládež československou*, Fr. A. ZEMAN, (překlad a úprava). 3. vyd., Praha: Fr. A. Urbánek, 1876.

²³ PARKAN. *Didaktika dějepisu*, s. 13.

²⁴ GINDELY, A.. *Dějepis všeobecný pro vyšší třídy škol středních, Díl II. Středověk*, Konst. Jos. JIREČEK (překlad a úprava). 1. vyd.. Praha: F. Tempský, 1878.

*školy obecné a měšťanské*²⁵. Vedle Gindelyho učebnic se také využívaly učebnice od (relativně) reformního učitele dějepisu Jana Lepaře,²⁶ od kterého je využita učebnice *Všeobecný dějepis*²⁷. První vydání této učebnice pochází z roku 1869 a sama učebnice na titulní straně deklaruje, že se od prvního vydání liší „*toliko slohem na některých řídkých místech opraveného*“. Přes to v rámci přesnosti bude dál označována rokem 1890. Poslední učebnice z Rakousko-Uherska je učebnice od dalšího relativně reformního autora, Antonína Trnky, *Stručný dějepis*²⁸, což opět není učebnice v pravém slova smyslu, ale pomůcka pro školu a dům.

Z období první republiky jsou využity učebnice od odchovanců Gollovy školy, jako je Josef Pekař, jehož *Dějiny československé*²⁹ byla napsána již před válkou a následně pouze poupravena pro potřeby nově vzniklého státu. Dalšími žáky Gollovy školy jsou Jaroslav Bidlo a Josef Šusta, od kterých je využita učebnice *Všeobecný dějepis*³⁰. Autorem využívaným zejména na nižších ročnících byl Josef Pešek, od kterého jsou využity učebnice *Má vlast*³¹ a *Učebnice dějepisu*³². Posledním využitým prvorepublikovým autorem je Jan Mlčoch a jeho *Učebnice dějepisu*³³.

²⁵ GINDELY, A., *Dějepis pro školy obecné a měšťanské, díl druhý: Obrazy z dějin středního a nového věku se zvláštním zřetelem k dějinám rakouským pro sedmou třídu rakouských škol obecných a měšťanských*, M. KOVÁŘ (překlad a úprava), 2. vyd. Praha: F. Tempský, 1879.

²⁶ JULÍNEK. *Základy oborové didaktiky dějepisu*, s. 25.

²⁷ LEPAŘ, Jan. *Všeobecný dějepis k potřebě žáků na vyšších gymnasiích českoslovanských, Díl II. Středověk*. 3. vyd. Praha: I. L. Kolber, 1890.

²⁸ TRNKA, Antonín. *Stručný dějepis pro školu i dům*. Nová knižnice učitelská v níž se vydávají praktické spisy pro učitele obecných i měšťanských škol. Velké Meziříčí: Alois Šašek, 1907.

²⁹ PEKAŘ, Josef. *Dějiny československé*. Praha: Historický klub, 1921.

³⁰ BIDLO, Jar.; ŠUSTA, Jos., *Všeobecný dějepis pro vyšší třídy škol středních, díl druhý, Dějiny středního a nového věku do roku 1648*. 2. vyd. Praha: Historický klub, 1921.

³¹ PEŠEK, Josef. *Má vlast, československá dějprava pro nejnižší třídy škol středních*. Praha: Družstvo českých profesorů, 1922.

³² PEŠEK, Josef. *Učebnice dějepisu pro nižší třídy středních škol, I. Pověsti a obrazy z dějin národa československého pro první třídu středních škol*. Praha: Profesorské nakladatelství a knihkupectví v Praze, 1932.

³³ MLČOCH, Jan. *Učebnice dějepisu pro měšťanské školy, II. pro druhou třídu: Středověk*. Praha: Československá grafická unie, 1935.

Z období pojmenované jako budování socialismu jsou prvními využitými texty učební texty (tedy opět ne pravé učebnice) z let 1948 až 1950 *Dějepisné učební texty*³⁴ a *Dějiny středověku*³⁵. Už oficiálními učebnicemi vydanými po roce 1951 (k významu tohoto roku více níže) byly *Dějiny ČSR* vydané pod redakcí Václava Husy³⁶ a učebnice vydaná pod redakcí Karla Goláně *Dějiny starověku a středověku*³⁷, která je výjimečná svým zaměřením na světové dějiny (viz kapitola 3).

V období 60. a počátku 70. let významný autor Václav Husa, z jehož redakce je *Československé dějiny* z roku 1964³⁸ a dále učebnice pro gymnázia z roku 1972³⁹. Další učebnice zaměřená na gymnázia je učebnice z roku 1978 od nové (pro učebnice zabývající se středověkem) významné dvojice Tomáše Jílka a Mariána Skladaného.⁴⁰ Tato dvojice, či alespoň jeden z nich se podíleli i na nadcházejících učebnicích.

V období 80. let byly na základních školách dějiny středověku vyučovány ve dvou ročnících a pro každý ročník byly vydávány jednotlivé učebnice, proto bylo pro základníškolský věk potřeba vybírat učebnice v párech. Učebnice z roku 1981⁴¹ je tedy

³⁴ FIDRMUC, Oldřich; LOMSKÝ, Josef a FILIP, Jan. *Dějepisné učební texty pro osmou třídu středních škol*. Praha: Státní nakladatelství, 1948.

³⁵ FIDRMUC, Oldřich; DĚDINA, Jan a CHOC, Pavel. *Dějiny středověku: Učební text pro III. třídu středních škol*. Praha: Státní nakladatelství učebnic, 1950.

³⁶ HUSA, Václav a kol., *Dějiny ČSR: učební text dějepisu pro 9.-11. postupný ročník všeobecně vzdělávacích škol a školy pedagogické*. 3. vyd. Praha: Naše vojsko, 1954.

³⁷ GOLÁŇ, Karel; POLIŠENSKÝ, Josef a VARCL, Ladislav (ed.). *Dějiny starověku a středověku: učební text dějepisu pro 9. postupný ročník všeobecně vzdělávacích škol a školy pedagogické*. 3. vyd. Učebnice všeobecně vzdělávacích škol. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1957.

³⁸ HUSA, Václav a kol., *Československé dějiny, učebnice pro druhý a třetí ročník střední všeobecně vzdělávací školy*. 5. vyd. Učebnice pro stř. všeobecně vzdělávací školy. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1964.

³⁹ HUSA, Václav a HUSOVÁ, Marie. *Československé dějiny: prozatímní učební text pro gymnasia a střední odborné školy: Část 1, (do roku 1848)*. Učebnice pro gymnasia a střední odborné školy. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1972.

⁴⁰ JÍLEK, Tomáš; SKLADANÝ, Marian a MOCKO, Štefan. *Dějepis pro první ročník experimentálních gymnázií: II. část*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1978.

⁴¹ JÍLEK, Tomáš; BAŽURÍK, Jozef a BUTVINOVÁ, Marta. *Dějepis 6 pro šestý ročník základní školy*. Libuše HACUPKOVÁ (překlad). Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1981.

doplněna o učebnici z roku 1980⁴². Tyto učebnice ale byly součástí jednoho vyučovacího celku, pocházely od jednoho nakladatelství a měly stejného hlavního redaktora, proto budou dál uváděny jako jedna učebnice.

Další učebnice z 80. let jsou: učebnice zaměřená na gymnázia z roku 1984⁴³ a učebnice zaměřená na ZŠ z roku 1989⁴⁴. Druhá zmiňovaná učebnice nemusela být doplněna o učebnici z pátého ročníku, jelikož v té se nenacházela žádná zmínka specificky českých dějin, pouze dějin Velké Moravy.

První učebnice z porevolučního období jsou učebnice pro základní školy od Miroslava Hrocha a kol. z let 1993⁴⁵ a 1996⁴⁶, které budou dále brány jako jedna učebnice ze stejného důvodu jako učebnice z let 1980 a 1981. Dalšími vybranými učebnicemi byla učebnice od nakladatelství SPN z roku 2001⁴⁷, učebnice od nakladatelství Prodos z roku 2012⁴⁸, učebnice od nakladatelství Nová škola z roku 2020⁴⁹ a dvě (v rámci sledované oblasti) nejnovější učebnice z nakladatelství SPN, jedna pro základní školy z roku 2020⁵⁰ a jedna pro střední odborné školy z roku 2021⁵¹.

⁴² SKLADANÝ, Maran; JÍLEK, Tomáš a ZATKALÍKOVÁ, Marta. *Dějepis pro 5. ročník základní školy*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1980.

⁴³ JÍLEK, Tomáš a kol., *Dějepis pro 1. ročník gymnázií*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1984.

⁴⁴ SKLADANÝ, Marian a kol., *Dějepis 6 pro 6. ročník základní školy*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1989.

⁴⁵ HROCH, Miroslav a kol., *Dějepis, Středověk pro základní školy, I. díl*. 3. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1993.

⁴⁶ HROCH, Miroslav a kol., *Dějepis, Středověk pro základní školy, II. díl*. 5. vyd. Praha: Práce, 1996.

⁴⁷ ČORNEJ, Petr; ČORNEJOVÁ, Ivana a PARKAN, František. *Dějepis 2 pro gymnázia a střední školy*. Praha: SPN - pedagogické nakladatelství, 2001. ISBN 80-7235-152-4.

⁴⁸ MIKULENKOVÁ, Linda; DOOVÁ, Lenka; ODEHNAL, Petr a SOMER, Tomáš. *Dějepis 7: středověk*. Olomouc: Prodos, 2012. ISBN 978-80-7230-282-6.

⁴⁹ VYKOUPILOV, Libor; ANTONÍN, Robert a FEJFUŠOVÁ, Marie. *Dějepis 7: vzdělávací oblast Člověk a společnost: učebnice vytvořená v souladu s RVP ZV*. 8. vyd. Duhová řada. Brno: Nová škola, 2020. ISBN 978-80-7600-178-7.

⁵⁰ VÁLKOVÁ, Veronika. *Dějepis 7 pro základní školy: středověk a raný novověk*. 2. vydání. Praha: SPN - pedagogické nakladatelství, 2020. ISBN 978-80-7235-547-1.

⁵¹ ČORNEJ, Petr; ČORNEJOVÁ, Ivana; PARKAN, František a KUDRYS, Milan. *Dějepis pro střední odborné školy: české a světové dějiny*. 3. vyd. Praha: SPN - pedagogické nakladatelství, 2021. ISBN 978-80-7235-580-8.

Učebnice se liší svým věkovým zaměřením, ale také geografickým nebo chronologickým zaměřením nebo počtem stran. To všechno mohlo ovlivnit výběr osobností, které autor do učebnice vložil, proto to bude bráno v potaz. Klasifikace učebnic je shrnuta v tabulce 1.

Metodologie

Po samotném výběru učebnic bylo dalším krokem vybrání jednotlivých měřených jednotek.⁵² Cílem bylo vybrat osobnosti zmiňované v kontextu českého středověku. Ale zejména u starších učebnic bylo obtížné určit, které osobnosti to jsou, jelikož některé učebnice vůbec nemusely obsahovat pasáže věnované českým dějinám⁵³ a i u učebnic, které byly takto děleny mohla být zmínka zasahující do českých dějin obsažena v pasáži úplně jiné.⁵⁴ Proto nešlo využít kategorizaci učebnic samotných. Zároveň zahrnutím všech jmen z období středověku by se už tak obsáhlý seznam jmen stal ještě obsáhlejší a šlo by to proti cíli práce postihnout osobnosti českého středověku. Proto byly vybrány osobnosti, které splňovaly alespoň jedno z následujících kritérií:

- Byly samotnou učebnicí určeny jako související s českým středověkem (například zmínkou v rámci sekce specificky věnované českým dějinám)
- Bylo v učebnici zmíněno, že přímo nebo nepřímo ovlivnily dění v českých zemích
- Bylo v učebnicích zmíněno, že ovlivnily osobnosti učebnicí určené jako součást českých dějin
- Splňovaly charakteristiku určení „české národnosti“ (k tomu, co to znamená, víc níže)

Na základě těchto kritérií bylo z učebnic vybráno celkem 376 jmen. Seznam jmen a v jaké učebnici jsou zmíněny v kontextu českého středověku je možné vidět v tabulce 2.

Aby mohla následně být provedena data analýza obrazu osobností českého středověku, bylo potřeba k osobnostem přiřadit charakteristiky, ze kterých by bylo možné určit, jaké byly společné znaky osobností, které v různých dobách z učebnic mizely, nebo se objevovaly. Tyto charakteristiky byly vybírány tak, aby na jejich základě šlo ověřit hypotézy zmíněné v jednotlivých kapitolách níže.

⁵² Jako zdroj pro vybírání jednotek sloužila kapitola 5.3 v *Content analysis*, konkrétně byla zvolena strategie „*Categorical distinction*“ (KRIPPENDORF, *Content Analysis*, s. 105-106.)

⁵³ např. učebnice od Jana Lepaře z roku 1890 se věnuje světovým (tzn. evropským) dějinám a v rámci nich jsou jen příležitostně letmo zmiňovány české dějiny.

⁵⁴ Typickým příkladem je Doubravka, která byla spojována s českými zeměmi, ale např. v učebnici od Bidla a Šusty z roku 1922 zmíněna v rámci pasáže o dějinách Polska.

Bylo ovšem mnoho osobností, které se mi s přesností dohledat nepodařilo a mnoho charakteristik, které se mi nepodařilo určit. Veškeré osobnosti nebo charakteristiky, jejichž existence je sporná, nebo které se nepodařilo jednoznačně určit jsou označeny hvězdičkou (*). V případě že daná charakteristika nešla vůbec dohledat nebo pro danou osobnost nešla určit, tak je označena otazníkem (?). Seznam osobností a určených charakteristik je možné vidět v tabulce 3.

Jelikož bylo určování jednotlivých charakteristik z hlediska stanovení kritérií obtížné a složité na popis, tak se tomu budu v rámci přehlednosti věnovat až u jednotlivých kapitol, které charakteristiky sledují.

Po vytvoření přehledu učebnic, osobností a jejich charakteristik přišla část samotné analýzy dat a interpretace. Cílem bylo ověřit si předpokládané hypotézy a najít společné znaky osobností, které zmizely, objevily se, nebo zůstaly. Jelikož byly učebnice určené pro různé věky a měly různé geografické nebo časové zaměření, tak bylo namísto porovnávání nominálního počtu jmen porovnáváno procento jmen s danou charakteristikou z celkového počtu vybraných jmen či jejich podskupiny.

Výběr charakteristik a vytváření datových řad bylo prováděno za využití MS Excel. Následné sledování trendů bylo vypočítáváno za pomoci vzorců regresní analýzy, sledování směrodatné odchylky a v případě sledování korelace byla využíván výpočet Pearsonova koeficientu korelace.⁵⁵ Na výpočty byly využívány funkce Excelu, ChatGPT nebo internetové kalkulačky. Jelikož výpočtů bylo potřeba provést mnoho (např. při sledování trendů byla provedena regresní analýza pro každou sledovanou veličinu v každém období, často i napříč obdobími) a jelikož jsou pozorované trendy často patrné už z vizuálního zpracování grafů, tak jsou u grafů pouze shrnuty jejich výsledky a jednotlivá čísla jsou uvedena pouze v případě, kdy jejich hodnota není vizuálně patrná.

⁵⁵ Inspirace a základní orientace v metodách statistické analýzy byla převzata z kapitoly 3.4 v *Metodách pedagogického výzkumu* (CHRÁSKA, *Metody pedagogického výzkumu*, s. 102-132)

1 Dějiny, dějepis a učebnice dějepisu

Nic v dějinách nejde rozdělit od momentálního stavu společnosti a politiky, ale vztah dějepisectví a společnosti je obzvlášť úzký. Od zaznamenání události, přes replikaci těchto záznamů až po jejich syntézu je obraz minulých událostí formovaný dobou svého vzniku a subjektivním náhledem autora. Informace pocházející ze středověkých kronik zachycují pouze to, co kronikář považoval za významné. Když Palacký sepisoval Dějiny národa českého v Čechách a na Moravě, tak v rámci dobových nálad vyzdvihoval husitství a prosazoval tezi o střetávání slovanského a německého živlu. I když se počátek moderního dějepisectví datuje do 19. století, kdy se pod vlivem Leopolda von Ranke začíná k pramenům přistupovat kriticky, tak i o sto let později Hayden White ukázal, že náš náhled na dějiny je stále výrazně zkreslený. Naše znalost dějin není objektivním popisem minulosti, ale je uměle vytvořeným konstruktem. Historiografie je vědecký obor, jehož cílem je s tímto problémem bojovat a dostávat se k objektivní pravdě. Je to boj, který stále trvá.⁵⁶

Pro společnost dějiny působí jako kolektivní paměť a výuka dějepisu jako nástroj uchovávání této kolektivní paměti. Je to předmět, který nemusel být samostatný, ale přinejmenším v rámci jiných předmětů byl součástí povinného vzdělávání napříč celým sledovaným obdobím. Toto státem zadáné udržování kolektivní paměti může sloužit k formování obrazu společnosti s ohledem na současné potřeby.

Jaké jsou ty potřeby je obsahem debat o výuce dějepisu nebo součástí kurikulárních dokumentů. Mohou být formovány tlakem z nejvyšších míst, nebo populárním názorem. Na začátku sledované doby bylo ze strany státu explicitivním cílem dějepisu vychovávat vlastenecky smýšlející občany („vlast“ znamenala Rakousko-Uhersko), zatímco obrozenci viděli dějepis jako nástroj budování národního vědomí. Jak bude dále ukázáno, oba tyto vlivy, ať už „shora“ či „zdola“ se na výuce dějepisu odrazily.

Bez ohledu na to, jakým způsobem je obsah dějepisu určován jde určit, že dějepis zrcadlí a udržuje dominantní kulturu své doby. Výběr obsahu výuky dějepisu určuje, jaké jsou podle momentálního kulturního hegemonu společensky přijatelné hodnoty, normy, chování a ideologie. Je vytvářena dominantní kolektivní paměť, ve které se formují pozitivní a negativní příklady, ať už jednotlivců nebo společností.

⁵⁶ ČORNEJ. *Historici, historiografie a dějepis*, s. 13-20.

V tomto procesu mají dějepisné učebnice své specifické místo. Narozdíl od samotného vyučujícího, který je s žáky přítomen ve třídě a vidí ho jako člověka z masa a kostí, se kterým mohou mít jakýkoliv vztah, včetně nesouhlasného, tak učebnice dějepisu je odosobněná. Obsahuje soupis toho, co je považováno za základ znalostí, který by měl každý ovládat. (osobně se v při debatách o obsahu výuky velmi často setkávám s větou „*měli by to znát, protože to je součást obecných znalostí*“) Je napsána způsobem, který vytváří dojem, že autor neexistuje, ale že jde o soupis objektivních faktů, které nikdo nenapsal, ale jsou dány. (Až na výjimečné moderní výjimky) Nepřipouští debaty o tom, co je, či není podstatné. Nepřipouští interpretaci. Prezентuje nadčasovou *pravdu*, kterou musí každý znát, aby byl řádným členem společnosti.

Zatímco v samotné výuce je možné, aby člověk prezentoval své osobní názory, tak učebnice procházejí schvalovacím procesem, ve kterém se angažuje momentální politické zřízení. Je tudíž méně dokladem skutečných společenských nálad a názorů a více dokladem prezentované historie ze strany kulturního hegemonu, kterým je stát.

Kromě soupisu žádaných znalostí má učebnice i cíl pedagogický. Učebnice má herkulovský úkol a to je předat žákům celé dějiny lidstva v průběhu pár desítek hodin ročně. Zároveň by měla respektovat jejich věk, pokusit se udělat toto předávání historie zábavné a nedopustit se žádných nepřesností. Nezáviděníhodným úkolem autorů učebnic je takový text vytvořit. Autor se tedy musí dopustit zkratk, musí něco z dějin vynechat, a musí si mimo jiné i vybrat, jaké osobnosti považuje za významné a jaké nikoliv. A to s vědomým ohledem na cíle státu a zájmy společnosti pro kterou je učebnice psána a pod nevědomým vlivem společnosti, ve které autor žije.⁵⁷

⁵⁷ GREVER, Maria; VLIJES, van der Tina. *Why national narratives are perpetuated: A literature review on new insights from history textbook research*. in: London Review of Education. vol. 15. Rotterdam: Erasmus University, 2017. [citováno 29.11.2024] Dostupné z: https://www.researchgate.net/publication/318373594_Why_national_narratives_are_perpetuated_A_literature_review_on_new_insights_from_history_textbook_research. s. 286-289;

REPOUSSI, Maria; TUTIAUX-GUILLON, Nicole. *New Trends in History Textbook Research: Issues and Methodologies toward a School Historiography*. in: Journal of Educational Media Memory and Society. [citováno 29.11.2024] Dostupné z: https://www.researchgate.net/publication/50917769_New_Trends_in_History_Textbook_Research_Issues_and_Methodologies_toward_a_School_Historiography. s. 1-8.

2 Charakter doby

Tato část slouží jako teoretický úvod a jejím cílem je shrnout kontext, ve kterém se učebnice objevily a to z hlediska politického a společenského zřízení, organizace školství, pedagogické teorie, výuky dějepisu i vydávaných učebnic. Určení tohoto kontextu bude nezbytné pro následující formulaci hypotéz a pro interpretaci výsledků analýzy.

Pro přehlednost a soudržnost jsem dlouhé sledované období rozdělil do čtyř částí. Z celého vývoje jsou vynechána období světových válek a to zprv z toho důvodu, že z nich nejsou dostupné učebnice, nebo jen v omezeném počtu, který by nepatřičně zkresloval výsledky analýzy a zadruhé jelikož jde o období velmi krátká, výjimečná a nereprezentativní z hlediska dlouhodobých trendů. První část se věnuje dějinám Rakousko-Uherska. Počátek sledovaného období je v roce 1869, ale pro vysvětlení vývoje dané doby je zde třeba načrtnout i předchozí vývoj. Druhá část se věnuje dějinám první republiky. Druhá republika je vynechána ze stejných důvodů jako druhá světová válka. Třetí část se věnuje období od roku 1945 do roku 1960 a čtvrtá část období od roku 1960 do konce totality. Toto dělení bylo zvoleno zejména z toho důvodu, že v hypotézách zmíněných níže očekávám v obou obdobích rozdílné trendy, například významnější nacionální sentiment v prvním období nebo větší vliv reformní historiografie a pedagogiky v druhém období. Poslední období trvá od revoluce do roku 2021, ze kterého pochází poslední učebnice.

2.1 Období Rakousko-Uherska (1869-1914)

2.1.1 Politický a společenský vývoj

19. století je dobou doslova revolučních změn. Vlivem mnoha faktorů dochází k zásadním proměnám v pozici dominantních institucí ve společnosti, jmenovitě církve a státu. Pro plný obrázek je třeba nejdříve zmínit příčiny, mezi kterými je nástup střední třídy, průmyslová revoluce, osvícenské myšlenky, následně počátek samých proměn, kterými je americká revoluce, francouzská revoluce a napoleonské války a nakonec průběh těchto revolučních změn, který se odehrává po zbytek 19. století a má formu politického odboje revolucionářů, ať už tajnými spolky, politickou agitací nebo otevřenou revolucí, a na druhé straně snahou tradičních mocností změnám zamezit.

Na začátku tzv. dlouhého devatenáctého století byly české země vedeny v duchu osvícenského absolutismu a církev měla (vyjma jisté snahy Josefa II.) nezpochybnitelné

místo jako vedoucí instituce. Díky vlivu napoleonských válek v českých zemích stoupá vliv nových ideologií francouzské revoluce, zejména liberalismu a nacionalismu. Následuje velmi dlouhý a komplexní proces, kdy se sjednocující myšlenkou společnosti a legitimací vládnoucí moci stanou nové výše zmíněné ideologie, které nahradí náboženství. Specifickými milníky je vydání Říjnového diplomu roku 1860 a Prosincové ústavy pro Předlitavsko v roce 1867. Moc panovníka se stane jasně omezena a částečně nahrazena volenými zástupci, přičemž volební právo bylo postupně rozšiřováno až do roku 1906, kdy bylo dáno všem dospělým mužům. Církev jednoznačně ztratila své postavení a náboženství - byť stále kulturně významné - bylo odloučeno od politické moci. Prosincová ústava slíbila, že „*Všechny národní kmeny státu jsou rovnoprávné a každý národní kmen má nedotknutelné právo na hájení a péči o jeho národnost a jazyk*“⁵⁸. Na zemském sněmu se objevily strany řízené novými ideologiemi a mezi nimi i strana ovlivněná myšlenkami na sociální zrovnoprávnění, sociální demokracie.

Jak bylo řečeno, změny dlouhého 19. století jsou extrémně komplexní a postupné, ale pro rámec této práce je nezbytné zdůraznit obecné trendy společnosti. Společnost, dříve řízena náboženstvím, důvěrou v autoritu panovníka a církve, byla nyní řízena důvěrou v lid a národ, který ji měl vést k lepším zítřkům. Panovník, církev a náboženství byly stále nedílnou součástí společnosti, jejím sjednocujícím prvkem, hluboce zakořeněným v kultuře i v politickým institucích, ale jejich vliv beze sporu opadá a je nahrazován vlivem demokracie, liberalismu, nacionalismu a i socialismu.⁵⁹

2.1.2 Historiografie

Do 19. století vstupuje historická věda pod vlivem osvícenství a nacionalismu. Pro osvícenskou historiografii byla významná práce s prameny a kritický, popisný přístup, prosazovaný Leopoldem von Ranke. Toto ovšem silně kolidovalo s nacionalistickými potřebami momentální společnosti, zejména s romantickou tendencí vidět národ jako hybnou sílu dějin a hledat národní dějiny ve středověku. Tento konflikt mezi osvíceneckou precizností a objektivností a romantickým nacionalismem formoval vývoj dějepisectví dané doby.

⁵⁸ Prosincová ústava, 142/1867 ř. z, Čl. 19, [citováno 25.8.2024] Dostupné z: Masarykova univerzita, https://is.muni.cz/el/1422/jaro2015/MP201Zk/um/web/doc/19-stoleti/Prosincova_ustava_1867.pdf.

⁵⁹ Dějiny zemí Koruny české, s. 60-137; HANUŠ, Jiří a HLOUŠEK, Vít. *Předminulé století: Evropa v politice a kultuře 19. století*. Brno: Books & Pipes, 2019. ISBN 978-80-7485-195-7, s. 39-78, s. 97-164.

Prvním z nich je vliv geniálního Františka Palackého, jehož přínos pro historiografii je jen velmi těžké přecenit. Zároveň ale Palacký přes své nesmírné vědecké úspěchy byl konec konců bezesporu romantický nacionalista a toto smýšlení je prosáklé jeho dílem a ovlivnilo pokračovatele české historiografie. Mimo jiné je toto smýšlení vidět v extrémním soustředění na husitské období a v všudypřítomné myšlence českých dějin jako výsledku střetávání demokratického slovanského živlu s feudálním živlem německým.⁶⁰

Husitství se obecně stalo v průběhu 19. století klíčovým tématem nejen akademické tvorby ale i populární představivosti. Husitské období se stalo obdobím největší slávy, hnutí samotné začalo být v souladu s tehdejšími náladami vnímáno jako hnutí nacionalistické, demokratické, antiklerikální, z Jana Žižky byla vybudována modla všehovšudy dokonalého člověka a Bitva na Bílé hoře byla vnímána jako počátek úpadku a utrpení národa. Tento mýtus zažil největší rozvoj zejména po pádu Bachova absolutismu, kdy se stal až tak odtržený od historické reality, že i se vůči němu i sám Palacký dostal do opozice.⁶¹ Nekritický a romanticky nacionalistický přístup k dějinám se dále ukázal na veřejném sporu o rukopisy, na které se dokonce i některé učebnice odkazovaly jako na věrohodný zdroj.⁶²

Na konci 19. století prošla česká historiografie změnou začínající u Josefa Golla a jeho žáků, tzv. Gollovy školy. Goll, byť také částečně romantik a poetik, v historiografii prosadil velký důraz na metodologii, kritiku pramene, vynechání veškerých velkých idejí a filozofických myšlenek a obecně pozitivistický přístup.⁶³ Strany obsahu se vlivem Gollovy školy objevuje další revoluční myšlenka a to je nový obsah dějin, kde jde zaznamenat lehké odstoupení od výkladu čistě politických dějin, ale i zaměření na vývoj společnosti, hospodářství, ale například i mikrohistorii. Ve světovém kontextu šlo vlastně o vyrovnání se západoevropskou úrovní, ale pro české prostředí to znamená obrovský krok a zásadní změnu.⁶⁴

⁶⁰ ČORNEJ. *Historici, historiografie a dějepis*, s. 33-75; KUTNAR. MAREK. *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví*. s. 214-230.

⁶¹ ČORNEJ. *Historici, historiografie a dějepis*, s. 76-102.

⁶² NIKOLAU. *Nikolauův dějepis český v obrazech pro mládež československou*, s. 89-92; LEPAŘ, *Všeobecný dějepis*, s.109, 194.

⁶³ ČORNEJ. *Historici, historiografie a dějepis*, s. 93-139.

⁶⁴ KUTNAR. MAREK, *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví*, s. 384-402.

Poslední aspekt, který je pro kontext práce vhodné zmínit je vlastně výsledkem vlivu Gollova pozitivismu na jednoho z jeho nejvlivnějších žáků: Jaroslava Pekaře a to je tzv. spor o smysl českých dějin, což byla vlastně filosofická debata o tom, k jakému účelu slouží dějiny, kde m.j. T. G. Masaryk prosazoval jejich využití pro morální povznesení národa, zatímco Pekař prosazoval výše zmíněnou pozitivistickou tezi. Tato debata pokračovala až do první republiky.⁶⁵

2.1.3 Školství

Před rokem 1867 bylo školství podřízeno církvi. V důsledku liberalizace státu po roce 1867 se tato situace změnila s vydáním říšského zákona v lednu 1868, kterým bylo nastaveno, že řízení a správa školství bude vykonávána státními orgány, přičemž v kompetencích církve zůstala pouze výuka náboženství. Tento krok se setkal s negativní odezvou ze strany klerikálů a konzervativců a byl částečně zvrácen navýšením úlohy církve ve školství novelou z roku 1883. Projevem bylo například, že ve školních osnovách z roku 1886 byly navýšeny hodiny náboženství a zavedeny povinné zkoušky z náboženství pro vyučující.⁶⁶

Po rakousko-uherském vyrovnání byl v roce 1869 vydán *Základní školský zákon*, který měl sjednocovat do té doby značně chaotický stav škol. Do té doby existovaly školy terciérní, měšťanské, církevní, gymnázia a tzv. reálky přičemž na každé se žákům dostávalo rozdílné úrovně vzdělávání. Nový zákon ustanovil školy obecné s povinnou osmiletou docházkou od šesti do dvanácti let. Vedle těch přetrvávaly měšťanské školy, na které měly od pátého ročníku navazovat osmiletá gymnázia a reálky. V praxi bylo ovšem uplatňování zákona složité, jelikož zde byl značný průnik mezi vzděláváním vyšších stupňů škol měšťanských a nižších stupňů škol středních, zároveň se na samotných školách objevoval odpor k přizpůsobení se tomuto zákonu. Jedinou výraznou změnou bylo zavedení osmitřídního reálného gymnázia reformou v roce 1908,⁶⁷ ale obecně jde říci, že ani v roce 1918 nebyl jasně nastavený jednotný vzdělávací systém.⁶⁸

⁶⁵ KUTNAR. MAREK, *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví*, s. 494-495.

⁶⁶ VESELÁ. *Vývoj české školy a učitelského vzdělání*, s. 48-49.

⁶⁷ KLÍMOVÁ, *Reforma středního školství v roce 1908*. In: *Minulost, současnost a budoucnost gymnaziálního vzdělávání*. Semily 2000. s. 72-79.

⁶⁸ SOMR. *Dějiny školství a pedagogiky*, s. 163-169. VESELÁ. *Vývoj české školy a učitelského vzdělání*, s. 40-54.

Komplikujícím faktorem byl stoupající vliv nacionalismu. Od roku 1866 se čeština stala vyučovacím jazykem na úrovni dříve vyhrazené pouze němčině. To, společně s proměnou obsazení vedoucích úřadů měst a obcí a nastupující generací vlastenecky cítících učitelů vedlo k vlně zakládání nových škol s českým vyučovacím jazykem v 70. a 80. letech, které byly zakládány na náklady místní samospráv a ve kterých mohlo být národní cítění dále pěstováno. Nicméně německé měšťanské školy zůstávaly více prestižními institucemi s vyšší úrovní vzdělávání.⁶⁹

Pedagogická věda dané doby byla nejvíce ovlivněna myšlenkami J. F. Herbarta. Jeho koncepce výuky byla soustředěna na předávání systematicky uspořádaných znalostí. Učitel měl mít roli vykladatele a přenašeče informací, třída měla být vedena v přísné disciplíně. Úspěšný absolvent měl mít takzvaně klasické vzdělání, tedy například ovládat klasické jazyky (řečtinu a latinu). S rozvojem sociologie a průmyslu na konci století se škola začala proměňovat. Byly zavedeny šestitřídní dívčí lycea. Význam se začal klást na výuku moderních jazyků a řemesel a i na metodické propracování výuky, které by mělo vést k tomu, že žáky výuka více zajímá a jsou během ní aktivnější.⁷⁰

2.1.4 Výuka dějepisu

Výuka dějepisu měla od svých počátků sloužit zejména k předávání morálních vzorů žákům skrz poznávání příběhů významných osobností, měly poznávat různá řemesla, což jim mělo pomoci při výběru povolání a zejména měli být budováni v loajální občany.⁷¹ V průběhu 19. století se rozšířilo dvojí pojetí budování vlastenectví, „širší“, zaměřené na loajalitu k habsburské monarchii a „užší“, zaměřené na vlastní národ, přičemž s postupem 19. století se díky osobním postojům mnoha učitelů užší pojetí stalo čím dál tím významnější. V druhé polovině 19. století se výuka dějepisu stala významně ovlivněná myšlenkami J. F. Herbarta, který zdůrazňoval, že dějepis má sloužit k mravní výchově. V

⁶⁹ VESELÁ. *Vývoj české školy a učitelského vzdělání*, s. 37-38.

⁷⁰ Tamtéž, s. 53-62.

⁷¹ FELBIGER, Johann Ignaz. *Kniha methodnj pro včitelé českých sskol w cýsařských králowských zemjch, w njž důkladně, a gádrně se okazuge, gakby w sskolnjm řadu vrčítý způsob včenj netoliko wesměs, ale y zwlasstně, při každé k včenj nařjzené wěcy, zřjdiť se měl*. Praha: Nákladem cýs. král. prawidelnj skolské Kněhotiskárny, 1777. [citováno 28.8.2024] Dostupné z: <https://katalog.npmk.cz/records/3ea20372-6809-4c43-b7cb-e5737cfa1be3>. s. 347-351.

neposlední řadě se na cílech výuky dějepisu také podílel výše zmíněný státem daný vliv církve.⁷²

Obsah dějepisu byl podmíněn myšlenkami Herbarta a Leopolda von Ranke, který zdůrazňoval politické dějiny. Výuka tedy měla podobu dnes často haněného výčtu politických dat, osobností a událostí a to v chronologické posloupnosti, bez ohledu na souvislosti. Výběr konkrétního učiva podmínily výše zmíněné cíle, kterými byla morální výchova, výchova k vlastenectví (širší i užší) a snaha o zajištění loajality církvi. Ze středověku tedy byly klíčové politické dějiny zemí habsburské monarchie a příběhy habsburských panovníků. Až teprve na přelomu století vlivem Gollovy školy začalo být výrazně kritizováno čistě politické zaměření dějepisu a v předvečer první světové války byly do dějepisu integrovány i dějiny hospodářské a sociální a zejména dějiny umění.⁷³

Metodický přístup k výuce byl ovlivněn zejména Herbartovskou pedagogikou. Ve stručnosti byla tedy představa taková, že výuka vypadá tak, že učitel vykládá třídě příběhy. První významná práce věnující se metodice dějepisu byla vydána v roce 1879 Janem Lepařem, kde je zdůrazňováno, že by výuka měla být přizpůsobena věku žáků. Po přelomu století se začal rozvíjet tlak na jiné pojetí dějepisu, než bezduché memorování fakt, ale pokusy o reformu byly válkou přerušeny.⁷⁴ Dějepis se dále vyvíjel v souladu s historiografií a didaktikou. Významným posunem bylo vydání *O metodách dějepisného učení* od Jana Lepaře v roce 1879, což byla první reálná oborová metodika, kde je zdůrazňováno přizpůsobení obsahu učiva věku žáků. Významný vliv na výuku dějepisu měl také Eduard Štorch, prosazující beletrizaci dějin nebo výše zmíněný vliv sociologie, který vedl k lepšímu metodickému zpracování učebnic, což se ovšem odehrálo až v předvečer první světové války a mělo tudíž dopad spíše až na výuku za první republiky.⁷⁵

Od vydání Základního školského zákona byl dějepis povinným předmětem na školách obecných a měšťanských a na gymnáziích, ale byl vyučován společně se zeměpisem. První jednotné osnovy vydané ve sledovaném období v roce 1874 stanovovaly pro tyto dva předměty časovou dotaci tří hodin týdně v šestém, sedmém a osmém ročníku obecných a měšťanských škol a odpovídajících ročnících gymnázií, ale dějinám se mělo vyučovat i na

⁷² JULÍNEK a kol. *Základy oborové didaktiky dějepisu*, s. 20-23; PARKAN. *Didaktika dějepisu*, s. 10-13.

⁷³ JULÍNEK a kol. *Základy oborové didaktiky dějepisu*, s. 24-28; PARKAN. *Didaktika dějepisu*, s. 14-17.

⁷⁴ JULÍNEK a kol. *Základy oborové didaktiky dějepisu*, s. 27-29.

⁷⁵ Tamtéž, s. 24-29.

nižších ročnících, ovšem pouze formou obrazů z dějin - vybraných příběhů bez souvislostí. Osnovy stanovovaly rámcové cíle dějepisu i rozvržení učiva napříč ročníky. Období středověku připadalo na závěr šestého ročníku.⁷⁶

Učebnice nejdříve vlastně neexistovali a učitelé vycházeli ze svých - často nadhodila - získaných informací nebo z akademických prací, jako byly Palackého Dějiny nebo přímo z (před Rankeho vlivem i nekriticky akceptovaných) kronik, jako byla kronika Václava Hájka z Libočan nebo Bohuslava Balbína. Od sedmdesátých let vznikaly první učebnice, schvalované ministerskými výnosy. Významní autoři byli v prvních desetiletích zejména historik Antonína Gindelyho a učitel Jan Lepař. Od přelomu tisíciletí autorovali učebnice i žáci Gollovi školy jako Josef Šusta, nebo reformní pedagogové jako Karel Čondl. Učebnice ale nebyly jediným zdrojem a byly často v praxi doplňovány neoficiálními příručkami nebo „Obrazy pro školu a dům“, které tvořily doplňující učební texty.⁷⁷

2.2 Období první republiky (1918-1938)

2.2.1 Politický a společenský vývoj

První republika vznikla v důsledku první světové války na troskách hroutícího se Rakousko-Uherska jako národnostní stát stojící na myšlence čechoslovakismu, tedy myšlenky československého národa, který se konečně osvobodil z německého a maďarského jha. V kontextu tohoto vzniku to byl stát výrazně založený na odmítání všeho spojeného s démonizovaným předchozím režimem, zejména monarchistických idejí a vlivu církve na stát. Mimo demokracie, liberalismu, nacionalismu a sekularismu nalezneme v zakládajících dokumentech první republiky také důraz na novou rovnoprávnost žen, například viditelnou rozšířením volebního práva i na ně.

V prvních letech existence se stát potýkal s hospodářskými a sociálními důsledky války, ale zároveň bylo patrné silné nadšení ze změny režimu. V souladu se snahou o přebudování ekonomiky a vybudování nového státu došlo k významným reformám v oblasti hospodářství. Po překonání poválečné krize přišlo období hospodářské konjunktury 20. let.

⁷⁶ Tamtéž, s. 24-26.

⁷⁷ PARKAN. *Didaktika dějepisu*, s. 12-16; JULÍNEK a kol. *Základy oborové didaktiky dějepisu*, s. 24-28.

Z hlediska vnitřní politické struktury byla první republika značně nestabilní. Politické spektrum bylo výrazně fragmentované se zastoupením stran od krajní pravice po krajní levici, čemuž napomáhala absence volební hranice pro zvolení do sněmovny a přítomnost minorit, které měly své vlastní politické strany. To vyústilo ve vlády složené z nestabilních širokých koalic, které za dobu existence první republiky několikrát padly a jejich úlohu musely převzít úřednické vlády. Situace byla ovšem částečně stabilizována neoficiálním orgánem tzv. Pětky a také vlivem prezidenta Masaryka a okolo něj ustanovené tzv. Skupiny Hradu.

Problémy první republiky se ovšem začaly projevovat po roce 1929 a vypuknutí Velké hospodářské krize. Ze strany krajní levice se na V. sjezdu KSČ chopili moci v komunistické straně tzv. „Karlínští kluci“, neboli radikálové s otevřeně prosovětskou politikou. Na druhé straně nástup Adolfa Hitlera za hranicemi a jeho působení na krajně pravicovou Sudetoněmeckou stranu vyostřovalo národnostní konflikty ve státě. Do této krize se přidala smrt významných osobností do té doby částečně stabilizující vnitřní politiku, jako byl Tomáš Garrigue Masaryk nebo Antonín Švehla. Obecně tedy rostla popularita krajních politických směrů a klesala stabilita režimu. Na konci třicátých let, s rostoucím napětím mezi Československem a Hitlerovým Německem se stával čím dál významnější vliv nacionalismu. Ovšem díky nepříznivé mezinárodní situace zmíněný spor nechvalně slavně končí tzv. Mnichovskou dohodou, kterou první republika zaniká.⁷⁸

2.2.2 Historiografie

V dějepisectví s pádem monarchie přišlo nadšení pro dějiny nově osamostatněných národů. Jedním z nejčastějších témat se stávají dějiny husitství. Pekařův kritický náhled byl utlumen a u obrazu husitství přetrvává odkaz Palackého: husité jsou viděni jako, když už ne přímo demokraté, tak jako společenství s demokratickými prvky v boji s nedemokratickou mocí.⁷⁹ Další oblastí zájmu jsou dějiny Habsburské monarchie, specificky protireformace, Rudolf II., Marie Terezie, dějiny obrozeneckého hnutí nebo dějiny spojené přímo s událostmi první světové války a vznikem první republiky. Tyto oblasti a jejich specifické podání ukazují další příznačný aspekt historiografie první republiky a to je uvolnění otěží kritice habsburské monarchie. Rozhodně nebylo pravidlem,

⁷⁸ *Dějiny zemí Koruny české. II.*, s. 148-199.

⁷⁹ KUTNAR, MAREK, *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví*. s. 703-715, 771-772.

že by se - kor pozitivističtí - historici vyjadřovali negativně o době habsburské nadvlády, ale zájem o národní dějiny spojený s možností objektivního a nikoliv vůči monarchii zákonitě pozitivního podání dějin za habsburské monarchie vedl k vzrůstu zájmu o daná témata, ve kterých vliv habsburků mohl být implicitně kritizován.⁸⁰

Kromě národních dějin také pokračuje vliv Gollovy školy, zesílený zaprvé pronikajícím vlivem francouzské a anglické pozitivistické historie, která díky protiněmeckým antipatiím nahrazuje do té doby dominantní německou filozoficko-idealistickou historiografii a zadruhé poválečným otevřením některých archivů. Díky těmto vlivům obecně roste syntetická a analytická činnost historiků.⁸¹ Roste zájem o jiná, než politická témata a do historie se dostávají dějiny společenské, kulturní, náboženské, hospodářské a dokonce jsou vytvářeny až skoro psychologické profily osobností.⁸²

Jak bylo zmíněno, bezpochyby hlavním hybným tématem byly národní dějiny. V těch ale také můžeme z dnešního pohledu najít jisté body kritiky. Prvním je odklon od Pekařovské kritiky, viditelný v obdivu k husitskému hnutí, viz výše. Druhým je nesoulad české a slovenské historiografie ve státě, který se sám prohlašoval za stát „čechoslováků“. Slovenská historiografie měla mnohé problémy a v kontaktu s českou docházelo místy k tření zejména v nedostatečném zastoupení Slováků v historiografii obecně. A posledním bodem byl také dál pokračující spor o smysl dějin. Soustředění na témata spjatá s dějinami národa vzbuzovalo debaty o smyslu dějin národních, regionálních či daného období. Debaty, které měly být vyřešeny prvním sjezdem historiků v roce 1937, ale zde nastartovaný trend akademické shody nebylo díky politickým událostem možné dále rozvíjet a proto „smysl dějin“ zůstal dál nerozhodnut.⁸³

2.2.3 Školství

Po vyhlášení nové republiky se prakticky okamžitě začalo s výraznými změnami ve školství. Změny se dotkly zejména obsahu výuky, kde bylo cílem odstranit zastaralé aspekty předchozí monarchie, jmenovitě dostat do výuky národního ducha, ducha demokracie, odstranit jakékoliv uctívání císaře, monarchie a vliv církve. Poválečné

⁸⁰ Tamtéž, s. 692-693.

⁸¹ Tamtéž, s. 691-698.

⁸² Tamtéž, s. 697.

⁸³ Tamtéž, s. 699-700.

proměny například dělaly náboženskou výuku nepovinnou, docházelo k odstraňování obrazů císaře ze škol, nebo byl zrušen celibát učitelek a částečně zrovnoprávněno chlapecké a dívčí vzdělávání. Další okamžitě poválečné změny se týkaly exploze zakládání nových škol, což bylo zejména spjaté s tím, že ve státě bylo nepoměrně více německých škol.⁸⁴

Organizace školství pokračovala podle zákona z roku 1869, doplněném o vyhlášku z roku 1883, ale i zde se od počátku existence první republiky objevily debaty týkající se možné reformy. Ovšem tyto debaty trvaly po celou dobu existence první republiky bez jasných výsledků. Jedním z ústředních problémů byla přetrvávající nejednotnost školského systému, což měl řešit tzv. malý školský zákon z roku 1922. Ten potvrzoval povinnou osmiletou školní docházku a sjednocoval obsah výuky na obecných školách, ale neřešil klíčové problémy. Ve snaze najít řešení byly zakládány nové experimentální typy škol, které ovšem systém pouze dál fragmentovaly.⁸⁵

Z hlediska pedagogiky se prosadily ty vlivy, které se teprve krystalizovaly na konci rakousko-uherského období. Výuka se stala daleko více technicky zaměřená a měla směřovat k výchově pracujících v průmyslovém světě. Pod vlivem příchozí moderní psychologie a pedagogiky se prosazovalo nezatěžovat žáky výkladem fakt, ale nechávat je znalosti objevovat v průběhu učení. Problémové bylo dál postavení klasických jazyků, které ve výuce zejména vlivem konzervativních učitelů přetrvávaly. Problematiku zejména klasických jazyků měla řešit středoškolská reforma z roku 1927 nebo nové osnovy pro střední školy z roku 1933. Do výuky se dostalo více technických oborů, ale bez vyškrtnutí jiného učiva to způsobilo přehušnění látky. Obecně jde říct že i přes mnoho reformních impulsů a mnoho debat a návrhů na reformy se do konce první republiky ani obsah výuky nepodařilo vyřešit ke všeobecné spokojenosti.⁸⁶

2.2.4 Výuka dějepisu

Hned po ustanovení republiky byl první impulz z hlediska společenských věd obecně jednoznačný a to bylo odstranění toho, co bylo viděno jako pozůstatky předchozího

⁸⁴ VESELÁ. *Vývoj české školy a učitelského vzdělání*, s. 71-72; JIREČEK. *Vývoj vyučovacího předmětu dějepis v letech 1918-1938*, s. 57-58.

⁸⁵ VESELÁ. *Vývoj české školy a učitelského vzdělání*, s. 76-88; JIREČEK. *Vývoj vyučovacího předmětu dějepis v letech 1918-1938*, s. 61-64.

⁸⁶ VESELÁ. *Vývoj české školy a učitelského vzdělání*, s. 90-108.

režimu. Cíle předmětu byly definovány různě v různých osnovách, ale souhrnně byl odstraněn vliv církve a náboženství a byl dáván explicitní důraz na národní dějiny. V mnohých osnovách bylo dokonce explicitně zmíněno, že dějepis slouží k probuzení lásky k rodné zemi a oddanosti k národu. Z cílů předmětu byl také v jistých osnovách odebrán předem všudypřítomný aspekt učení morálním vzorům, ovšem byl nahrazený kladením důrazu na výchovu k republikánským a demokratickým hodnotám (Tento úkol ovšem výrazně připadl nově vzniklému předmětu občanské nauky).⁸⁷

V obsahu výuky šel zaznamenat jasný odklon od soustředění na země habsburské monarchie a habsburské panovníky k dějinám národním. Velký důraz se měl dávat na ty dějiny, které byly pro národ významné a předchozím režimem potlačované, myšleno dějiny husitství a české reformace. Světové dějiny se měly probírat pouze pokud měly význam pro vývoj lidstva nebo se dotýkali dějin národa. Ve třicátých letech byl apel na národní dějiny čím dál silnější. Velký důraz získaly kulturní dějiny, ale do dějepisu také vstupovaly hospodářské nebo sociální dějiny. Přitom je ovšem třeba zdůraznit, že politické dějiny stále byly bezpochyby těmi nejvýznamnějšími.⁸⁸

Za první republiky získala významný vliv reformní pedagogika, zmiňovaná na konci období Rakousko-Uherska. Ve výuce byly využívány četné učební pomůcky jako byly obrazy, mapy, atlasy a výjimečně i první školní filmy. Významný vliv na výuku dějepisu měli reformní pedagogové jako byl Eduard Štorch, který prosazoval beletrizaci dějepisu, nebo Karel Čondl, který vypracoval první pracovní sešit dějepisu, ve kterých zadává žákům úkoly, které mají plnit a témata, která si mají nastudovat, namísto soupisu požadovaných znalostí, nebo další pedagogové. Stejně jako školství jako celku se i výuky dějepisu sice dotýkaly různé reformní debaty a výše zmíněné impulzy, ale bez jednoznačného centralizovaného výsledku.⁸⁹

Dějepis byl považován jako součást tzv. reálií, tedy předmětů sloužících k poznání veškerenstva a jako takový byl dál vyučován napříč všemi vyššími stupni vzdělávání. Stejně tak byl i nadále vyučován ve spojení se zeměpisem v tříhodinové dotaci týdně. V průběhu první republiky bylo vydáno několik základních kurikulárních dokumentů: první v roce 1919 pro školy měšťanské a 1923 pro vyšší školy obecné. Tyto dokumenty ale byly

⁸⁷ JIREČEK. *Vývoj vyučovacího předmětu dějepis v letech 1918-1938*, s. 57-67.

⁸⁸ JULÍNEK a kol. *Základy oborové didaktiky dějepisu*, s. 30-31.

⁸⁹ Tamtéž, s. 29-32.

od počátku považovány za prozatimní a nahradily je nové osnovy vydány v roce 1932 pro školy měšťanské a v roce 1930 pro školy obecné. Časová dotace se v různých osnovách lišila, ale pohybovala se mezi 9,6%-10,8% z celkové docházky. Obecným trendem bylo, že časová dotace byla vyšší pro chlapce než pro dívky a že se mírně zvedala s postupujícím časem. V rozdílech mezi osnovami pro měšťanské a vyšší obecné školy není patrný žádný soustavný trend.⁹⁰

Kurikulum pro obecné školy z roku 1923 určuje v jakém pořadí by měly být dějiny vyučovány, ale nestanovuje konkrétní ročníky pro jednotlivá období. Obdobně u nových osnov z roku 1930.⁹¹ Ovšem u osnov pro školy měšťanské byly určeny i specifické ročníky. Podle osnov z roku 1919 měly být středověké dějiny „do počátku století 14.“ (a společně s nimi dějiny starověku) vyučovány v první třídě, zatímco dějiny od počátku 14. století do Velké francouzské revoluce připadly na ročník druhý.⁹² Podle nových osnov pro školy měšťanské z roku 1932 měly být středověké dějiny souhrnně probrány v druhém ročníku.⁹³

Z hlediska využívaných učebnic byly v prvních letech nově vzniklé republiky využívány učebnice z dob předchozího režimu. První skutečně československá učebnice byla upravená učebnice od Josefa Pekaře (byla připravena již před válkou). Brzy ale také vznikly učebnice nové, ve kterých jsou pro středověk relevantní autoři Karel Čondl, Marie Gebauerová, Josef Mlčoch, Jaroslav Bidlo, Josef Šusta a další. Nové učebnice mohly být zaměřeny národního nebo obecného, přičemž, jak napovídá předchozí text, národní zaměření bylo častější. Tyto učebnice daleko více zohledňovaly hospodářské, sociální, kulturní i nejnovější dějiny v návaznosti na výše zmíněný vývoj historiografie i aktuální společenské nálady a byly také daleko více metodicky propracované, s důrazem na grafické zpracování, ilustrace, mapky nebo také obsahovaly otázky pro studenty.⁹⁴

⁹⁰ JIREČEK. *Vývoj vyučovacího předmětu dějepis v letech 1918-1938*, s. 67-87.

⁹¹ Tamtéž, s. 67, 75.

⁹² Tamtéž, s. 71.

⁹³ Tamtéž, s. 89

⁹⁴ PARKAN. *Didaktika dějepisu*, s. 17-18; JULÍNEK a kol. *Základy oborové didaktiky dějepisu*, s. 31.

2.3 Období budování socialismu (1945-1960)

2.3.1 Politický a společenský vývoj

Po skončení druhé světové války nastává období tzv. třetí republiky, trvající od května 1945 do února 1948. Toto období je charakteristické dopady konfliktu, ať už jde o hospodářské, společenské nebo politické. Jeden z nechvalně známých je dopad antipatií vzbuzených směrem k německému národu, které vyvrcholí v odsunu Němců z území republiky. Tento odsun probíhal často za brutálních podmínek nebo přímo ve spojitosti s vražděním a měl tedy za následek smrt tisíců nevinných lidí.

Obdobně jako po první světové válce je potřeba vypořádat se s poválečnou krizí, dochází tedy k hospodářským a sociálním reformám. Do československa se velmi výrazně dostal vliv Sovětského svazu i socialistické myšlenky. Docházelo k prvním vlnám znárodnění, byl zavedený systém omezené demokracie, tzv. Národní fronty, do školních osnov se dostala ruština a v rámci Košického programu bylo explicitně zmíněno, že nová vláda bude usilovat o „nejtěsnější spojení s vítěznou slovanskou velmocí na východě“⁹⁵.

Sílicí vliv komunismu vyvrcholí událostmi tzv. vítězného února v roce 1948, po kterém v československu zavládla stalinistická totalita. Stát se dostal plně pod moc Komunistické strany československa, demokracie a jakákoliv pluralita byla utlumeny. Zahraničně-politicky se stát dostal do východního bloku, tedy do mocenské sféry Sovětského svazu.

Prvním oficiálním cílem totality bylo vybudovat socialistickou utopii. V rámci tohoto budování socialismu byly implementovány znaky charakteristické pro stalinismus. Jedním z těch nejvýznamnějších bylo odstraňování „reakcionářských elementů“ (tedy těm, kteří oficiálně bránili přeměně v socialismus). Vrcholní politici, kteří se jevíli straně jako problémoví se stali obětí vykonstruovaných politických procesů. Byly zřízeny akční výbory, které měly odstranit buržoazní vliv z podniků. Ve všech sférách života bylo vyžadováno podřízení se ideologii budování socialismu a dogmatický souhlas se stranou. Hospodářství bylo podřízeno centrální kontrole a orientováno na potřeby východního bloku. Kultura byla podrobena tvrdé cenзуře a využívána k budování loajality vůči straně,

⁹⁵ Košický vládní program. Totalita.cz [online]. n.d. [cit. 18.9.2024]. Dostupné z: https://www.totalita.cz/txt/txt_kvp.pdf s. 5.

vůdci, ideologii a východnímu bloku. Kontakt se západními „imperialistickými“ zeměmi byl výrazně omezen.

V roce 1953 v zemřel jak první komunistický prezident ČSR, Klement Gottwald, tak samotný představitel stalinismu, Josef Stalin. V návaznosti na vnitřní změny v Sovětském svazu o tři roky později začala snaha o reflexi a kritiku stalinismu. Došlo k zamítnutí kultu osobnosti a k reflexi předchozích politických procesů skrz tzv. rehabilitace. Je ovšem třeba zmínit, že nedošlo k žádnému uvolnění totality, pouze k přechodu k jiným nástrojům udržení totalitní kontroly. Proměny a budování socialismu vyvrcholily v roce 1960, kdy byla vydána nová ústava, ve které bylo slavnostně prohlášeno, že „*Socialismus v naší vlasti zvítězil!*“⁹⁶ a stát získal nový název: Československá socialistická republika.⁹⁷

2.3.2 Historiografie

Závazný pohled na historii v dané době byl pohled marxisticko-leninský. Tento pohled byl charakteristický důrazem na materiální vývoj společnosti a revolučnost v dějinách. Dával obrovský důraz na historickou úlohu revoluční strany a jejich předáků, důraz na úlohu státu v dějinách, propojování revolučního narativu s tradičními motivy národních dějin a teleologickým náhledem, kdy veškeré dějiny nevyhnutelně spějí k socialistické revoluci a dál ke komunistické utopii. Významnou součástí bylo také očekávání politického aktivismu autora. Marxismus-leninismus neoddělitelně vznikl v kontextu nástupu totality v Sovětském svazu a jeho úloha byla z velké části legitimizační.⁹⁸

V českém prostředí byl tento náhled rozvíjen již za meziválečného období, kdy jsou zkoumány dějiny revolučních hnutí v českých zemích a dějiny komunistické strany. Jedna z nejvýznamnějších koncepcí, která byla na počátku daného období už pevně etablována byla vidina husitů jako revolučního hnutí (aneb došlo k výše zmíněnému uspojení významného motivu národních dějin a revolučního narativu). Další významný koncept přinesl do české historiografie Zdeněk Nejedlý, ministr školství nově vzniklého režimu,

⁹⁶ Ústavní zákon č. 100/160 Sb. *Ústava Československé socialistické republiky*. Poslanecká sněmovna Parlamentu České republiky [online]. n.d. [cit. 18.9.2024] Dostupné z: https://www.psp.cz/docs/texts/constitution_1960.html.

⁹⁷ *Dějiny zemí Koruny české. II.*, s. 249-277.

⁹⁸ ČECHUROVÁ, Jana a RANDÁK, Jan. *Základní problémy studia moderních a soudobých dějin*. České dějiny. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2015. ISBN 978-80-7422-309-9. s. 145-151; SOMMER. *Angažované dějepisectví*, s. 99-107.

který přišel s tezí, že komunistická strana je pouze pokračovatelem národně pokrokových tradic, opět s odkazem na husity. Po nástupu diktatury do tezí souvisejících se středověkem přispěl František Graus a Josef Macek, kteří se zabývali „venkovským lidem“ jakožto neprivilegovanou vrstvou a tedy revoluční složkou období feudalismu a zejména Macek prosadil komunistický terminus technicus pro husitské hnutí jako husitské revoluční hnutí.⁹⁹

Po převratu byl marxisticko-leninský náhled závazným. Dochází k institucionalizaci historických věd a vzniká tzv. stranická historiografie. Privilegium na výzkum minulosti bylo odebráno vysokým školám a přesunuto do stranou ovládaných ústavů. Centrální institucí udávající oficiální narativ se stal Ústav dějin KSČ.¹⁰⁰ Jeho činností bylo zejména vydávání spisů Klementa Gottwalda a tzv. klasiků marxismu-leninismu. Historie se stala mocným nástrojem propagandy a byla protlačována mezi lid pomocí památníků, výstav, muzeí a zejména vzdělávání.¹⁰¹

Po převratu se tento náhled stal závazným. Přišlo období odstraňování „buržoazní vědy“, k čemuž účelu měl sloužit zejména Ústav dějin KSČ. Dochází tedy k institucionalizování oficiálního narativu. V první polovině 50. let slouží marxisticko-leninská historiografie jako politický nástroj v rámci propagandy. S tím souvisí důraz na moderní dějiny, ať už pro zdůraznění úlohy strany a komunismu jako celku, nebo pro ukázání neduhů kapitalismu.

Od výše zmíněné proměny v politice roku 1956 se v historiografii objevuje revizionistický směr. Společně s kritikou kultu osobnosti Stalina je kritizována také stalinistická historiografie. Začalo se poukazovat na zneužívání historie k politickým cílům, na ahistorický přístup historiografie předchozího období, na dogmatismus a budování kultu osobnosti. Objevila se otázka vědeckosti. Výsledkem reformních debat bylo konstatování, že by se měla obnovit skutečně vědecká práce historiků, nicméně že tato práce stále musí sloužit pracujícímu lidu a historik musí být politickým aktivistou. Reformní kritika byla ukončena povýšením institucionálních pravomocí Ústavu dějin KSČ, který situaci - z pohledu režimu - opět stabilizoval.¹⁰²

⁹⁹ ČORNEJ. *Historici, historiografie a dějepis*, s. 335-353.

¹⁰⁰ SOMMER. *Angažované dějepisectví*, s. 58-59.

¹⁰¹ Tamtéž, s. 72-97.

¹⁰² SOMMER. *Angažované dějepisectví*, s. 154-187.

2.3.3 Školství

V průběhu třetí republiky už byl na školství patrný vliv Sovětského svazu zavedením ruštiny, ale nedošlo k žádným výraznějším změnám, pouze k pokračování debat z první republiky, zejména debat o jednotnosti školství.

Nicméně hned po převratu došlo k masivním proměnám. Veškeré školy byly zestátněny a byla zavedena jednotná soustava školství. Ideologickou podstatou bylo, že by se veškeré mládeži mělo dostat jednotného vzdělávání. Od té doby začaly být také vydávány jednotné jasněji definované osnovy a jednotné učebnice.¹⁰³ Veškerý obsah školních lavic byl jasně podroben státní kontrole a předem určen. Hlavním cílem školy se stalo vychovávat mládež věrnou socialismu, mládež budovatelskou, tedy například i fyzicky zdravou, mládež loajální straně a Sovětskému svazu. Tato ideologická výchova měla prostupovat veškerou výchovou.¹⁰⁴ Oficiálními kritérii hodnocení se nestala jen školní úspěšnost či poslušnost, ale také správný světonázor či správné mimoškolní aktivity.¹⁰⁵ Výchova měla překračovat hranice budovy a být propojena s životem doma či ve volnočasových organizacích.¹⁰⁶ Ze strany byl vyvíjen silný tlak na to, aby se zvyšovala reprezentace dělnické třídy na vyšších stupních vzdělání.¹⁰⁷ K těmto cílům se v průběhu 50. let také přidal cíl polytechnické výchovy a zapojení pracovní praxe do vzdělávacího procesu.¹⁰⁸

Školská soustava byla v období třetí republiky už částečně sjednocována, ale jako celej zůstávala obdobně chaotická jako za první republiky a byla sjednocena až zákony z dubna a května 1948. Ale i jednotná školská soustava nezůstala jednotná a prošla si vývojem,

¹⁰³ SOMR. *Dějiny školství a pedagogiky*, s. 301-306.

¹⁰⁴ NEJEDLÝ, Zdeněk. *Ideová výchova na střední škole: Osnovy z občan. nauky, dějepisu a literární výchovy*. Za socialistickou výchovu. Praha: Státní nakladatelství, 1949. s. 3; Usnesení ÚV KSČ k příležitosti vydání nových učebnic v roce 1951 obsahovalo „*Socialistická škola musí z dorůstajícího pokolení vychovávat lidi oddané dělnické třídě, komunistické straně, budovatele socialismu s internacionálním cítěním a s hlubokým vnitřním vztahem k Sovětskému svazu.*“.

¹⁰⁵ RANDÁK. *V záři rudého kalicha*, s. 110.

¹⁰⁶ JIREČEK. *Vývoj vyučovacího předmětu dějepis v letech 1918-1938*, s. 129; SOMR. *Dějiny školství a pedagogiky*, s. 308.

¹⁰⁷ JIREČEK. *Vývoj vyučovacího předmětu dějepis v letech 1918-1938*, s. 139; SOMR. *Dějiny školství a pedagogiky*, s. 307.

¹⁰⁸ SOMR. *Dějiny školství a pedagogiky*, s. 307.

jmenovitě vydáním nového školského zákona v roce 1953. Obecný trend byla snaha přiblížit se sovětskému školství.

Výchova začala už nově založenými mateřskými školami pro děti od tří do šesti let. Na ty navazovaly třístupňový systém z kterého byly první dva stupně, tedy 9 let docházky, povinné. V období 1948-1953 byly prvním stupněm tzv. školy národní pro děti od 6ti do 11ti let a druhým stupněm školy střední pro děti od 11ti do 15ti let, na které navazovaly učňovská zařízení, odborné školy nebo gymnázia. Z těch bylo následně možné postoupit na vysokou školu. Od roku 1953 byl systém pozměněn tak, že byla povinná docházka snížena na osm let a předchozí národní školy a střední školy byly spojeny do osmiletých či jedenáctiletých škol středních, které nahrazovaly gymnázia.¹⁰⁹ K další změně školského systému došlo na základě zákonů vydaných v roce 1959, jelikož je to ovšem změna, která se dotkla až následujícího období, nechávám jí na další kapitole.

2.3.4 Výuka dějepisu

Už za období třetí republiky byl dějepis částečně zpolitizován a objevují se v něm marxistické myšlenky.¹¹⁰ Po roce 1948 byl dějepis kompletně podřízen marxismu-leninismu a potřebám stalinistického režimu. Oficiálním cílem dějepisu bylo vytvářet z žáků budovatele a socialisty zdůrazňováním obdobných momentů z národních dějin. S žáků se měli stát vlastenci, kteří budou chtít navázat na revoluční, demokratické a socialistické tradice svého národa. Dějinné momenty měly být aktualizovány aneb žákům mělo být například zdůrazňováno, že husité byli socialisté.¹¹¹

Dějepis měl také žákům vštěpit materialistický náhled na dějiny. Ve výuce dějin se mělo zdůrazňovat hospodářství. Žáci měli pochopit jakou souvislost mají výrobní prostředky a sociální poměry.¹¹² Sledování výrobních prostředků, nástrojů a výrobní techniky napříč dějinami bylo součástí tzv. polytechnické výchovy a m.j. také mělo žáky učit významu práce, zaujetí pro technické obory a tzv. vědecko-ateistickému pohledu na svět. Mimo to

¹⁰⁹ JIREČEK. *Vývoj vyučovacího předmětu dějepis v letech 1918-1938*, s. 137.

¹¹⁰ Tamtéž, s. 123.

¹¹¹ RANDÁK. *V záři rudého kalicha*, s. 92-97.

¹¹² NEJEDLÝ. *Ideová výchova na střední škole*, s. 13.

měla vést výuka (zejména výuka husitského válečnictví) k podpoření branné a vlastenecké výchovy.¹¹³

Žáci měli pochopit dějinnou úlohu lidu a být měli být zdůrazňováni dějinní velikáni, mělo být zdůrazňováno, že mohli projevit svého génia jen proto, že stavěli na práci lidu. Tito dějinní velikáni byli vybíráni podle možné aktualizace a měli také sloužit jako morální vzory pro budovatelskou mládež. Šlo tedy o lidi spojené přímo s historií socialismu nebo o revolucionáře na straně mas.¹¹⁴

Zajímavé bylo postavení světových a národních dějin. Sice byl v teorii zdůrazňován význam vývoje světového hospodářství a nebo dějin ruské oblasti a sovětského svazu, ale v praxi bylo pro výchovu budovatelské mládeže uznáno za významnější se velmi výrazně soustředit na národní dějiny revolučních hnutí.¹¹⁵

Od začátku jednotného školství byl dějepis na středních školách poprvé vyučován jako samostatný předmět. V období 1948-1953 kromě prvního ročníku a zabíral 5,9% (pro chlapce) a 5,5% (pro dívky) celkové dotace povinných předmětů. Od roku 1953 byl vyučován i v posledním ročníku prvního stupně a na druhém stupni v každém ročníku a zabíral 8,2% celkové dotace druhého ročníku. Celkově tedy zastoupení dějepisu na výuce oproti první republice výrazně posílilo. Dějiny středověku, nazývané „feudální řád“ byly v obou osnovách vyučovány v 7. ročníku společně s dějinami „nastupujícího kapitalismu“ a přibližně polovina z celých dějin středověku byla věnována husitskému hnutí.¹¹⁶

V období třetí republiky sice vznikly učebnice ovlivněné marxistickou ideologií, ale učebnice vhodné přímo vhodné socialistickou výchovu nejdříve neexistovaly a tak se po převratu nejprve používaly překlady sovětských učebnic. Až teprve od roku 1951 byly využívány učebnice české od autorů Jana Dědiny, Oldřicha Fidrmuce, Pavla Choce, Jaroslava Kopíče, Marie Pravdové a Hany Sachsové. Další vlna vydávání nových učebnic přišla v roce 1953. Po zavedení školské reformy roku 1953 se mezi autory učebnic

¹¹³ JIREČEK. *Vývoj vyučovacího předmětu dějepis v letech 1918-1938*, s. 132-149.

¹¹⁴ JIREČEK. *Vývoj vyučovacího předmětu dějepis v letech 1918-1938*, s. 145; ČONDL, Karel, DŘEVO, Václav. *Metodika vyučování dějepisu na národní škole: učební text pro 3. ročník pedagogických škol*. Učebnice pedagogických škol. 1. vyd. Praha: SPN, 1955. s. 18-19.

¹¹⁵ RANDÁK. *V záři rudého kalicha*, s. 92-97; ČONDL. DŘEVO. *Metodika*, s. 19.

¹¹⁶ JIREČEK. *Vývoj vyučovacího předmětu dějepis v letech 1918-1938*, s. 30-148; NEJEDLÝ, s. 13-16.

vyprofilovali také Alois Sosík a Václav Husa.¹¹⁷ Častým trendem těchto učebnic bylo používání neadekvátních frází a terminologie a nadměrný stránkový rozsah.¹¹⁸

2.4 Období socialismu (1960-1989)

2.4.1 Politický a společenský vývoj

Po roce 1960 pokračovala vláda totalitního režimu, ale začaly se prohlubovat jeho problémy. Zejména se začala ukazovat neefektivnost centrálně řízeného hospodářství. Tragická hospodářská situace byla řešena mírným odklonem od centrálního řízení v polovině 60. let a tím byla spuštěna kaskáda postupného uvolňování režimu i v jiných sférách, zejména v kultuře. Toto uvolňování poměrů vyvrcholilo v roce 1968, kdy se na lednovém plénu ÚV KSČ začalo otevřeně mluvit o reformě celého režimu. Ovšem uvolnění v druhé polovině 60. let dospělo k rychlému konci invazí vojsk Varšavské smlouvy a jeho jediným dlouhodobým výsledkem byla federalizace republiky.

V dalším období 70. let přišlo období tzv. normalizace, neboli období snahy o návrat poměrů do „normálního“ stavu. V praxi tedy šlo o obnovení cenzury, centrálního řízení, politické perzekuce, podřízenosti Sovětskému svazu v zahraniční politice atd. Pro období 70. let byla mimo jiné také charakteristická velká výstavba průmyslových projektů nebo panelových sídlišť, stejně jako rozvoj sociálních dávek podporujících porodnost.

V průběhu 70. let zároveň začínal bujet tzv. underground, tedy subkultury spojené se západní kulturou a snahou o svobodné projevy. V druhé polovině 70. let potlačování undergroundu a mezinárodní události (Helsinská konference) vedly k otevřenému vyjádření kritiky režimu v tzv. Chartě 77. Objevovaly se tedy projevy odporu, které byly relativně minoritní záležitostí, nicméně významnou pro pozdější vývoj.

Další vývoj 80. let byl z velké části určen mezinárodními a hospodářskými událostmi. Bez zabíhání do větších detailů jde říct, že v druhé polovině 80. let docházelo k významným strukturálním problémům hospodářství východního bloku, které byly řešeny reformami ústícími v uvolnění režimu, uvolňování napětí mezi východním a západním blokem, a uvolňování kontroly Sovětského svazu nad zeměmi východního bloku. Hospodářské a politické problémy režimu společně s uvolňujícími se opatřeními ze strany

¹¹⁷ PARKAN. *Didaktika dějepisu*, s. 21.

¹¹⁸ JULÍNEK a kol. *Základy oborové didaktiky dějepisu*, 32.

Sovětského svazu umožnily pád režimu v listopadu 1989 a obnovení svobody a demokracie v československu.¹¹⁹

2.4.2 Historiografie

Od poloviny 50. let dochází k velmi pozvolnému odklonu od radikální marxisticko-leninské historiografie a historici se postupně stávají revizionisty, zejména v důsledku kontaktů se zbytkem světa, kde se například setkávají s myšlenkami tehdy už bující školy Annales. Teto změna neznámá odklon od marxismu-leninismu, ale znamená rozšíření témat a proměnu metodologického přístupu. Proměna je to ovšem velmi pozvolná ale začíná být patrná na začátku 60. let a začne se plně projevovat až v druhé polovině 60. let.¹²⁰ Jelikož byla historiografie podmaněna Ústavu dějin KSČ, změna se zejména začne projevovat změnami této instituce v průběhu 60. let. Ústav se stal více osamostatněným od KSČ a postupem 60. let se stal dokonce centrem revizionistů.¹²¹

Tento revizionistický přístup pochopitelně skončil v důsledku srpnových událostí roku 1968. Příběh nádherně ilustrují dva výše zmínění historici: František Graus a Josef Macek. V 50. letech šlo o historiky, kteří nastavovali oficiální narativ. V 60. letech se stali revizionisty. A po roce 1968 jeden utekl do zahraničí a druhý byl vyloučen ze strany a odstraněn „na vedlejší kolej“.¹²² Ústav dějin (krátce přejmenovaný na Ústav dějin socialismu) byl v roce 1970 zrušen a většina reformních historiků je z významných postů obdobným způsobem odstraněna.¹²³

Takových historiků bylo více, což vede k zajímavému trendu. Tito historici, často zbaveni funkcí a dosazení na nižší posty získávají čas na další rozvíjení revizionistického přístupu. V neoficiální sféře tedy vznikají díla, které se zaměřují na politické a kulturní dějiny, prosazují interdisciplinární přístup, věnují se tématům, které oficiální historiografie ignoruje nebo zasazuje české dějiny do širšího kontextu světa. Tyto díla, často vydávaná pod pseudonymy, následně ovlivňují další generace akademiků režimu a dál podporují revizionistický přístup. Je třeba zdůraznit, že myšlenkovým základem byl stále

¹¹⁹ *Dějiny země Koruny české. II.*, s. 291-308.

¹²⁰ ČORNEJ. *Historici, historiografie a dějepis*, s. 342-358.

¹²¹ SOMMER. *Angažované dějepisectví*, s. 258-260.

¹²² ČORNEJ. *Historici, historiografie a dějepis*, s. 360-361, 385.

¹²³ SOMMER. *Angažované dějepisectví*, s. 444-461.

marxismus-leninismus, ale v průběhu 80. let vznikla díla držící se výše zmíněných principů, která ovšem musela na své řádné sepsání a publikaci často počkat až do pádu režimu.¹²⁴

2.4.3 Školství

Po „vítězství socialismu“ už cílem nebylo vytvořit budovatele socialismu, ale budovatele komunismu. V praxi to ale znamená, že cíle školství zůstaly obdobné předchozímu období: dál byl zdůrazňovaný výchovný aspekt, který měl prostoupovat veškeré vzdělávání, dál bylo sledováno politicko-ideologické zaměření žáků, dál byl dáván apel na polytechnické vyučování a pracovní výchovu a dál byl dáván apel i na mimoškolní výchovu.¹²⁵

Významnou proměnou ovšem byl stoupající důraz na modernizace metod výuky. Tento důraz začal společně s uvolněním poměrů v druhé polovině šedesátých let, kdy byla povolena jistá diferenciací výuky, byly zavedeny pokusné školy a experimentovalo se i s délkou vyučovacího cyklu. Mimo jiné bylo také povoleno do výuky zapojit západní jazyky jako nepovinné předměty. Tento proces byl po srpnu 1968 ukončený.¹²⁶ Jeho dopadem ovšem bylo schválení zákona o gymnáziích, který platil do druhé poloviny 70. let.¹²⁷

Debaty o metodách a obsahu výuky ale pokračovaly v 70. letech a v druhé polovině 70. let je v oficiálních dokumentech zmiňována nezbytnost modernizace metod.¹²⁸ Velkým přelomem je nový školský zákon z roku 1984, ve kterém jsou mezi cíli výuky zmiňovány nejen samotné znalosti, ale také schopnost se znalosti zacházet a obecně kompetence, které bychom dnes označili za pracovní či sociální.¹²⁹

Struktura školského systému se výrazně změnila novým školským systémem přichozím se změnou ústavy v roce 1960. Nově byly zavedeny základní devítileté školy a jak název napovídá, základní docházka byla prodloužena na devět let (druhý ročník odpovídal 6.-9.

¹²⁴ ČORNEJ. *Historici, historiografie a dějepis*, s. 366-373.

¹²⁵ SOMR. *Dějiny školství a pedagogiky*, s. 310-311.

¹²⁶ JIREČEK. *Vývoj vyučovacího předmětu dějepis v letech 1918-1938*, s. 159-162.

¹²⁷ SOMR. *Dějiny školství a pedagogiky*, s. 312.

¹²⁸ Tamtéž, s. 313.

¹²⁹ JIREČEK. *Vývoj vyučovacího předmětu dějepis v letech 1918-1938*, s. 183, 189-190.

třídě). Na tyto základní školy navazovaly různé formy středních škol.¹³⁰ V období druhé poloviny 60. let dochází k výše zmíněným experimentům, které ale kromě dočasného obnovení gymnázií nemají trvalý dopad. Významná změna přichází až v roce 1978 s novým školským zákonem, který nahradil devítileté základní školy osmiletými (kde druhý ročník odpovídal 5.-8. třídě) a zavedl povinné první dva roky středoškolské výchovy.¹³¹ V roce 1984 byl vydán poslední školský zákon komunistického režimu.¹³²

2.4.4 Výuka dějepisu

Stejně jako cíle školy jako takové i cíle dějepisu pokračovaly z předchozího období. V žácích měl dějepis budit vlastenectvím, morální vlastnosti správného komunisty, ateistickou výchovu atd. Už od prvního učebního plánu z roku 1960 se v něm ovšem objevují další vlivy. Je zmiňován důraz nejen na hospodářské a sociální, ale také na kulturní dějiny. Cílem dějepisu je pěstování úcty ke všem národům a jejich přínosu k pokroku lidstva, tedy už nejen k vybraným. A objevuje se důraz na regionální princip - do výuky by měly být zahrnuty regionální dějiny, které by měly sloužit jako příklad probírané látky na něčem pro děti známém.¹³³

V období druhé poloviny 60. let dochází k - z dnešního pohledu - zajímavým debatám, které mimo jiné zahrnují i kritiku výše zmíněné snahy o aktualizaci témat. Je například specificky zmíněno, jak absurdní je považovat Jana Žižku za komunistu. Ovšem veškeré debaty o obsahu a cílech dějepisu v 60. letech jsou po srpnu 1968 ukončeny.¹³⁴

Normalizační režim označil dějepis jako jeden z hlavních nástrojů ideologické protiofenzivy strany po událostech roku 1968 a velký důraz je dáván na ideově-politickou hodnotu učiva, hospodářské a sociální dějiny, brannou výchovu a regionální výchovu v rámci dějepisu.¹³⁵ V průběhu 70. a 80. let se objevují debaty o metodách a obsahu výuky a od roku 1984 je mezi cíli předmětu také například schopnost zaujmout stanovisko k

¹³⁰ Tamtéž, s. 157.

¹³¹ Tamtéž, s. 184.

¹³² *Zákon č. 29/1984 Sb., Zákon o soustavě základních a středních škol (školský zákon)*, [cit. 22.9.2024] Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1984-29>.

¹³³ JIREČEK. *Vývoj vyučovacího předmětu dějepis v letech 1918-1938*, s. 166-169.

¹³⁴ Tamtéž, s. 172-178.

¹³⁵ Tamtéž, s. 178-181.

historické problematice, uvést pádné argumenty a obhájit své stanovisko, operativně pracovat se získanými poznatky apod.¹³⁶

Od roku 1960 je dějepis vyučován na celém druhém stupni základní devítileté školy. Jeho časová dotace je oproti předchozímu období snížena na celkem 5,6% z dotace pro povinné předměty druhého stupně. Středověk v tomto učebním plánu připadal do sedmého ročníku, kde měl být vyučován společně s dějinami až do 17. století. Nejvýznamnější část středověku nadále připadala husitskému hnutí.¹³⁷ V průběhu „reformního“ období druhé poloviny 60. let byla lehce navýšena časová dotace.¹³⁸ Toto navýšení zůstalo a podle nových osnov z roku 1972 dějepis získal 7,0% z celkové dotace pro povinné předměty druhého stupně, ovšem byl výrazně snížen podíl husitství na celkovém obsahu.¹³⁹ V novém systému platném od roku 1978 (osmileté ZŠ) se dějiny středověku měly stále vyučovat v druhém ročníku druhého stupně, v tom se ale nyní nacházely o rok mladší žáci. Další změnu v rozvržení učiva podle věku zaznamenaly osnovy z roku 1984, která přesunuly raný středověk už do 5. ročníku. Tento krok byl kritizován a podle osnov z roku 1988 byl celý středověk do počátku kapitalismu vyučován až v šestém ročníku.¹⁴⁰

V průběhu šedesátých let se dále využívaly učebnice středověku od autorů zmíněných výše, tedy např. Václava Husa nebo Marie Pravdové. Na autorství učebnic 60. let se dále také podíleli například Jozef Butvia nebo František Červinka. Mezi autory učebnic pro základní školy se v průběhu 70. s 80. let vyprofilovat Marián Skládáný, Tomáš Jílek, Marta Butvinová. Na vzniku učebnic pro střední školy a gymnázia se podíleli Marián Skládáný, Tomáš Jílek, Vratislav Čapek a Václav Mnichovský. Zvláštními učebnicemi byly tzv. experimentální učebnice, které byly produktem debat o metodách výuky a měly modernější metodické a didaktické zpracování. Autory takových učebnic byly například Václav Michovský, Milan Hroch nebo Vratislav Čapek.¹⁴¹

¹³⁶ Tamtéž, s. 189-190.

¹³⁷ Tamtéž, s. 167-170.

¹³⁸ Tamtéž, s. 176.

¹³⁹ Tamtéž, s. 182.

¹⁴⁰ Tamtéž, s. 191-199.

¹⁴¹ PARKAN. *Didaktika dějepisu*, s. 21-23.

2.5 Porevoluční období (1989-2021)

2.5.1 Politický a společenský vývoj

Pád komunistického režimu probíhal pod záštitou nově vzniklé organizace Občanského fóra, nicméně hned po rozpadu se jako problémová objevila cesta dál. Ideologicky zavládla liberální demokracie a přešlo se na tržní ekonomiku, ale také se projevilo mnoho problémů. Problematický vztah mezi Čechy a Slováky skončil rozpadem federace a vznikem samostatné České republiky.¹⁴² Přejít k tržní ekonomice skončil úspěchem pro některé, ale obrovským zklamáním pro jiné.¹⁴³ Nestabilní právní řád vedl k rozvoji organizovaného zločinu.¹⁴⁴ A politická reprezentace, do této doby sjednocená společným nepřítelem a s podporou obyvatelstva, se rozpadala vnitřními konflikty a její důvěryhodnost nabořovaly různé aféry.¹⁴⁵ Z hlediska každodennosti je asi nejskloňovanějším aspektem konec cenzury a otevření hranic, došlo tedy k velkému importu západních médií a produktů a k obecnému kulturnímu uvolnění.

Jelikož jsou další dějiny velmi nedávné, tak je obtížné je strukturovaně shrnout, proto se pouze omezím na výčet nejvýznamnějších událostí. V roce 1999 vstoupila Česká republika do NATO a v roce 2004 došlo ke vstupu ČR do Evropské unie, tedy k finální tečce

¹⁴² Česká televize. *Před třiceti lety se Češi a Slováci vydali vlastní cestou.* ČT24 [online]. 1.1.2023 [citováno 12.10.2024]. Dostupné z: <https://ct24.ceskatelevize.cz/clanek/domaci/pred-triceti-lety-se-cesi-a-slovaci-vydali-i-vlastni-cestou-12313>.

¹⁴³ Česká televize. *Třicet let od kuponové privatizace. Přinesla efektivní trh, ale i pojem tunelování.* ČT24 [online]. 1.10.2021 [citováno 12.10.2024]. Dostupné z: <https://ct24.ceskatelevize.cz/clanek/domaci/tricet-let-od-kuponove-privatizace-prinesla-efektivni-trh-ale-i-pojem-tunelovani-28475>.

¹⁴⁴ Česká televize. *K „divokým“, devadesátým letům a jejich kriminalitě se vrací seriál hraný i dokumentární.* ČT24 [online]. 13.1.2022 [citováno 12.10.2024]. Dostupné z: <https://ct24.ceskatelevize.cz/clanek/domaci/k-divokym-devadesatym-letum-a-jejich-kriminalite-se-vraci-seria-l-hrany-i-dokumentarni-24460>.

¹⁴⁵ Český rozhlas. *Před 30 lety se rozpadlo Občanské fórum. Byt proti komunismu přestalo stačit.* Radiožurnál [online]. 23.2.2021 [citováno 12.10.2024]. Dostupné z: <https://radiozurnal.rozhlas.cz/pred-30-lety-se-rozpadlo-obcanske-forum-byt-proti-komunismu-prestalo-stacit-8432787>; Česká televize. *Tzv. „sarajevský atentát“, odstartoval zatím největší politickou krizi v ČR.* ČT24 [online]. 28.11.2008 [citováno 12.10.2024]. Dostupné z: <https://ct24.ceskatelevize.cz/clanek/archiv/tzv-sarajevsky-atentat-odstartoval-zatim-nejvetsi-politickou-krizi-v-cr-164982>; Český rozhlas. *25 let od podpisu „opoziční smlouvy“. Více z ní vytěžila vládnoucí ČSSD, ODS příliš nezískala.* Irozhlas [online]. 9.7.2023 [citováno 12.10.2024]. Dostupné z: https://www.irozhlas.cz/veda-technologie/historie/opozicni-smlouva-25-let-cssd-ods-vaclav-klaus-milos-zeman_2307091041_jgr.

kýženého vstupu zpět na Západ.¹⁴⁶ V roce 2008-9 zasáhla světové hospodářství vážná ekonomická krize.¹⁴⁷ Z hlediska politiky byly do roku 2010 byly dominantními stranami ČSSD a ODS, ve volbách v roce 2013 ale poprvé získává významné postavení hnutí ANO.¹⁴⁸ V průběhu let 2010-2020 se staly významnými tématy globální oteplování, migrační krize, Ruská agrese na Ukrajině a genderová tematika. Poslední nejvýznamnější událost do roku 2021 bylo vypuknutí epidemie COVID-19 v roce 2019. Obecně se často mluví o polarizaci společnosti a nástupu populismu a extremismu,¹⁴⁹ ale je třeba opět zopakovat, že vzhledem k blízkosti zmiňovaného období je toto hodnocení třeba brát s rezervou.

2.5.2 Historiografie

Za posledních 30 let se v české historiografii nejprve objevily znaky typicky české. Po revoluci začala hektická doba. Historici předchozího období se na vedoucích institucích setkávali s kariéristy a novými akademiky. Objevila se dříve netolerovatelná pluralita názorů, vedoucí k akademickým konfliktům a debatám. Vznikly nebo se nově etablovaly mnohé ústavy a časopisy. Vydávaly se výše zmíněná nová díla, která byla do té doby nepřijatelná. Práce historiků se začala zaměřovat na dosud opomíjená nebo silně misrepresentovaná témata, jako byly dějiny církve, dějiny marginalizovaných skupin a pochopitelně zejména dějiny 20. století. Snad jediné, kde se objevil soudružný trend je odklon od hodnotícího aspektu a na posun spíše směrem k pozitivismu. Souhrnně tedy byly

¹⁴⁶ Česká televize. *Členství v EU a v NATO je základem svobody a bezpečnosti, uvedl Pavel na konferenci v Praze*. ČT24 [online]. 30.4.2024 [citováno 12.10.2024]. Dostupné z: <https://ct24.ceskatelevize.cz/clanek/domaci/zive-konference-k-dvacatemu-vyroci-vstupu-ceska-do-eu-34874>.

¹⁴⁷ Aktuálně.cz. *Před 10 lety přišel obří otřes. Globální ekonomická krize v číslech a datech*. Aktuálně.cz [online]. 7.9.2018 [citováno 12.10.2024]. Dostupné z: <https://zpravy.aktualne.cz/ekonomika/globalni-ekonomicka-krize-2008-v-datech-den-po-dni/r~5f4503acb1011e899900cc47ab5f122/>.

¹⁴⁸ Aktuálně.cz. *ANO 2011 - politické hnutí*. Aktuálně.cz [online]. 4.4.2020 (aktualizováno) [citováno 12.10.2024]. Dostupné z: <https://www.aktualne.cz/wiki/politika/politicke-strany/ano-2011-politicke-hnuti/r~i:wiki:4007/>.

¹⁴⁹ ŠABATA, Petr. *Polarizace české společnosti není ani výjimečná, ani zhoubná. Zatím*. Český rozhlas Plus [online]. 27.12.2021 [citováno 12.10.2024]. Dostupné z: <https://plus.rozhlas.cz/petr-sabata-polarizace-ceske-spolecnosti-neni-ani-vyjimecna-ani-zhoubna-zatim-8648235>; Český rozhlas. *Před 30 lety se rozpadlo Občanské fórum. Být proti komunismu přestalo stačit*. Irozhlas [online]. 13.12.2023 [citováno 12.10.2024]. Dostupné z: https://www.irozhlas.cz/zpravy-svet/podcast-vinohradska-12-krajni-pravice-jan-charvat_2312130600_cen.

90. léta a začátek 21. století dobou, kdy se česká historiografie nacházela ve zmateném stavu a snažila se najít sebe sama a zbavit se dopadů marxistické historiografie, tedy zaplnit slepá místa a vyrovnat se se západem.¹⁵⁰

Začátkem 21. století se ale objevila generační proměna a mezi historiky vstoupila generace, která studovala v 90. letech a přinášela si zkušenosti ze studijních pobytů v zahraničí. Do Čech se i mezi už ustanovené historiky dostávaly trendy ze západu a začala výše zmíněná doba studia opomíjených nebo do té doby ideologií zkreslených témat. Významným vlivem je v dnešní době obecně postmodernismus. Historie přestává být brána jako objektivní věda, ale začíná být seberefektivní a tématem je i to, co vlastně znamená „pravda“ v historii nebo samotný jazyk, který se v historické vědě posouvá.¹⁵¹

Z hlediska obsahu už byla pomyslná „mezera“ zanechaná komunistickým režimem (alespoň podle Čorneje) dohnána a dochází spíš k zaměření na nová témata. Významnými tématy jsou seberefektivní témata citlivých událostí. Historie není prezentována jednoznačně, ale hledají se i chyby českého národa. V devadesátých letech proběhla reflexe česko-německých vztahů. Zajímavým reflektovaným tématem je český holocaust. V zájmu jsou dějiny dříve vynechaných skupin a ze zahraničí sem přichází genderová tematika. Zaměření historických prací je zejména na převážně české dějiny.¹⁵²

2.5.3 Školství

Ihned po revoluci bylo jedním z prvních kroků odstranění vlivů předchozí ideologie a apolitizace škol. Byly posíleny hodiny cizích jazyků, povoleny hodiny náboženství, povoleny soukromé školy, církevní školy i gymnázia. Nejvýraznější proměnou byla decentralizace vzdělávání. Vzdělávací plány začaly být z velké části vágní, stanovující obecné a průřezové cíle a do jisté míry byla kompetence za organizaci výuky přesunuta na samotné školy, jejich ředitele nebo učitele.¹⁵³ V principu byly stanoveny jisté mantinely školství, ale jinak bylo ponecháno na zodpovědnosti školy, jak je naplní. V praxi je ale třeba zdůraznit, že školy mají stále svého zřizovatele. Tím může být zřizovatel soukromý, církev, ale nejčastěji jde v případě prvních dvou stupňů vzdělávání o obec. Přes to, že je ze

¹⁵⁰ ČORNEJ. *Historici, historiografie a dějepis*, s. 422-436.

¹⁵¹ Tamtéž, s. 430-435.

¹⁵² Tamtéž, s. 435-446.

¹⁵³ JIREČEK. *Vývoj vyučovacího předmětu dějepis v letech 1918-1938*, s. 203-206.

strany státu systém zavedený relativně volně, zřizovatel má stále nad školou nadřizenou roli (v rámci zákonných mezí).

Pokud přeskočím vývoj 90. let, tak nejvýznamnějším a relativně trvalým (tedy dodnes platícím) krokem tímto směrem byl nový školský zákon z roku 2004, který nastavoval dodnes platný systém Rámcových vzdělávacích plánů (RVP), nastavujících výše zmíněné „mantinely“, na základě kterého si následně měly školy definovat své vlastní Školní vzdělávací plány (ŠVP), tedy jejich specifické plnění. Příkladným specifikem RVP je to, že požadovaná látka dokonce není dělena do jednotlivých předmětů, ale do vzdělávacích oblastí, kompetencí a průřezových témat. Z vlastní zkušenosti k tomu mohu dodat, že také není neobvyklé, že ŠVP jsou obdobně obecné jako RVP a kompetence ve vymyšlení konkrétního způsobu naplňování vzdělávacích plánů je ponechána na samotných učitelích.

Z hlediska struktury školství byla hned po převratu obnovena devítiletá povinná školní docházka a jak bylo zmíněno výše, byly obnoveny různé druhy středních škol včetně víceletých gymnázií. V průběhu devadesátých let byly povoleny i různé druhy studijních oborů včetně alternativních škol jako jsou školy waldorfské a montessori.¹⁵⁴

Školský systém je dnes nadále třístupňový s devíti lety základní docházky. Střední školy jsou v principu děleny primárně na gymnázia a odborné vzdělávání a dále do jednotlivých oborů. Další dělení středních škol je podle výstupu, na střední vzdělávání, střední vzdělávání s výučním listem a střední vzdělávání s maturitní zkouškou. Z hlediska RVP existují jednotná RVP pro většinu základních škol (vyjma škol uměleckých a speciálních) a dále RVP pro různé typy gymnázií a oborů odborných škol.¹⁵⁵

2.5.4 Výuka dějepisu

Už v prosinci 1989 byl vydán metodický pokyn, který rušil výchovu v duchu marxismu-leninismu. Dějepis se ocitl ve zvláštním vakuu, kdy jeho klíčová role pro komunistický režim zmizela a nebyly přítomné dostatečné zdroje pro jeho výuku, které by nebyly poskvrněné marxisticko-leninskou ideologií. Metodický pokyn zdůrazňoval, že je

¹⁵⁴ Tamtéž, s. 203-205, 212.

¹⁵⁵ *Zákon č. 561/2004 Sb. Zákon o předškolním, základním, středním, vyšším odborném a jiném vzdělávání (školský zákon)*, In: *Zákony pro lidi* [online]. 2010-2018 [cit. 25.10.2024]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2004-561/zneni-20240101>.

třeba vynechat dřívější hodnotící aspekt a to vedlo k držení se čistě faktografického výkladu, který často končil rokem 1945.

Dějepis jako takový je obtížné definovat, jelikož - jak bylo řečeno výše - není definovaný jako předmět, ale jako vzdělávací obor v rámci vzdělávací oblasti. Jeho součástí není pouze samotný obsah daného oboru nebo oblasti, ale také vedení ke kompetencím a průřezovým tématům a cílům v rámci celé vzdělávací oblasti. Níže uvedené je tedy jen velmi obecný souhrn cílů dějepisu, který podle RVP má být doplněn například také o rozvoj pracovních či sociálních kompetencí apod.

Cílem samotného dějepisu v novém politickém zřízení se postupně stalo zejména přenášení základních poznatků o minulosti, kultivace historického vědomí a vedení k respektování a uchování kontinuity historické paměti. Velký důraz začal být dáván na hodnoty spojené s evropskou civilizací, na budování respektu a pochopení společností napříč časem i prostorem a s tím spojeným budováním prostorové a časové představivosti. S reflexivním charakterem historiografie moderní doby mají dějiny také být prezentovány nikoliv jako sled fakt, ale spíše sled otázek s otevřenými odpověďmi. Významnou součástí dějepisu je výše zmíněné respektování průřezových témat, v rámci kterých by žáci měli být vedeni k obecným občanským a demokratickým hodnotám. V samotném obsahu dějepisu se také nově objevují dříve marginalizovaná nebo nezastoupená témata jako jsou dějiny minorit, dějiny každodennosti. Důraz by měl také být dáván na mezipředmětové vztahy.

Z hlediska cílů výuky jsou výstupy předmětu v dnešní době definovány nikoliv jen jako seznam fakt, ale i kompetencí studentů, kladoucí důraz na to, aby student dokázal dějinné jevy charakterizovat nebo popsat, ale také na nich dokázal něco demonstrovat, vysvětlit jejich význam pro dnešek, porovnat různé jevy napříč časem a regionem, uvést jejich souvislosti, uvést jejich klady a zápory atd. S tím souvisí důraz na tzv. konstruktivistický přístup ve výuce, obdobný výše zmíněnému reformnímu trendu za první republiky. Student by tedy měl nabyté znalosti získávat sám vlastní prací a učitel by měl sloužit pouze jako jeho průvodce.

Časová dotace dějepisu a výuku v jednotlivých ročnících je obdobně obtížné definovat jako cíle. Součástí RVP je Rámcový učební plán (RUP), který časovou dotaci určuje, ale zaprvé jí může určovat pouze pro vzdělávací oblast jako celek nebo dokonce pro více vzdělávacích oblastí a zadruhé jí určuje v minimálním a maximálním rozsahu. Školy mají tedy obrovskou míru volnosti v tom jak časovou dotaci naplní. Jak již bylo řečeno výše,

tak RVP také umožňuje nemít vůbec dějepis jako samostatný vyučovací předmět, ale jeho cíle mohou být splněny v rámci jiného předmětu, který dějiny zahrnuje. V neposlední řadě je třeba zmínit, že čísla se také liší pro různé RVP, uvedu ovšem jen ty platné pro ZŠ, gymnázia a odbornou výchovu. Jde tedy určit velmi málo a byť jde uvést nějaká čísla, tak v kontextu volnosti, se kterou s nimi mohou školy zacházet nejsou vypovídající o zastoupení dějepisu jako celku. V rámci ZŠ je dějepis v RUP uvedený společně s občanskou výchovou a společně zabírají 8,2% z celkové dotace povinných hodin. Na odborných školách se dotace pro společenskovědní předměty jako celek různí podle oboru a pohybuje se mezi 2-5% celkové dotace povinných hodin.¹⁵⁶ A na gymnáziích je časová dotace určena společně pro vzdělávací oblast Člověk a příroda a oblast Člověk a společnost na 27% celkové povinné dotace.¹⁵⁷

Hned po revoluci byly vydávány učebnice ve velkém chvatu. Problematika spočívala v tom, že dosavadní autoři byli navyklí na marxistický výklad a učitelstvo bylo odvyklé sledovat odbornou literaturu z vlastní vůle. V prvních učebnicích proto přes oficiální odklon od marxismu přetrvala část omylů předchozí doby. Postupem 90. let se ovšem vyprofilovaly učebnice už definitivně odproštěné od vlivu marxismu a i s vhodným metodickým zpracováním včetně grafické úpravy, obrázků, map, vysvětlivek, badatelských úkolů atd.¹⁵⁸

Z hlediska dnes využívaných učebnic nevím o žádném zdroji, který by shrnoval ty nejpoužívanější. Z vlastní zkušenosti vím, že často učebnice nemusí být při výuce vůbec využívány a čím dál tím využívanější bývají digitální zdroje. Opět na základě vlastní zkušenosti ale mohu říct, s jakými učebnicemi jsem se nejčastěji setkával a to jsou v první řadě učebnice od nakladatelství SPN, s hlavním autorem věnujícím se středověku Petrem Čornejem, dále učebnice od nakladatelství Fraus, Taktik nebo Prodos.

¹⁵⁶ Toto určuji na základě náhodného výběru několika oborů z mnoha dostupných na: <https://www.edu.cz/rvp-ramcove-vzdelavaci-programy/ramcove-vzdelavaci-programy-stredniho-odborneho-vzdelavani-rvp-sov/databaze-vsech-rvp-sov-od-1-9-2023/> [nahlédnuto 10.11.2024]

¹⁵⁷ *Rámcový vzdělávací program pro gymnázia RVP G* [online], Výzkumný ústav pedagogický v Praze, Praha 2007, [cit. 10.11.2024], Dostupné z: https://www.edu.cz/wp-content/uploads/2020/08/RVPG-2007-07_final.pdf.

Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání [online], MŠMT, Praha 2023, [cit. 10.11.2024], Dostupné z: https://www.edu.cz/wp-content/uploads/2023/07/RVP_ZV_2023_zmeny.pdf.

¹⁵⁸ ČORNEJ. *Historici, historiografie a dějepis*, s. 381-409.

2.6 Shrnutí

Shrnujím tedy ve stručném náčrtu vývoj politiky, společnosti, historiografie, školství a výuky dějepisu ve sledovaném období. Z hlediska ideologických vlivů na výchovu byl v období Rakousko-Uherska oproti zbylým obdobím vidět silný vliv „širšího“ pojetí vlastenectví, tedy výchově k loajalitě k monarchii a důraz na církev a panovníka, ale zároveň stoupající vliv nacionalismu. Za doby první republiky zavládl vliv nacionalismu, ale také demokracie a liberalismu. Po konci druhé světové války a zejména od únorového převratu se naprosto dominantní stal vliv socialismu, ale se silně vlasteneckým nádechem. Od vyhlášení socialistické republiky vliv socialismu přetrvával, ale vlastenecký nádech byl postupně upouštěn. Až teprve pádem režimu se opět stala dominantní ideologií liberální demokracie, tentokrát s příměsí globalismu.

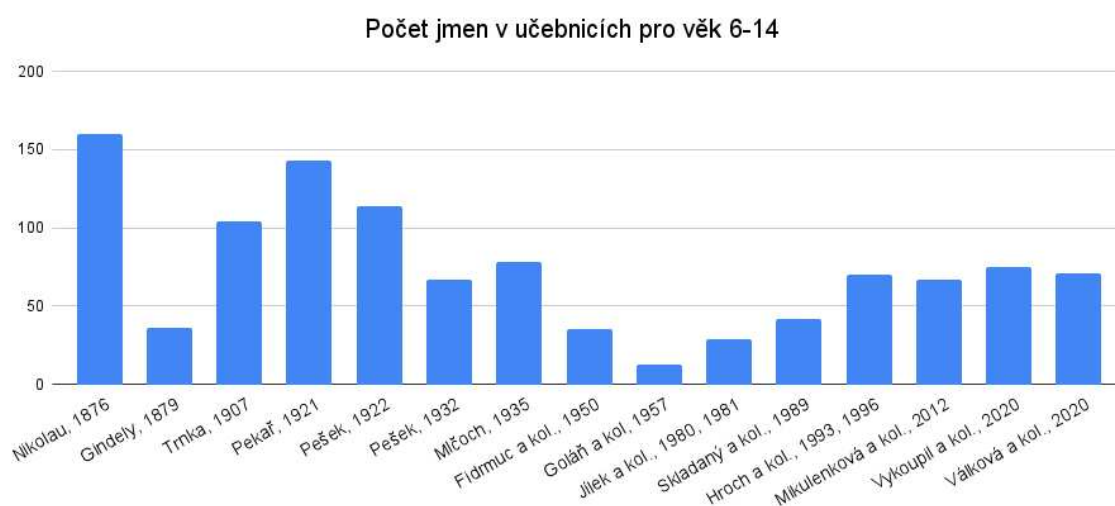
Struktura školství se vyvíjela v prvních dvou obdobích velmi chaoticky. Byť byla za Rakousko-Uherska zavedena vůbec nějaká struktura, tak bylo školství výrazně vertikálně členěno s různými úrovněmi a přístupy k výuce. Situace se za první republiky příliš nezměnila, byť zde byly reformní návrhy a pokusy. Za období totality došlo ke sjednocení celé školské soustavy, jak z hlediska struktury tak obsahu. Až po pádu republiky se školství opět pluralizovalo, nicméně oproti době před totalitou zůstává horizontálně už pevně sjednocené (s výjimkou víceletých gymnázií).

Vývoj pedagogiky začal tzv. hebartovským přístupem, tedy strukturovaným výkladem učitele a důrazem na disciplínu žáků. V dějepisu navíc měl být výklad soustředěn exkluzivně na politické dějiny. Na přelomu tisíciletí se objevily reformní návrhy, byla požadována zábavnost výuky a aktivita žáků a do dějepisu se částečně dostaly i kulturní, hospodářské a sociální dějiny. Za první republiky se v reformních návrzích pokračovalo, až na výjimky ale nebyly plošně zavedeny. Za období socialismu došlo k návratu k vlastně hebartovského přístupu a v dějepisu došlo k obrovskému důrazu na hospodářské a sociální dějiny, ovšem v 80. letech se objeví jistý náznak snahy aktivizovat studenty a vést je ke kompetencím. Po pádu totality skrz turbulentní období postupně začal (oficiálně) dominovat konstruktivistický přístup ve výuce a kompetence se stanou klíčovou součástí cílů vzdělávání. Do dějepisu se dostaly i do té doby nezastoupená témata a došlo k odklonu od čistě materialistického pojetí dějin.

3 Obecné znaky učebnic

Rozdílné učebnice uvádějí rozdílný počet osobností. Dopadu tohoto aspektu na výzkumu by mělo být z velké části zabráněno tím, že se při další analýze bude vycházet z poměru zmíněných učebnic vůči všem vybraným osobnostem v učebnici. Ale i zde je prostor pro zkreslené výsledky. Pokud například učebnice obsahuje pouze 10 osobností z českého středověku, jde předpokládat že autor zvolí spíše panovníky než jiné společenské vrstvy a nemusí to nic vypovídat o jeho záměru strany reprezentace společenských vrstev. Proto považuji za nezbytné nejdříve uvést nominální počty zmiňovaných osobností, na které se v dalších částech budu odkazovat.

Graf 1 - Počet osobností v učebnicích zaměřených na žáky od 6ti do 14ti let

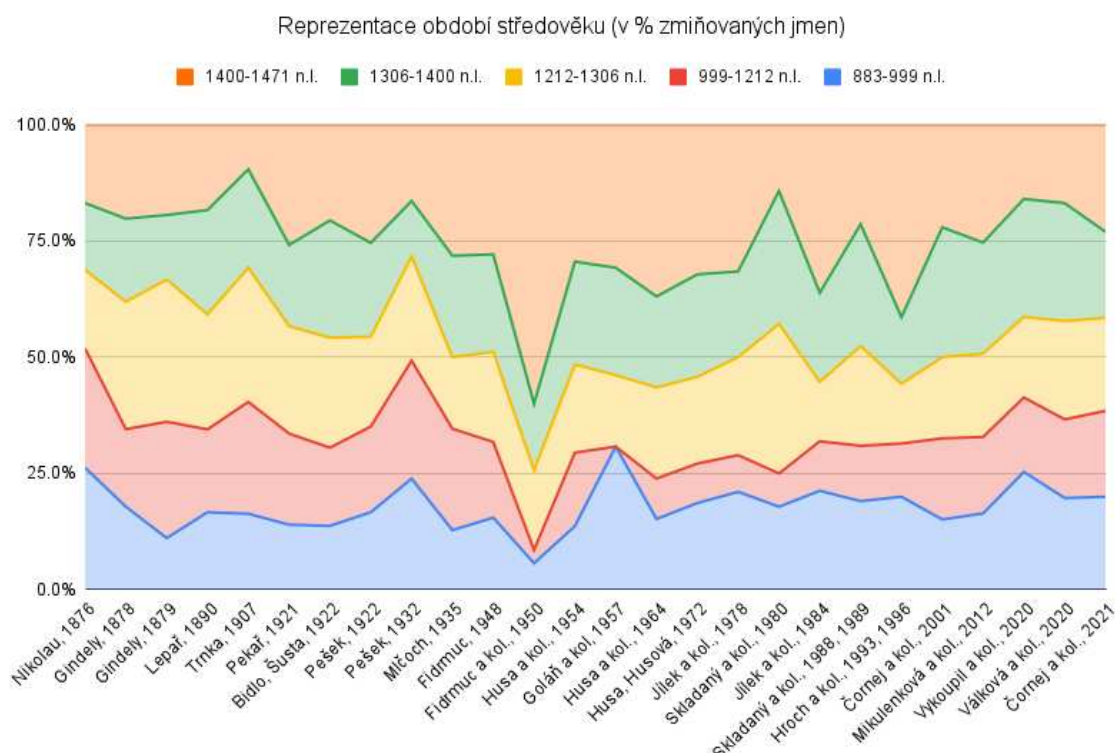
Graf 2 - Počet osobností v učebnicích zaměřených na žáky od 14ti do 18ti let

Velmi patrná je v počtu zmiňovaných jmen ve spojitosti s českým středověkem zejména učebnice z roku 1957 redaktorovaná Karlem Goláněm. V této učebnici je na základě stanovených kritérií pouze třináct jmen spojovaných s českým středověkem. Tento nedostatek by měl být relativně vykompenzován díky většímu počtu základoškolských učebnic a metodickým nástrojům (tzn. počítání reprezentace jako % z celkového počtu jmen), ale jak bylo uvedeno v předchozím odstavci, může to výsledné grafy shrnující sledované jevy výrazně ovlivnit a bude třeba to reflektovat při jejich interpretaci.

Kromě toho je také už na úvod analytické části vhodné uvést jaké byly jednotlivé období středověku, kterým se učebnice věnovaly. Ty byly určeny s odkazem na klasifikaci osobností do období zmíněných v metodologii, tedy raný středověk (přibližně od 9. století do roku 999), vrcholný středověk bez posledních Přemyslovců (přibližně od roku 999 do roku 1212), období posledních Přemyslovců (od roku 1212 do roku 1306), lucemburské období (od roku 1306 do roku 1400) a husitské období (od roku 1400 do roku 1471).

Graf 3 - Reprezentace jednotlivých období středověku

Je třeba rovnou zmínit, že dělení do jednotlivých období není nezpochybnitelné, ale spíše orientační. Problémem bylo to, že osobnosti svým životem jednotlivé doby překrývaly, nebo byl jejich význam zmíněn až v pozdějším období oproti době jejich vlastního života.¹⁵⁹ Ani poměr stránek v učebnicích zde nešlo využít, jelikož se text mohl věnovat několika obdobím najednou.¹⁶⁰

3.1 Interpretace

I když mají společné znaky za cíl zejména vytvořit další základ pro interpretaci v následujících kapitolách, už zde jsou vidět trendy, které nám prozrazují něco o charakteru výuky.

¹⁵⁹ Například Eliška Přemyslovna žila už na konci období posledních Přemyslovců ale byla často zmiňována až v kontextu nástupu Lucemburků. John Wycliffe sice žil ve 13. století, ale v kontextu učebnic byl často zmiňován až v pasážích věnujících se husitství.

¹⁶⁰ Například Jan Lepař se od s. 213 věnuje období vlády Václava IV. přibližně od roku 1400, následně ale na s. 223 přeskočí o sto let dozadu při vyprávění o Uhrách, a na s. 224 a 225 zmiňuje Zikmunda a husity, ale v popisu událostí přeskakuje mezi 14. a 15. stoletím.

V nejstarších učebnicích je zmiňovaných jmen nejvíce a dvě z vybraných učebnic dokonce přesahují hranici 150 zmíněných osobností. Je to pravděpodobně dáno vlivem hebartovské pedagogiky měly učebnice formu encyklopedických záznamů znalostí bez ohledu na didaktiku. Dalším faktorem je vliv Rankeho pojetí výuky dějepisu soustředěného čistě na politické dějiny. Jelikož byly předmětem čistě vztahy šlechticů, představitelů duchovenstva a měšťanů, tak byla učebnice plná jejich jmen.

Výjimky z tohoto trendu tvoří učebnice od Antonína Gindelyho. Vysvětlení je patrné při pohledu na obsah učebnic. V učebnici Antonína Gindelyho z roku 1878 existuje jediná kapitola přímo zaměřená na české země a je to jen jedna ze tří kapitol věnovaných „*potomním zemím rakouským*“. Jinak je obsah zaměřený čistě na světové, tzn. evropské a říšské dějiny.¹⁶¹ Obdobně na tom je i učebnice z roku 1879, která už ve svém názvu „*Obrazy z dějin středního a nového věku se zvláštním zřetelem k dějinám rakouským pro sedmou třídu rakouských škol obecných a měšťanských*“ jasně deklaruje svůj úmysl a v jejím obsahu jsou dvě z dvaceti šesti kapitol (cca 11%) explicitně věnovány českým zemím.¹⁶² Rozdíl tedy není výsledkem toho, že by se v Gindelyho učebnici bylo méně jmen, ale jeho soustředění především na rakouské dějiny. Svou roli v relativně méně častých zmínkách českých zemí mohla také hrát jeho sympatická pozice k mocnářství.¹⁶³ Pro porovnání sice nejsou známá ideologická stanoviska Jana Lepaře, jelikož byl v první řadě učitel, ale v jeho učebnici z roku 1890 je čistě na základě názvů kapitol 24 z 93 kapitol a podkapitol věnovaných politickým dějinám (cca 24%) věnováno českým dějinám.¹⁶⁴ Tento rozdíl jde tedy vysvětlit tím, co bylo zmíněno v kapitole 3.3.3, tedy nejednotným školstvím a podmíněnosti výuky národnostním smýšlením vyučujícího nebo v tomto případě autora učebnic.

Posledním faktorem, který mohl zasáhnout do rozdílu obsahu jmen v učebnicích Rakousko-Uherska a první republiky a dnešních je růst jiného učiva. Čistě díky uplynulé době je za přibližně stejnou dobu výuky je dnes potřeba pokrýt delší časové období. Některé učebnice počítají s tím, že poslední ročník bude plně věnován dějinám 20. století,

¹⁶¹ GINDELY. JIREČEK. *Dějepis všeobecný pro vyšší třídy škol středních*, s. 266-268.

¹⁶² GINDELY. *Dějepis pro školy obecné a měšťanské*, s. II-III.

¹⁶³ KUTNAR. MAREK. *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví*. s. 294-296.

¹⁶⁴ LEPAŘ. *Všeobecný dějepis k potřebě žáků na vyšších gymnasiích československých*, s. VI-X.

které součástí výuky dějepisu před 20. stoletím nebo na jeho začátku pochopitelně být nemohlo.

S příchodem období první republiky se tento trend začíná lámat. Přes větší soustředění na české dějiny se do učebnic také dostávají jiné, než jen politické dějiny a své slovo také získá - na danou dobu - reformní pedagogika. (viz. kap. 2.2.3 a 2.2.4)

Pro mé poznání bylo nejvíce překvapivé, že nejméně jmen se v učebnicích vyskytovalo napříč érou socialismu. Vysvětlení se ale může zdát nasnadě, když si uvědomíme, že socialistický režim explicitně dával důraz na hospodářské a sociální dějiny a na dějiny Ruska. V obsahu učebnic je toto také patrné. Pro namátkový příklad v učebnici *Dějiny středověku* z roku 1950 je v části nazvané „Rozvoj feudalismu“ (vrcholný středověk) 6 kapitol, z nichž jsou tři věnovány hospodářským a sociálním dějinám, jedna Rusi a pouze dvě samotným událostem v českých zemích.¹⁶⁵

Po pádu socialismu se tento záměr učebnic změnil a počet jmen znovu narostl. Není to ovšem dané tím, že by došlo k návratu k soustředění na politické dějiny, nicméně je kánon osobností také doplněn jmény s novými charakteristikami, jak bude ukázáno dále.

Reprezentace jednotlivých období nám znázorňuje jen dva očividně patrné trendy. Prvním je stoupající reprezentace husitství v obdobích první republiky a zejména za období budování socialismu. Jak již bylo zmíněno výše, husité byli považováni za doklad „revoluční tradice“ českého národa a režim na ně dával extrémní důraz, zejména v rámci propagandy při nastolování režimu.¹⁶⁶ Je tedy ukázkové, že nejvýznamnější zastoupení husitů, sahající nad 50% všech osobností pochází z učebnice z roku 1950. Další trend, také spojený s komunismem a výše zmíněným vyplněním učebnic dějinami hospodářskými, sociálními a Ruskými, je trend „vymizení“ vrcholného středověku. Aby bylo uděláno místo stranické ideologii, bylo potřeba nějaká místa vyškrtat. Při rozhodování o tom, kde by se dalo místo ušetřit bylo patrné, že některá místa v historii jsou významnější než jiná. Charakteristikám, které toto určovaly se budu věnovat dále. Na jejich základě je očividné, že 11. a 12. století nabízelo nejméně prostoru k „vytěžení“ a proto není divu, že bylo uznáno za postradatelné.

¹⁶⁵ FIDRMUC a kol. *Dějiny středověku*, s. 161.

¹⁶⁶ RANDÁK. *V záři rudého kalicha*, s. 83-92.

4 Národnost a regionalita

S výukou dějepisu je národnost silně spojena. Podle osnov z roku 1930 pro školy obecné měli žáci v rámci výuky dějepisu poznat jak žili příslušníci jejich národa v dějinách a jaké místo mezi ostatními národy zaujímalí,¹⁶⁷ v učebních osnovách z roku 1948 je mezi cíly předmětu zmíněno „*Poučovat mládež hlavně o těch obdobích našich dějin, v kterých naše národy byly průkopníky pokrokových ideálů, při jejichž uskutečňování se vždy opíraly o souhlasné úsilí i jiných národů.*“¹⁶⁸, přičemž zmiňovaným obdobím, během kterého byly naše národy „průkopníky pokrokových ideálů“, bylo myšleno zejména husitské období. Ze strany těchto oficiálních dokumentů tedy byly na středověk aplikovány moderní národnosti.

Na národnostním zaměření se odrážela politická situace dané doby. Osnovy z roku 1919 po vyhlášení samostatného národního státu „československého národa“ pochopitelně neobsahovaly nic o dříve zmiňovaných „rakouských zemích“, o národních dějinách se hovoří jako o dějinách „Československých“ a v učivu mimo jiné zdůrazňovaly boj slovanských národů za svobodu.¹⁶⁹ Podle přechodných osnov z roku 1945 v návaznosti na prosovětskou orientaci je v jedné větě zmíněno, že výuka by měla být orientována na Sovětský svaz a slovanské národy.¹⁷⁰ Podle osnov z roku 1949 měly být dán „*zvláštní zřetel na společná období obou národů*“ myšleno Čechů a Slováků.¹⁷¹

Národnost tedy byla v dějepisné výuce odrážela momentální potřeby státu nebo společnosti a byla aplikována na středověké osobnosti. Druhý zmiňovaný přístup postupem času z historiografie a i výuky dějepisu vymizí. Dnes je aplikace moderních národností na předmoderní dějiny považována za ahistorickou a výmysl koncepce primordiálního

¹⁶⁷ *Výnos MŠANO ze dne 6. května 1930, č. 47.415-I, jímž se upravují normální učebné osnovy pro školy obecné (ludové).* In: Věstník MŠANO, ročník XII. (1930), sešit 5, s. 175–294., s 8-9

¹⁶⁸ NEJEDLÝ. *Ideová výchova na střední škole*, s. 13.

¹⁶⁹ JIREČEK, Miroslav. *Výuka dějepisu na školách obecných a měšťanských v Československu v letech 1918-1939 z hlediska vývoje kurikulárních dokumentů.* Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity, řada společenských věd. roč. 25. č. 1. 2004. Dostupné z: <https://journals.muni.cz/dejinyadejepis/article/view/35926/30657>. s. 9-10.

¹⁷⁰ JIREČEK. *Vývoj vyučovacího předmětu dějepis v letech 1918-1938*, s. 115-116

¹⁷¹ NEJEDLÝ. *Ideová výchova na střední škole*, s. 13. Bohužel vztah Čechů a Slováků na stránkách učebnic nebude v rámci této práce rozebírán, jelikož podle nastavených kritérií byly vybírány osobnosti související s českými dějinami.

nacionalismu 19. století¹⁷². Také dnešní vzdělávací plány při určování cílů týkajících se předmoderních dějin používají pojem „český stát“ namísto „český národ“.¹⁷³ Ovšem pro účastníky vzdělávacího procesu po většinu sledovaného období to byla běžná praxe a pro valnou část populace je to běžná praxe dodnes.¹⁷⁴

4.1 Klasifikace a hypotézy

V další části se přes výše zmíněný dnešní přístup k národnostem ve středověku budu vyjadřovat o „Češích“, „Němcích“ a podobně pro jednoduchost a srozumitelnost projevu.

Aby bylo možné reflektovat jak se koncept národnosti odrážel na obrazu osobností českého středověku v dějepisných učebnicích, tak bude tedy nezbytné se dopustit stejného ahistorického přístupu a dát těmto středověkým osobnostem moderní národnostní nálepky. Tyto nálepky budou úmyslně vybírány tak, aby kopírovaly primordiální nacionalistický koncept a tak budou vybírány podle národností existujících od druhé poloviny 19. století. U osobností, na které šla aplikovat německá národnost byla také doplněna specifická oblast, ze které pocházeli. Jedinou výjimkou jsou středověké národy, u kterých moderní ekvivalent nalézt nelze, jakou jsou frankové, burgund'ané, lužické kmeny či obodrité, které přes to jdou rozdělit do jazykových skupin.

V určování „národnosti“ jsem v první řadě vycházel z jazyka či původu osobnosti zmíněném v zdrojích pro určování charakteristik (viz. Literatura), přičemž byl primární rodný jazyk, a v případě že ten nebyl zmíněný, tak jsem vycházel z místa původu. Výjimku tvořily vybrané národy, na které byly aplikované specifické národní identity (Habsburkové, Lucemburkové, Jagellonci, Štaufové), které se výrazně lišily od místa původu. U těchto

¹⁷² Narážím zde na velmi komplexní téma, které nemám prostor ani šanci být jen nastínit nebo odcitovat z jedné stránky či kapitoly. Proto se pouze odkazuji na HROCH, Miroslav. *Na prahu národní existence: Touha a skutečnost*. Praha: Mladá fronta, 1999.

¹⁷³ V RVP ZV je v popisu výstupů předmětu a učiva pojem „národ“ poprvé použit až v období „Modernizace společnosti“, věnující se dějinám od Velké francouzské revoluce, (*Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání*, s. 53)

¹⁷⁴ Např. v učebnici z roku 2012 je položena pracovní otázka „Jaké národnosti byla Eliška Rejčka?“, (VYKOUPILOVÁ, *Dějepis 7*, s. 58); Všimněme si vtipného rozporu mezi názorem historika, který v článku říká „pokud si klademe otázku, zda (Karel IV.) byl či nebyl Čech, musíme se na to podívat optikou doby. Tehdy se tolik nechtěl národnostní kontext.“, a přiloženou (byť formulací silně zavádějící) anketu hned pod tímto výrokem, kde se (v době citace) 74,3% lidí vyjádřilo, že Karel IV. byl Čech. [citováno 13.11.2024]

<https://dvojka.rozhlas.cz/byl-nebo-nebyl-karel-iv-cech-odpovida-historik-petr-cornej-7486076>.

osobností byly uvedeny dvě národnosti, jedna na základě místa původu a druhá na základě příslušnosti k danému rodu (národnost podle původu je v tom případě označena „(n)“, národnost podle rodu „(r)“).

V následujícím výzkumu jsem se pokusil vypořádat, jak se charakteristika jednotlivých období podepsala na reprezentaci jednotlivých národností. Během výzkumu jsem došel k novým zjištěním, ale také jsem se pokusil vyvrátit nebo potvrdit následující vstupní hypotézy:

- Němci a Rakušané budou v učebnicích nejvíce zastoupeni v období Rakousko-Uherska.
- Nejvýznamnější reprezentace české národnosti bude přítomna v období První republiky.
- Nejmenší reprezentace Němců a Maďarů bude v období po první a druhé světové válce.
- Za období socialismu výrazně stoupne reprezentace slovanských národů.
- Za období socialismu výrazně poklesne reprezentace západních národů.
- Největší reprezentace západních národů vyjma Němců bude v porevolučním období.

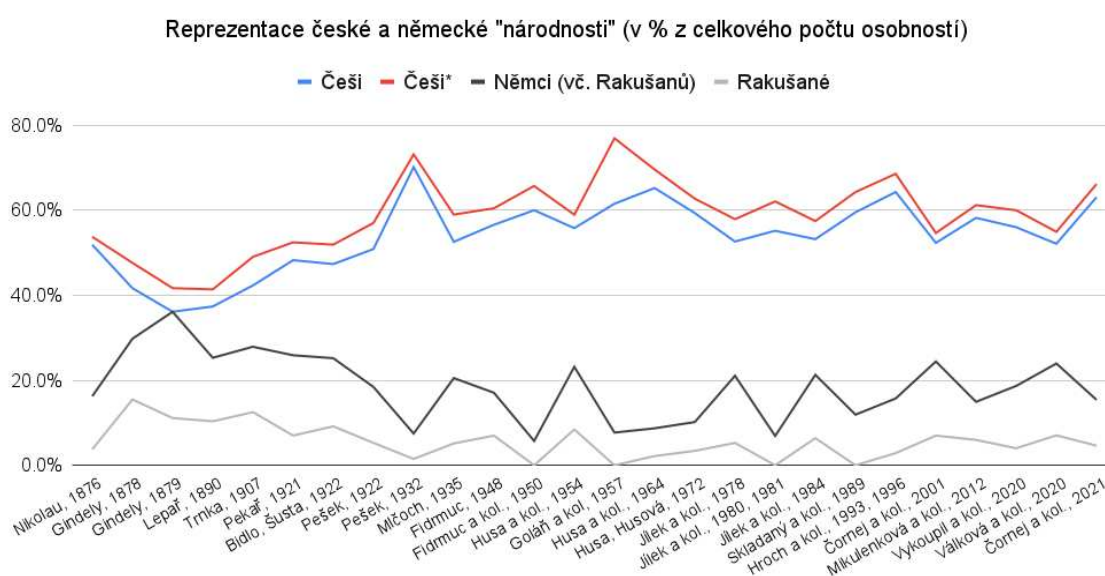
4.2 Výsledky

Prvním sledovaným jevem byla reprezentace české a německé „národnosti“ v kontextu českého středověku. V grafu 4 je uvedeno kolik z celkového počtu osobností šlo považovat za Čechy a to buď v případech, kde to relativně odpovídalo původu osoby a nebo v případech, kde to vyžadovalo jistou míru interpretace nebo domýšlení (např. v případě členů lucemburského rodu). Dále je v grafu uvedený celkový počet osobností, které šlo považovat za Němce a Rakušany, který je uvedený bez alternativní verze, jelikož rozdíl by ani nebyl výrazně patrný.

V grafu je vidět, že nejmenší počet českých osobností byl v učebnicích v době Rakousko-Uherska, kdy dokonce klesnul pod 50% zmiňovaných osobností. Od té doby jde vidět postupný nárůst, který vyvrcholí v období od 30. do 50. let. Od té doby podíl českých osobností mírně klesá, ale drží se okolo 60%.

Nejvíce německých osobností sleduje nepřímý úměrný trend, s nejvyšší reprezentací v období Rakousko-Uherska a těsně po jeho rozpadu, kdy překračoval 20%, následným poklesem a mírným nárůstem od 90. let. V období Rakousko-Uherska také skoro polovinu německých osobností tvořily Rakušané, kteří v učebnicích od Gindelyho a Trnky tvoří přes 15% všech zmiňovaných osobností. Naproti výše zmíněným trendům je v období Rakousko-Uherska jedna výrazná výjimka, kterou je učebnice od Nikolau. Ta svou mírou reprezentace Čechů a Němců spíše připomíná učebnice ze 20.-30. let.

Graf 4 - Reprezentace české a německé „národnosti“

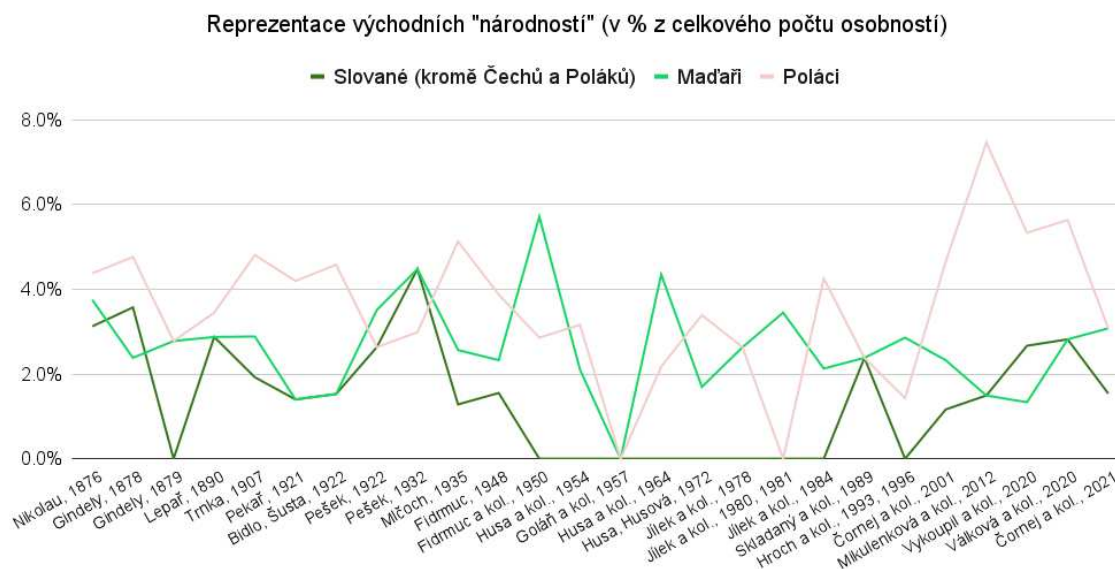
Dalším sledovaným jevem z hlediska národností byla reprezentace dalších východních národností. Byly vybrány pouze tři kategorie a to jsou Maďaři, Poláci a zbylí Slované bez Čechů a Poláků. Z výběru byly vynechány ty osobnosti, kde byla etnická náležitost diskutabilní.

V první řadě je třeba zdůraznit výraznou směrodatnou odchylku (jen u Poláků v období socialismu jde o 1,13% pro průměr 4,72%) proto je potřeba k jakýmkoliv závěrům přistupovat střídmo. Přes to jsou platné jisté trendy napříč sledovaným obdobím.

Z výsledného grafu vyplývá, že reprezentace Maďarů v období Rakousko-Uherska mírně klesala až do 20. let, následně začala opět stoupat až do 50. let a od té doby má jejich reprezentace sestupnou tendenci. Oproti tomu reprezentace Poláků byla na mírném sestupu po většinu sledovaného období a stoupla až od 90. let. Zbylé slovanské národnosti spojované s českým středověkem byly přítomny od dob Rakousko-Uherska, ale jejich

reprezentace postupně klesala, až během socialismu vymizely úplně. Znovu se objevily až od 80. let, ale od jejich znovuoobjevení nedošlo k statisticky významné proměnné.

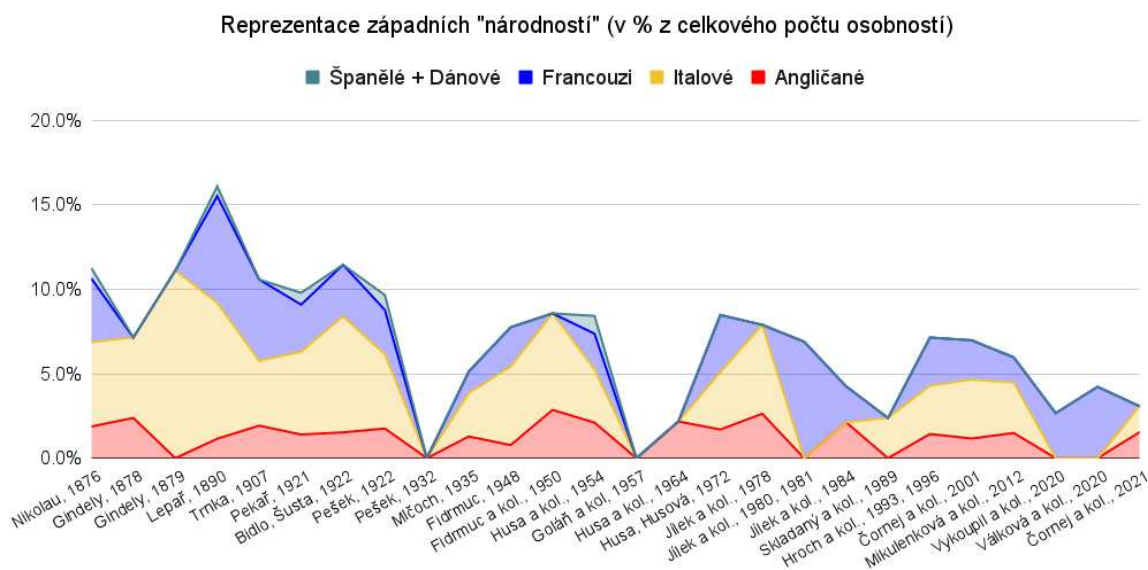
Graf 5 - Reprezentace východních „národností“

Na základě hypotéz bylo také sledováno, jak jsou s českým středověkem spojovány západoevropské národnosti. Z těch jsou v učebnicích vedle Němců zmiňováni Francouzi, Italové, Angličani a ve velmi malé míře jsou zmiňováni také Španělé a jeden Dán, kteří jsou proto spojeni do jedné linie. Jelikož je cílem vysledovat reprezentaci západních národností jako celku, je využit skládaný graf.

Graf nám prozrazuje klesající tendenci napříč sledovaným obdobím s největší reprezentací v období Rakousko-Uherska a nejmenší v dnešní době. Zároveň je také možné vidět, že ze zmiňovaných národností byla ve spojitosti s českým středověkem nejvíce zmiňována italská národnost a až od 80. let jí předčila francouzská národnost.

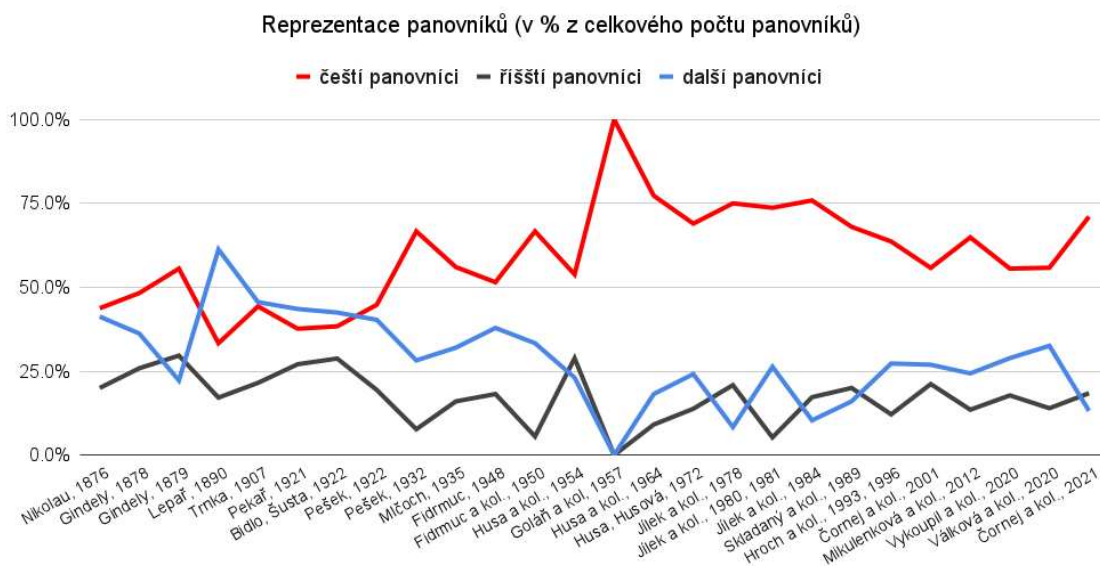
Graf 6 - Reprezentace západních „národností“

Poslední uvedený graf se věnuje panovníkům. Jsou na něm uvedeni panovníci českých a jiných zemí, přičemž panovníci jiných zemí jsou uvedeni pouze pokud nebyli zároveň čeští panovníci. Do říšských panovníků jsou zahrnuti císaři Svaté říše římské i římsští králové a vzdorokrálové. Zbývají panovníci jsou všechny další osobnosti které vládly nezávisle nebo podléhali pouze moci říšského panovníka a nebyli z řad duchovenstva.

Z výsledného grafu jde vyčíst obdobný trend jako z grafu shrnujícího českou a německou národnost a to je rostoucí vyšší reprezentace říšských a jiných panovníků na začátku sledovaného období, soustavně rostoucí míru zastoupení českých panovníků od 20. let až do 80. let, a následný mírně obrácený trend.

Graf 7 - Reprezentace panovníků

* Z říšských a dalších panovníků jsou vynecháni ti, kteří zároveň panovali v českých

4.3 Interpretace

Před návratem k výše zmíněným hypotézám, bych se rád věnoval obecné interpretaci výše uvedených grafů. Jeden z pozorovatelných trendů je stoupající reprezentace obecně „českých“ osobností. V první řadě je třeba brát vývoj zmiňovaných „národností“, nikoliv apriori jako odraz nacionalistických choutek, ale jako vývoj regionálního zaměření středověku. Z grafů vyplývá, že zejména za Rakousko-Uherska byly české středověké dějiny výrazně integrovány do dějin okolních a to sledovalo jednoduchý pragmatický cíl a to budování „širšího“ pojetí vlastenectví. Nicméně právě toto soustředění na dějiny dětem vzdálené bylo následně kritizováno. Dějiny nerespektovaly vývoj žáků a jeden z předválečných požadavků byl, aby učivo postupovalo od blízkého k vzdálenému.¹⁷⁵ Tento vývoj tudíž může být pouze odrazem vývoje metodiky.

Zároveň je třeba opět zdůraznit, že grafy nesledují všechny osobnosti zmiňované v kontextu dějepisné výuky, ale pouze ty, které jsou zmiňovány v učebnicích českého dějepisu. Objektivní závěr pozorovaných trendů je takový, že *v učebnicích dějepisu je menší podíl světových osobností, které by byly v učebnicích jednoznačně propojovány s děním v českých zemích.*

¹⁷⁵ JULÍNEK a kol. *Základy oborové didaktiky dějepisu*, s. 29.

Z výše zmíněných hypotéz se potvrdilo, že Němci a Rakušané byli nejvíce zastoupení v období Rakousko-Uherska. Vysvětlení je zde nabíledni vzhledem ke státotvornému cíli dějepisu a snaze zejména vyprávět příběhy Habsburských panovníků.

Nejmenší reprezentace Němců skutečně byla po období druhé světové války (a ve 30. letech), ale Maďaři byli překvapivě v učebnicích po druhé světové válce zastoupeni nejvíce. Pro vypočítané zastoupení Maďarů nenalézám žádné vysvětlení z hlediska charakteru doby. Vzhledem k absenci vysvětlení, malému počtu dat a směrodatné odchylce určené z období 1948-1980 hodnoty σ : 1.6 tento výsledek považují spíše za statistickou anomálii.

Reprezentaci Němců je jednoduché vysvětlit optikou doby a pohledem do učebnic. V době Rakousko-Uherska byl vnímaný útlak národního ducha ze strany státu spojen s odporem vůči německému národu. Tento náhled je patrný i v samotných učebnicích. Kapitola věnující se 9. až 12. století v Lepařově učebnici se nazývá „Doba nadvládí německého“. Sám Masaryk zdůrazňoval, že boj proti německu (byť vedený mírumilovně) je důležitou součástí českého života.¹⁷⁶ Na tomto základě je následně vybudován československý stát. Pro důkaz je stačí uvést úryvek z Washingtonské deklarace: „(o dualistickém vyrovnání) *je to politický útok Němců a Maďarů proti našemu vlastnímu národu*“¹⁷⁷. V průběhu vývoje první republiky byl vztah k Němcům komplikovaný, ale s třicátými lety antagonie opět stoupala. V průběhu 40. a 50. let byly v důsledku druhé světové války protiněmecké nálady celoevropským fenoménem¹⁷⁸ a byly patrné i ve zkoumaných učebnicích.¹⁷⁹ Až s příchodem reformních 60. let je vidět postupný úpadek od tohoto trendu a byť je dál používán pojem římsko-německá říše, hlavní podstatou antagonismu se stanou definitivně třídní a nikoliv národnostní rozdíly.

Nyní se přesunu k výše zmíněným hypotézám.

¹⁷⁶ MASARYK, T.G. *České myšlení, svazek druhý*. 7. vyd. Praha: Melantrich, 1869. s. 183-184.

¹⁷⁷ *Prohlášení nezávislosti československého národa jeho prozatimní vládou československou - tzv. Washingtonská deklarace z 16. října 1918*. [citováno 13.11.2024] Dostupné z: https://is.muni.cz/el/1422/jaro2015/MP201Zk/um/web/doc/prvni-svetova/Washingtonska_deklarace.pdf.

¹⁷⁸ JUDT, Tony. *Poválečná Evropa: její historie od roku 1945*. 4. vyd. Praha: Prostor, 2021. ISBN 978-80-7260-487-6, s. 13-40.

¹⁷⁹ V učebnici z roku 1948 je prohlášení Moravy říšským markrabstvím ze strany Fridricha Barbarossy nazváno „*Barbarossův ryze německý vzděk synu tak osvědčeného císařova pomocníka v boji s Milánem*.“ (FIDRMUC. *Dějepisné učební texty*, s. 33.)

Nejvýznamnější poměrová reprezentace české národnosti překvapivě nepřípadla na období první republiky, ale až na období budování socialismu.¹⁸⁰ Tento fakt jde vysvětlit třemi vlivy. V první řadě byla výuka za Rakousko-Uherska z hlediska národností relativně kosmopolitní. Až za první republiky začala být výuka čím dál více zaměřená na vnímaný český národ v dějinách. Křivka ukazuje, že 40. a 50. léta byla pouze pokračováním a završením tohoto trendu. Druhý vliv je, že v období budování socialismu výrazně klesl nominální počet jmen a autoři tedy museli silně zúžit svůj výběr na pouze ty nejdůležitější osobnosti a neměli prostor zmiňovat zahraniční panovníky či osobnosti a jejich souvislost s místním děním. Výuka 40. a 50. let byla silně soustředěná na národ také z ideologických důvodů. V první řadě se po válce pochopitelně projevil protiněmecký sentiment, přičemž jak ukazuje graf 4, osobnosti vnímané jako německé do té doby tvořily podstatnou část „populace“ českého středověku. A jak bylo řečeno v kapitole 3.3.4, budovatelský režim dával velmi silný apel na vlastenectví v rámci vyzývání k pokračování tzv. revoluční tradice a tedy podílení na budování socialistické utopie. Graf ale také ukazuje, byť mírně, ale nesporně upadající důraz na český národ od reformních 60. let. Během těch bylo zdůrazněno, že výuka má sloužit v budování úcty ke všem národům v rámci výchovy i socialistickému internacionalismu.¹⁸¹

Hypotéza o reprezentaci slovanských národů za socialismu byla vyvrácena. Je zde ale třeba zdůraznit, že grafy zkoumají reprezentaci v kontextu českého středověku. Slovanství bylo zdůrazňováno neustále, zejména v období 40. a 50. let.¹⁸² Proměna zastoupení Slovanů kromě Čechů a Poláků je pravděpodobně dána jiným faktorem a to je obecný pokles zmiňovaných jmen (viz Graf 1 a 2) společně s proměňující se reprezentací žen (viz Graf 20). Když se totiž podíváme na ty konkrétní osobnosti, které danou charakteristiku splňují, nalezneme mezi nimi Kunhutu Uherskou (původem z Rusi) nebo Drahomíru (původem z Lužice). V rámci „vyškrtání“ osobností českého středověku v 50. a 60. letech to byly osoby, které bylo možné oželeť, aby zbyl prostor na dobou ideologií preferovaný obsah a tím byla způsobena proměna viditelná v grafu.

¹⁸⁰ A i to za ignorování „skoku nahoru“, v roce 1957, který jde spíše přičíst na vrub celkovému obsahu osobností českého středověku v dané učebnici, viz kapitola 3.

¹⁸¹ JIREČEK. *Výuka dějepisu na školách obecných a měšťanských v Československu v letech 1918-1939*, s. 168.

¹⁸² Tamtéž, s. 114-121.

Z hlediska reprezentace západních národů bylo potvrzeno, že jejich reprezentace klesala, nicméně nebyl to trend období socialismu, ale opět už trend zahájení za období třetí republiky. Zároveň to je trend, který i po pádu režimu pokračoval do dnešní doby. Při interpretaci je zaprvé opět potřeba připomenout, že jde o reprezentaci v kontextu českého středověku. Zde je ale také možné najít první vysvětlení sledovaného trendu.

První způsob, kterým se do učebnic totiž západní osobnosti dříve dostávaly, byly politické vazby. V učebnici z roku 1925 je zmiňován francouzský král Ludvík VII., protože mu Vladislav zanechal vojsko když se vracel domů z křížové výpravy.¹⁸³ V učebnici od Pekaře z roku 1921 jsou Anjouovci zmiňováni ve větě „*Nové říši české (myšleno říši Václava III.) vypověděl boj král Albrecht i papež, jenž chtěl trůn uherský zachovati Karlu Robertovi, synu Karla Martela.*“¹⁸⁴ V učebnici od Nikolaua z roku 1876 je Eduard z Woodstocku zmiňován, jelikož se účastnil bitvy u Kresčaku.¹⁸⁵ Skrz důraz na války, politické vazby a politické figury, plynoucímu z vlivu Hebart a Rankeho se do učebnic takto osobnosti dostaly.

Druhý způsob, jakým se do učebnic osobnosti dostali může být patrný už z počtu osobností „italské národnosti“ a to je skrz církev. Jelikož duchovenstvu bude věnována další krátká kapitola, tak se tento aspekt zatím rozebírat nebudu, ale v rámci vysvětlení reprezentace Italů zmíním další ukázkový příklad a to, že 10,9% ze všech osobností zmiňovaných v Lepařově učebnici (1890) jsou papežové.

Snižující se reprezentace západních osobností v kontextu středověku jde tedy vysvětlit dvěma jednoduchými trendy. První je postupný odklon od politických dějin a druhý je stoupající antiklerikalismus. Oba vlivy, tak jak byly popsány v teoretické části, korespondují s trendem sledovaným v grafu 7.

¹⁸³ PEŠEK. *Má vlast*, s. 25.

¹⁸⁴ PEKAŘ. *Dějiny československé*, s. 42.

¹⁸⁵ „Udatnost Janovu i nepřítel ctil. Král anglický spatřiv jeho mrtvolu zvolal, slzy utíraje z očí: ‚Dnes klesla koruna rytířstva; nebylo na světě rovného tomuto králi českému!‘ Pak sňal tři péra pštroší s přilbice jeho a podal je synu svému, tak zvanému Černému princí, vítězi toho dne. Černý princ přijal je ve svůj štít i s královým heslem: ‚Ich dien.‘ (Sloužím). Po dnes připomíná toto heslo princův waleských našeho hrdinu.,, (NIKOLAU. *Nikolauův dějepis český v obrazech pro mládež československou*, s. 109.)

5 Společenský status

Postavení různých vrstev je klíčovou tematikou socialistické ideologie. Nicméně otázka tříd byla významná i pro zbylá období. V období Rakousko-Uherska byl společenský status, tak, jak bude dál sledován, právně závazným definováním postavením člověka ve společnosti. Palacký, tvořící myšlenkovou autoritu, hovořil o potřebě zrušení politických privilegií šlechty a T. G. Masaryk na něj navazuje. Tvrdí, že šlechtice není možné dále uznávat za přední členy společnost a v jednom dechu také kritizuje vliv kléru.¹⁸⁶ V období první republiky dojde k odebrání privilegií šlechty a sekularizaci státu, nicméně kritika nespravedlivých privilegií a představa zneužívání lidu vyššími vrstvami je v dané době už zakořeněná.

A v období komunismu se společenská dělba napříč dějinami stane naprosto klíčovým tématem. Ideologie socialismu je založená na myšlence revoluce proti třídním utlačovatelům, dějepisné učivo začne být děleno podle momentálně vládnoucích tříd, vykořisťujícím různé třídy pracujících napříč dějinami a učebnice pro pedagogy zdůrazňovaly mezi cíle dějepisu naučit žáky husitský boj proti „*církvi, panstvu a patriciátu, které vykořisťovaly široké masy pracujících*“.¹⁸⁷

Názory na středověké společenské vrstvy tedy výrazně formovaly společnost ve sledovaných obdobích, od přetrvávajícího legálně závazného statusu, přes kritizované nedostatky dob starších, přes mocenský nástroj propagandy až po dnešní dobu. V dnešní době si neodvažují názory na středověké vrstvy nijak shrnout, ale snad není příliš odvážné říct, že i dnes pojmy jako „šlechtic“ nebo „poddaný“ atd. stále vyvolávají dojmy, ať romantizující a nostalgické, nebo znechucené a kritické, a nebo jakékoliv jiné.

5.1 Klasifikace a hypotézy

Dělní podle společenského statusu proběhlo na třech úrovních. Prvně byly osobnosti rozděleny na základě trojího lidu do čtyř kategorií. Následně byly rozděleny podle svého původu. Jelikož byl často původ i status nejasný (například u různých umělců), tak je v obou těchto kategoriích relativně mnoho otazníků. V poslední řadě jim byl přidělen specifický „titul“.

¹⁸⁶ MASARYK. *České myšlení*, s. 198.

¹⁸⁷ ČONDL. DŘEVO. *Metodika*, s. 18.

Středověké dělení společnosti sice bylo právní dělení, ale takové, které vzniklo na základě předchozí a často nejasně definované tradice. Některé aspekty statusu byly relativně jednoduché a objektivně prokazatelné na určení, zejména specifické tituly nebo postavení někoho v duchovenstvu. Zejména ale rozdělení šlechty a poddanstva se ukázalo jako problematické.

V první řadě by bylo nasnadě odrazit se od právní definice, nebo oslovení v kronikách. Ale pojem „šlechtic“ jako právní definice je poprvé použit v druhé polovině 14. století a to ještě velmi zřídka. V předchozích dobách se mohl používat pojem „pán“ nebo „rytíř“, ten mohl ovšem mít rozdílný význam. Stejně tak v kronikách mohl být použit pojem „služebník“ pro člověka, který podle pozdějších kritérií měl šlechtický status.

Následně shrnu a zjednoduším dlouhý vývoj, ale pro rámec této části snad v přijatelné míře. Středověká aristokracie se vyvinula z raně středověkých družníků. Podstatou družníka bylo válečné umění. Vedle těch existovali lidé, v kronikách nazýváni „předáci“, což byli uznávané osobnosti s různých komunit, ne nutně ovšem lidé vládnoucí vojenskou silou, například mohlo jít o nejstaršího muže z vesnice. Z družníků postupem času vznikla tzv. pozemková šlechta, a na konci středověku byl status šlechtice nedílně spjat s vlastněním pozemku. Proto, abych se držel toho, co bylo později vnímáno jako „šlechta“, tak využiji následující definice, přebrané z knihy *Česká středověká šlechta* od Josefa Macka:

Šlechtic je ten, kdo je osobně svobodný a nadřazený ostatnímu obyvatelstvu svou politicko-vojenskou mocí, urozeností nebo majetkem.¹⁸⁸

Podle těchto kritérií jsou například Tuňa a Komoň, kteří jsou v *Zemích koruny české* zmiňováni jako družníci, kteří po vraždě Ludmily převzali moc nad státem,¹⁸⁹ určení jako šlechtici a Podivín, o kterém není známo nic, kromě toho, že byl věrný sluha Václavův, je určen jako poddaný.

Další klasifikace původu byla vybrána ze dvou důvodů. Zaprvé existovaly osobnosti, které během života svůj status změnili, například Viktorín Kornel ze Všehrd, který byl měšťanského původu, ale získal šlechtický titul. A zadruhé status získaný za života často

¹⁸⁸ MACEK, Josef. *Česká středověká šlechta*. Historické myšlení. Praha: Argo, 1996. ISBN 80-7203-045-0. s. 16-28.

¹⁸⁹ *Velké dějiny zemí koruny české I.*, s. 277.

nereprezentoval výchozí podmínky dané osoby, například v duchovenstvu vedle sebe mohli být dva lidé, přičemž jeden pocházel z „chudé vesnice“ a druhý z vyšší šlechty (což je například rozdíl, u kterého jde předpokládat, že byl pro socialistický režim významný). Dělení podle původu bylo specifičtější, a byl dělený na panovnickou rodinu (kdo je panovník viz výše), na vyšší šlechtu (tzn. otec měl titul knížete, hraběte, vévody), nižší šlechtu (osobnost byla původem vladyka, zeman, rytíř), měšťanstvo a patriciát, neurozený původ a nejasný původ.

Tituly byly následně rozděleny zejména s ohledem na šlechtické a duchovní tituly, přičemž byly vynechávány tituly, které jsem považoval za nevýznamné nebo implicitně obsažené v jiném titulu (například „král jeruzalémský“ u říšských panovníků, nebo tituly spojené s rakouskými zeměmi kromě „vévoda rakouský“ u Habsburských panovníků od poloviny 14. století). Také byly často tituly jen prostým označením toho, kým osobnost byla bez jakékoliv oficiální báze. Nejde tudíž o tituly v právním slova smyslu, ale spíš o orientační tituly přidělené osobnostem v rámci analýzy.

Následně jsem se tedy pokusil vyzorovat, jak se charakteristiky jednotlivých období podepsali na reprezentaci daných kritérií ve spojitosti s českým středověkem. Kromě nově vzniklých závěrů v důsledků výzkumu bylo cílem potvrdit nebo vyvrátit následující hypotézy:

- Nejvýznamnější zastoupení duchovenstva a šlechty bylo v době Rakousko-Uherska a nejnižší v době budování socialismu.
- Za období socialismu se významně navýšila reprezentace lidí z nižší šlechty, měšťanstva nebo s neurozeným původem a tento trend byl v dnešní době zvrácen.
- Panovnická rodina bude nejvíce zastoupena v době Rakousko-Uherska a následně v porevoluční době.
- Na společenském statusu se budou odrážet společenské nálady a v období první republiky se navýší reprezentace českých šlechticů.

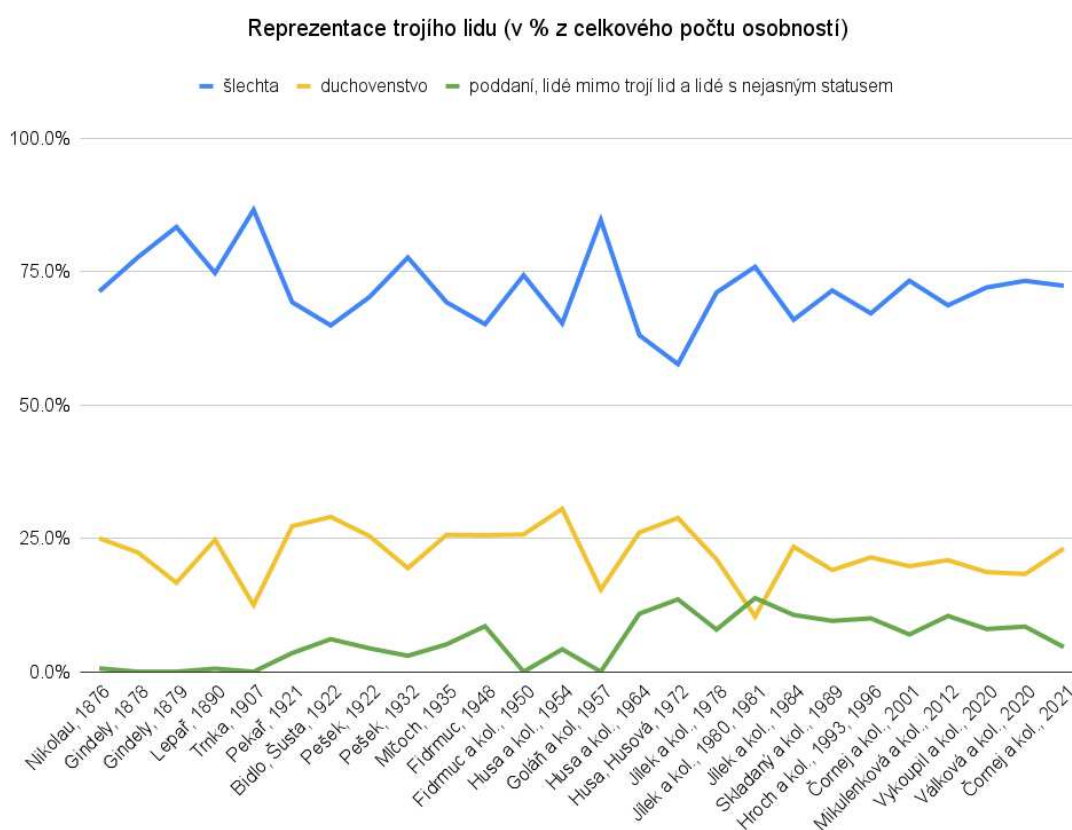
5.2 Výsledky

První sledovaný jev byla reprezentace různých vrstev podle trojího lidu. Jelikož v porovnání vrstev vrstva lidí, která byla mimo trojí lid, jejichž původ byl nejasný, nebo byly

z poddanstva zanikala v porovnání s šlechtou a duchovenstvem, tak byly v rámci grafické názornosti tyto tři vrstvy spojeny dohromady.

V grafu lze vidět, že v průměru reprezentace šlechty mírně klesala až do 60. let, kdy se začala opět navyšovat, ale soustavně se drží v průměru okolo 71%. V grafu je také vidět, že reprezentace duchovenstva zůstávala po většinu sledovaného období přibližně stejná, až na mírný pokles v období 70.-80. let. Relativně výraznou proměnu zažila poslední kategorie, která byla v období Rakousko-Uherska úplně nepřítomná, objevuje se v období první republiky, za doby budování socialismu mírně upadá ale v období 60.-80. let je nejpřítomnější, což koresponduje s nejnižším bodem reprezentace šlechty a poklesem v reprezentaci duchovenstva. Od té doby reprezentace této vrstvy mírně upadá.

Graf 8 - Reprezentace trojího lidu

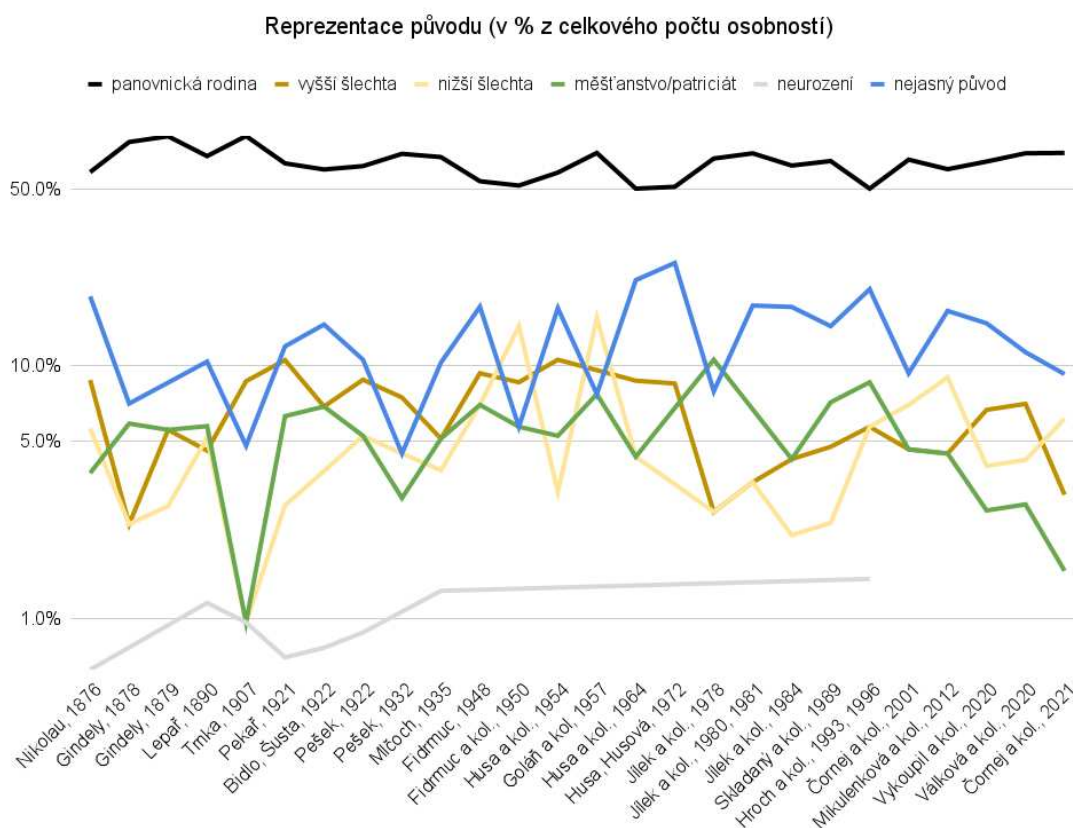

Druhý graf reprezentuje původ zmiňovaných osobností. Na základě předpokladu, že pokud je původ nejasný nebo sporný, není tudíž zmíněn ani v učebnici a nemohl hrát roli při výběru dané osobnosti do učebnice, byly všechny takové osobnosti vynechány. Díky

významnému rozdílu mezi reprezentací panovnické rodiny a zbytku vrstev byla zvolený graf logarytmický.

První zjištění tohoto grafu je, že osobnosti s původem v panovnické rodině byly bezkonkurenčně nejzastoupenější, tvořila v průměru 63% ze všech osobností. Oproti tomu lidé prokazatelně neurozeného původu nebyli zastoupení skoro vůbec, a od poloviny století až na jednu výjimku z učebnic vymizeli. Dál tento graf na první pohled může působit chaoticky, pomůže ho ovšem vysvětlit rychlý výpočet lineární regrese. Za využití kalkulačky zjistíme u vyšší šlechty stoupavý trend v období Rakousko-Uherska, zatímco nižší šlechta, měšťanstvo i lidé s nejasným původem v dané době klesají. V období první republiky naopak klesá reprezentace vyšší šlechty, měšťanstva a lidí s nejasným původem, výrazně stoupá reprezentace nižší šlechty. V době budování socialismu dojde k nejvýznamnější reprezentaci nižší šlechty (nejvýznamněji v učebnici z roku 1950 tvoří 14,3% osobností), relativně výrazně je ale reprezentována i vyšší šlechta, měšťanstvo a lidé neurozeného původu, to je však vykompenzováno nejnižším zastoupením panovnického rodu. Od 60. let jsou ze sledovaného období nejvíce reprezentováni lidé nejasného původu, zároveň dojde k „obnovení pozice“ panovnické rodiny, ale také k nejmenšímu zastoupení všech šlechticů za sledované období. V porevoluční době se šlechtici na stránky učebnic navrací, ale výrazně z nich mizí měšťané.

Graf 9 - Původ osobností

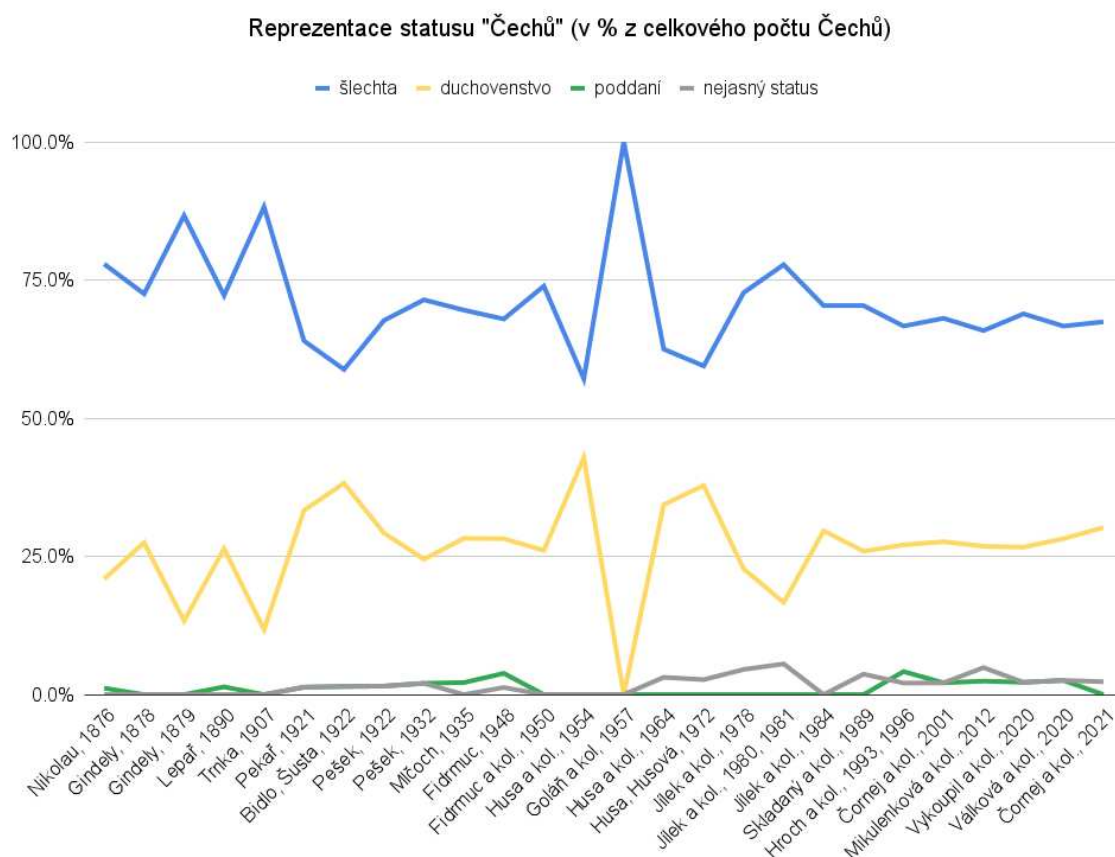
Graf zahrnuje pouze ty osobnosti, u kterých byl původ zjištělý nebo odvoditelný s dostatečnou sebedůvěrou na základě literatury. Osobnost neurozeného původu je od roku 1935 zmíněna pouze jednou, v učebnici z roku 1993.

Poslední graf týkající se statusu se věnuje přímo lidem určeným jako „Češi“. Vychází z kritérií zmíněných v podkapitole 5.1. Do grafu byly zahrnuti všichni, kdo mohli být vnímáni jako Češi.

Tento graf ukazuje podobné trendy jako graf 9, věnující se reprezentaci trojího lidu jako celku. V období Rakousko-Uherska byla nejvíce reprezentována šlechta, s mírně vzestupným trendem. V období první republiky došlo v porovnání k poklesu reprezentace šlechty a nárůstu reprezentace duchovenstva a poddaných/nejasných statusů. Zprůměrováním výsledků 40.-50. let dojdeme k tomu, že je zde stoupající tendence u zastoupení šlechty a klesající u duchovenstva, zmizelo ovšem zastoupení poddaných/nejasných statusů. V šedesátých až osmdesátých letech se lidé nejasných statusů opět objevují a z hlediska zbytku pokračuje trend předchozích období. V období

porevolučním zůstává zastoupení šlechty a duchovenstva relativně stabilní, přibývají ovšem poddaní.

Graf 10 - Status české národnosti

5.3 Interpretace

Je potřeba začít kritikou a možným zkreslením výsledků. V grafech 9 a 11 je vidět odchylka u učebnice z roku 1957, u které je třeba připomenout, že tato učebnice má obsaženo nejméně osobností spojených s českým středověkem. Další podstatně zkreslující aspekt je, že společenské třídy nejsou dále děleny. Reprezentaci šlechty se budu dále věnovat v podkapitole 5.4 a reprezentaci duchovenstva v kapitole 5.5 a zbytku středověké společnosti v kapitole 5.6.

Před tím, než se dojde k jakýmkoliv závěrům, tak je také třeba zmínit, že reprezentace sociálních vrstev byla v první řadě daná tím, jaké osobnosti byly vůbec známy. Ať by jakýkoliv režim chtěl reprezentovat pouze sedláky, z hlediska pojmenovaných osobností by

mu to nebylo umožněno, jelikož žádná jména sedláků neznáme. Toto je při hodnocení reprezentace třeba vzít v potaz.

Hypotéza o zastoupení duchovenstva a šlechty se nepotvrdila. Z celkového počtu osobností byly pro Rakousko-Uherské učebnice daleko významnější šlechtici a duchovenstvo v učebnicích zažívá nejvýznamnější míru reprezentace až v období od první republiky do 70. let. Důvody, které k tomu mohly vést vidím v první řadě v tom, jací konkrétní duchovní se do učebnic začínají dostávat. K detailům přistoupím až v kapitole 8, ale obecně jde o duchovní husitské, kteří se do učebnic dostávají díky růstu popularity tohoto období středověku. Druhý důvod je tehdy obecně negativní percepce šlechty, která je patrná i v samotných učebnicích. Pešek v učebnici z roku 1922 přirovnává poddané k otrokům a tudíž pány k otrokářům,¹⁹⁰ a Mlčoch v učebnici z roku 1935 popisuje středověkou šlechtu od období německé kolonizace jako produkt německého práva, a lidi, kteří nepracovali a nepodnikali, pouze se živili z práce svých poddaných.¹⁹¹

Může být překvapivá reprezentace šlechty v období 40. a 50. let, jelikož hypotéza počítala s významným snížením trendu, ta jde ovšem vysvětlit dvěma závěry. V první řadě je to doba, kdy je v učebnicích relativně málo osobností (viz graf 1 a 2) a tomuto „vyškrtávání“ pravděpodobně v první řadě odolali panovníci, neboli součást šlechty. V neposlední řadě zjistíme, že v učebnicích z let 1948, 1950 a 1954 přetrvává přes malý počet jmen například Ota Braniborský nebo Lothar III., což může naznačovat že ponechání části šlechty také mohlo být za tím účelem, že bylo potřeba v historii mít nějaké pojmenované „nepřátele“, - pro danou dobu charakteristicky - zejména takové, které jdou spojit s německou národností. K dalším závěrům z hlediska šlechty se dostanu v podkapitole 5.4.

Za doby socialismu oproti ostatním dobám skutečně narostla reprezentace nižší šlechty, což bude opět výrazně spojeno s husitským hnutím. Reprezentace poddanstva a neurčitých statusů byla překvapivě ale největší v období první republiky a od 70. let dále. Toto je vysvětleno, když se podíváme, o které osoby konkrétně šlo. Jde o Boženu (manželku Oldřicha), obchodníka Kříže (osobnost z husitských válek), ale zejména o osobnosti jako Petra Parlér, Matyáš z Arrasu, mistr Theoderik apod. Neboli největší část tvoří umělci, menší pak lidé takzvaně „z lidu“.

¹⁹⁰ PEŠEK. *Učebnice dějepisu pro nižší třídy středních škol*, s. 30.

¹⁹¹ MLČOCH. *Učebnice dějepisu pro měšťanské školy*, s. 64.

Trend zastoupení této nižší vrstvy společnosti tedy v první řadě kopíruje soustředění výuky dějepisu na kulturní dějiny. Za první republiky se do učebnic dostávají umělci a některé postavy spojené s husitstvím. V období budování socialismu je hlavní gró dějin soustředěno na dějiny hospodářské a sociální a v malém prostoru i na méně významné osobnosti husitských válek nevyzbylo místo. Tyto postavy se dostávají do učebnic v 60. a 70. letech a jsou také doplněny o výše zmíněné umělce. Trend souvislosti kultury a reprezentace této nejnižší vrstvy je viditelný v grafu 18 (kapitola 9). Až v období po revoluci můžeme v grafu 9 vidět úpadek reprezentace této „třetího vrstvy“. Příčinou může být konec hyperfixace na husitské období a také obecné navýšení počtu jmen v učebnicích, které vedlo k tomu, že se do učebnic dostává více osob jiných stavů a tento stav je tedy poměrově „utlumen“.

Hypotéza týkající se panovnické rodiny byla potvrzena. Napříč Rakousko-Uherským obdobím bylo v průměru 72% osobností z panovnických rodin. V období první republiky panovnické rodiny tvořily 64% osobností, za doby budování socialismu 58%, v socialismu šlo o 60% a po revoluci 63%. Vysvětlení vysokého zastoupení za doby Rakousko-Uherska dává smysl v kontextu tehdejšího přístupu k výuce dějepisu, dávajícího důraz na politické dějiny, i z hlediska cílů dějepisu, tedy výchovy občanů loajálních panovnické rodině. Úpadek v období první republiky a celé doby komunistické diktatury je jednoduše vysvětlitelný důrazem na husitské hnutí, kdy mezi šlechtici začali být čím dál prominentnější husitští hejtmani a procentuálně tudíž upadala reprezentace panovnické rodiny. Po revoluci dochází k mírnému zvrácení tohoto trendu, ale díky soustředění na jiné, než politické dějiny a integraci nových osobností není rozdíl nijak markantní.

5.4 Šlechta

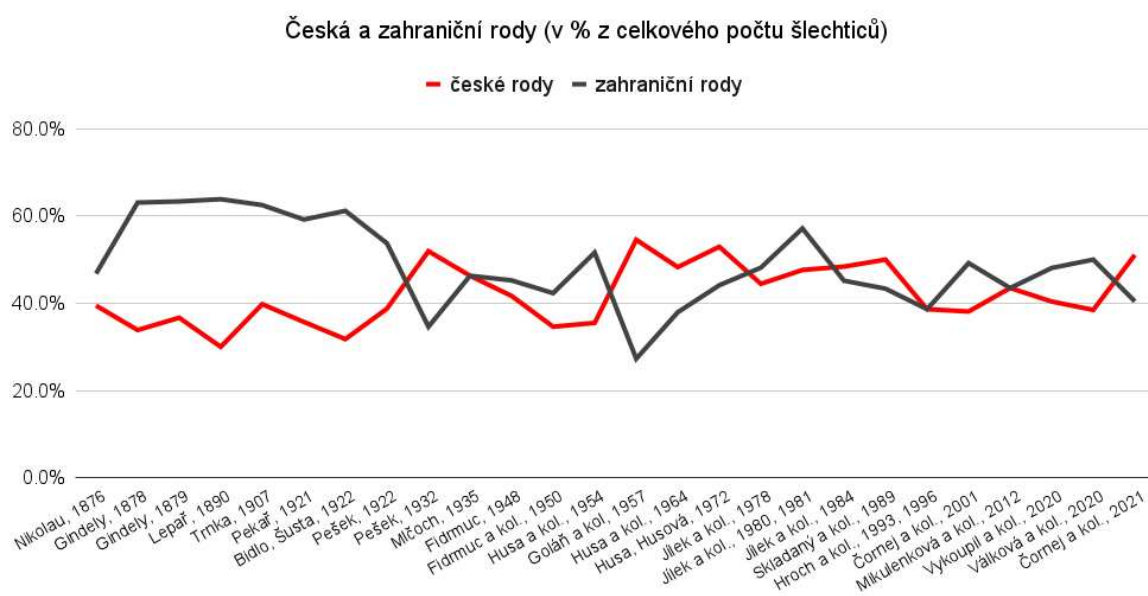
Šlechta v průměru ze všech období zastupovala 71.7%% ze všech osobností. Nejvíce v období Rakousko-Uherska (78.7%), nejméně v období socialismu (67.5%). Jen v jediné učebnici (Husa a Husová, 1972) klesl podíl šlechticů pod 65%. Šlechta je tedy z hlediska osobností v učebnicích bezpochyby nejvýznamnější vrstvou. Není divu, jelikož známá jména osobností ze středověku jsou z drtivé většiny šlechtická a šlechta zastávala vedoucí funkci společnosti. Pro autory učebnic nebylo otázkou jestli šlechtu v učebnicích chtějí, ale jaké šlechtice si do učebnice vyberou. Některé odpovědi byly nastíněny výše v části 6.3: v Rakousko-Uhersku byly nejvíce zastoupeny panovnické rodiny z důvodu tehdejšího pohledu na dějiny a cíle výuky dějepisu a v období budování socialismu byly nejvíce

zastoupení šlechtici z nižších vrstev díky zaměření na husitství. Nyní se pokusím k tomu přidat další pozorovaná kritéria výběru.

Šlechtici byli rozděleni do šlechtických rodů a tyto rody byly rozděleny podle místa původu na české a zahraniční obdobně jako národnosti. Pro dohledání příslušnosti rodu k území jsem částečně vycházel z *Encyklopedie české šlechty* a *Lexikonu české šlechty*¹⁹², nicméně obě díla se z velké části věnují pobělohorské šlechtě, proto byly nejvýznamnějším zdrojem opět *Dějiny zemí Koruny české*. Ovšem u mnoha (zejména méně významných) šlechticů byl rod nebo jeho klasifikace přinejmenším diskutabilní, proto je zde velký prostor pro omyly.

Graf 12 sleduje zastoupení české a zahraniční šlechty napříč sledovaným obdobím. Jako české rody byly určeny rody, o kterých se přinejmenším předpokládá, že pochází z českého území (obdobně jako při určování „národnosti“). Zahraniční rody jsou veškeré zbylé rody.

Graf 11 - České a zahraniční šlechtické rody

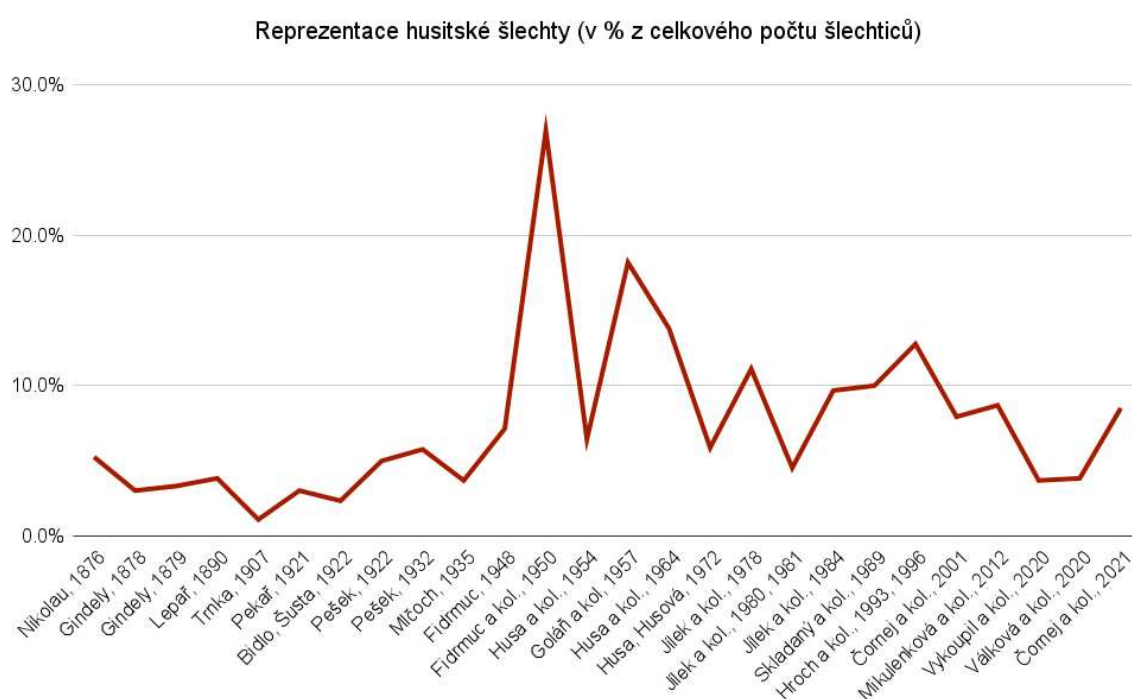

Z grafu č. 12 vyplývá výrazná změna, kterou si reprezentace rodů prošla od 20. let. Do té doby byly dominantními rody zahraniční, což respektovali i pováleční autoři, nicméně od třicátých let se reprezentace českých i zahraničních rodů drží na podobné úrovni s rozdílem cca 10% a střídavou tendencí. Ve třicátých letech je vyšší reprezentace českých rodů, což dává smysl vzhledem k dobovému nacionalismu. Po válce je vyšší reprezentace

¹⁹² JUŘÍK. *Encyklopedie šlechtických rodů*; HALADA. *Lexikon české šlechty*. viz Literatura.

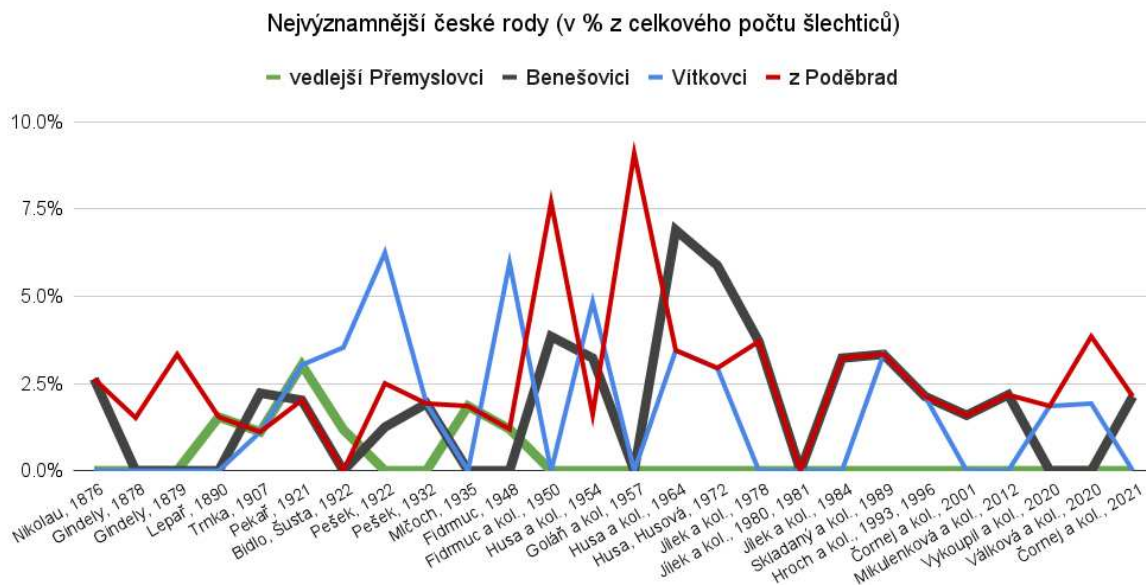
německých rodů, což si jde vysvětlit obecným odporem k „feudálům“ zmíněným výše a obdobně nacionalistickému sentimentu, kvůli kterému byly pravděpodobně s institucí šlechty spíše spojováni např. němečtí panovníci. Mezi roky 1957 a 1972 je opět vyšší reprezentace české šlechty, v čemž vidím důsledek soustředění na rody spojované s husitstvím (viz graf 13). Další rozdíly jsou už příliš střídavé na to, aby je šlo vidět jako reprezentaci jednotlivých dob a jsou tudíž spíš výsledkem preference autora konkrétní učebnice.

Graf 12 - Husitská šlechta

Poslední vysvětlení strany reprezentace šlechty nám může přinést pohled na vybrané české rody. Rody byly vybrány tak, aby reprezentovaly nejčastěji zmiňované české rody. V rámci přehlednosti byly odnože Vítkovců a Benešoviců spojeny do jednoho rodu. Pro přehlednost jsou některé linie zvýrazněny.

Graf 13 - Nejvýznamnější české rody

V první řadě je u rodu Benešovići a Vítkovců třeba interpretovat graf z hlediska toho, kdo byly konkrétní zmiňované osoby, jelikož jde o množinu více šlechticů.

U Benešovići jde o Milotu z Dědice, Tomáše ze Štítného a jeho syna Jana a Jana Roháče z Dubé. Milota z Dědic se na stránkách učebnic nachází v mírné míře za Rakousko-Uherska a pak vymizí. Obdobně je na tom Jan. Ovšem Tomáš ze Štítného se v učebnicích nachází velmi často mezi lety 1909 a 1970. Stejně tak Jan Roháč z Dubé se objevuje poprvé v roce 1950 a v učebnicích se od té doby nachází prakticky neustále.

Jelikož jsou Vítkovci významný rozrod, vynechám ty, kteří jsou zmíněni jen jednou nebo dvakrát. Z významných jde o Vítka Krumlovského, Závise z Falkenštejna, Jana z Ústí, Jindřicha z Rožmberka, Menharta II. z Hradce, Oldřicha z Rožmberka a Zdeněk ze Šternberka.

U zmiňovaných pánů z rozrodu Vítkovců, které vidíme výrazně zastoupené od konce první světové války, je jeden společný jmenovatel a to je vysoké postavení ve státě. Šlo o pro svou dobu velmi významné politiky, obdobně jako u Miloty z Dědic nebo u vedlejších Přemyslovců. U všech z nich můžeme vidět, že byli nejvíce reprezentováni v období první republiky.

Druhý společný jmenovatel výše zmíněných bylo husitství. Tomáš ze Štítného, jeho syn, Jan Roháč z Dubé i Jan z Ústí jsou osobnosti spojované s husitským hnutím a také

příznačně vidíme nejvíce rodu z Poděbrad zmíněného v období budování socialismu. Stejně tak v tomto období byl z výše zmíněných ideologických důvodů dáván důraz na národnost, která byla u Jiřího z Poděbrad v učebnicích silně zdůrazňována.¹⁹³

Závěrem lze tedy shrnout že výběr šlechticů do učebnic byl za Rakousko-Uherska ovlivněn snahou prezentovat politické říšské dějiny, podpořit důvěru v panovnický rod a utlumit dějinný odkaz husitů. Za první republiky hrály ve výběru roli nacionalistické pudy a dějinný význam, dojde k navýšení reprezentace husitství a české šlechty. Za budování socialismu byl nacionalismus ještě významnější a došlo k hyperfixaci na husitství. Za socialismu trendy předchozího období přetrvávají, ale jsou částečně utlumeny. Po revoluci je význam husitství ještě mírnější a stoupá zastoupení panovníků.

5.5 Duchovenstvo

Duchovenstvo mělo specifickou pozici v rámci dobových kultur různých období nastíněnou již výše, ale uvedu rychlé zopakování. V době Rakousko-Uherska byla církev jedním z nástrojů kontroly státu a ovládala i školní systém. Náboženství bylo mezi lidem relativně silně zakořeněno, což přetrvalo i do období první republiky. Díky předchozímu vlivu byl ale klér kritizován a církev za první republiky od státu odpojena. Pro komunistický režim byla církev jedním z vytyčených úhlavních nepřátel. V náhledu na dějiny byla církev zprostředkovatelem feudálního vykořisťování a náboženství jako celek mělo být překonáno „vědeckým ateismem“.¹⁹⁴ Jedinou výjimkou z tohoto trendu jsou osobnosti spojené s husitstvím. Přes to, že z pohledu dnešní a i předchozí historiografie šlo v případě husitství o hnutí náboženské, podle oficiálního komunistického výkladu bylo náboženství jen rouškou pro to, co ve skutečnosti byla socialistická revoluce.¹⁹⁵ V porevolučním období byla tato státní pozice proti církvi a náboženství ukončena, ale

¹⁹³ „Byl to pro české dějiny slavný den, (...) kdy národ po půldruhém století zdravil opět krále vlastní krve.,, (FIDRMUC. *Dějepisné učební texty pro osmou třídu středních škol*, s. 77) „Slavný průvod odvedl potom nového krále, po více než 100 letech zase českého původu, do týnského chrámu.,, (HUSA a kol. *Dějiny ČSR*, s. 89)

¹⁹⁴ NEŠPOR, R. Zdeněk. *Katolická církev v československu*. Český časopis historický. Praha: Historický ústav AV ČR, 2008. č. 4. s. 859-868. ISSN 2570-9208. s. 859-860.

¹⁹⁵ RANDÁK. *V záři rudého kalicha*, s. 70-71.

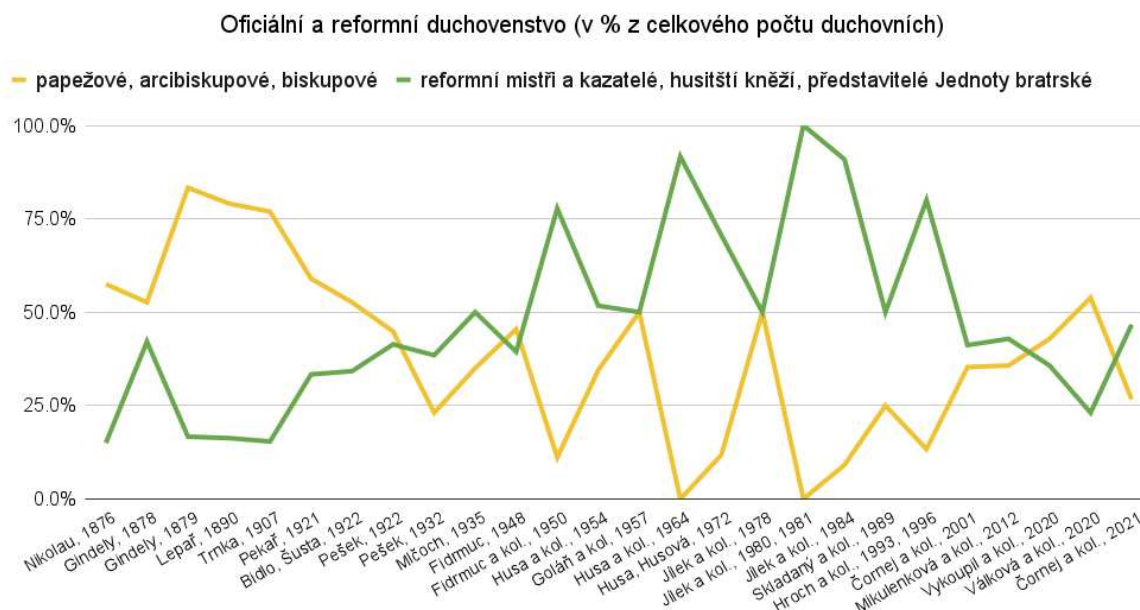
předchozí religiozita nebyla obnovena a populace České republiky se i v porovnání se zbytkem západu sama považuje za výrazně ateistickou.¹⁹⁶

V daných učebnicích tvořilo duchovenstvo 20,2% za období Rakousko-Uherska, 25,6% za první republiky, 24,3% za doby budování socialismu, 21,5% za socialismu a 20,4% v porevoluční době. Po šlechtě jsou duchovní tedy druhou nejvýznamnější reprezentovanou vrstvou. Obdobně jako u šlechty je potřeba vzít v potaz, že jména šlechticů a duchovních dominují historickým záznamům a dominovali dané době, tudíž to je dáno tím, že jiné osobnosti autoři učebnic na výběr neměli. Opět je ale otázkou jakým způsobem bylo duchovenstvo prezentováno, jaké vlastnosti na něm byly zvýrazňovány a jak to reflektovalo dobové postavení k církvi a křesťanství.

Jako první je potřeba zmínit to asi nejočividnější a to je vliv husitství a církve. V grafu č. 15 můžeme v jedné linii vidět výběr duchovních kteří měli titul vrcholné církevní hierarchie - papež, arcibiskup, biskup a v druhé výběr duchovních, které jsem určil jako „reformní“, tedy reformní mistři na univerzitě Karlově, kteří se přinejmenším nějakou část života hlásili k Wycliffovým myšlenkám, reformní teologové a spisovatelé, husitští duchovní ze všech možných proudů a zástupci Jednoty bratrské. Z grafu vyplývá velmi silně viditelná tendence. Za Rakousko-Uherska vidíme silnou reprezentaci „oficiálních“ duchovních, která postupem první republiky klesá a je nahrazena „reformními“ duchovními. Za budování socialismu i socialismu se Rakousko-Uherský trend obrátí a mezi duchovenstvem dominují „reformisté“. V období porevolučním se reprezentace obou v průměru vyrovná.

¹⁹⁶ Česká televize. *Češi, národ ateistů?*. ČT24 [online]. 26.8.2008 [citováno 10.10.2024]. Dostupné z: <https://ct24.ceskatelevize.cz/clanek/archiv/cesi-narod-ateistu-156934>.

Graf 14 - Oficiální a reformní duchovenstvo

Zde je vidět asi nejvýraznější vliv na výběr duchovních. Za Rakousko-Uherska mohly hrát roli dva faktory. Prvním byl vliv Rankeho přístupu k výuce. Významné osobnosti církve byly zároveň významnými politickými aktéry a často jsou zmiňovány právě v rámci popisu politického dění, u kterého byla tehdejší typická tendence specificky vyjmenovat všechny zmiňované aktéry.¹⁹⁷ V druhé řadě byl v dané době stát propojen s církví a církev dominovala školnímu systému.

Boj proti kléru se stal sjednocený s bojem proti monarchii a z husitského hnutí se v populární kultuře stali hrdinní předci, kteří inspirovali vlastence v 2. pol. 19. století. Za první republiky tedy zastoupení oficiálních církevních představitelů klesá a namísto toho začne stoupat význam husitů, který ovšem zastoupení církve v průměru nepřevyší.

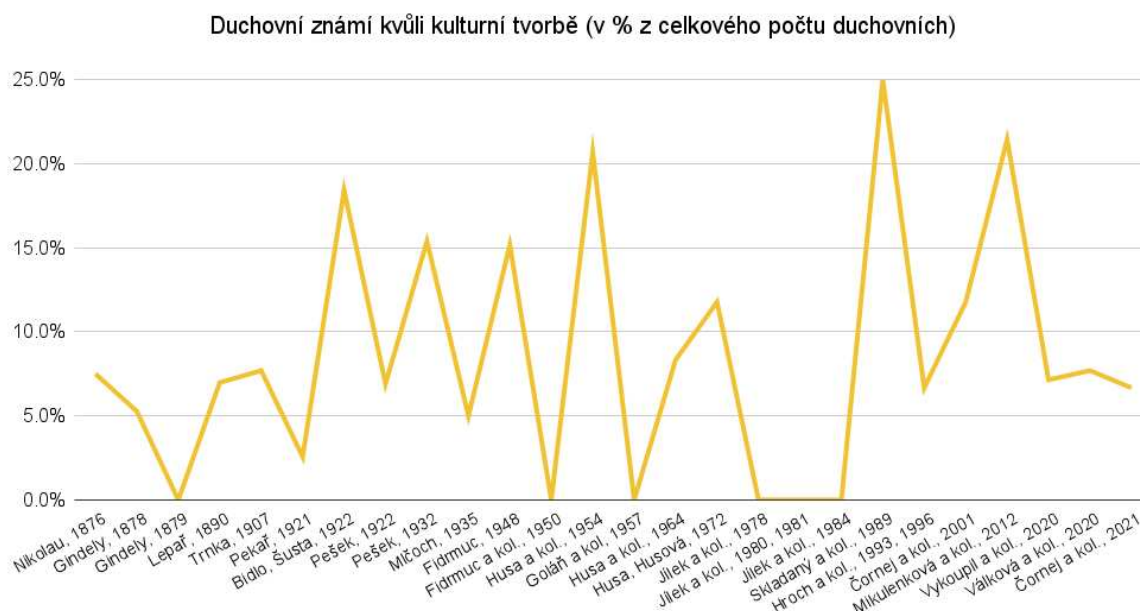
Jak již bylo mnohokrát zmiňováno, husité byli vlajkovou lodí středověku z hlediska výuky dějepisu za celého období komunistické diktatury a proto následně přichází doba, během které tvoří v průměru 65.6% - v některých učebnicích (1964, 1980 a 1984) dokonce přes 90% - všech duchovních. Trend dokonce přetrvává i v první zde uvedené

¹⁹⁷ Např. v učebnici z roku 1879 jsou v rámci části o Přemyslu Otakarovi I. zmíněni dva papeži, Innocent III., který Přemysla ovlivňuje v jeho postavení v rámci souboje mezi Filipem Švábským a Otou IV., a Řehoř VII., jehož boj s Jindřichem IV. inspiroval Přemysla k obdobnému zavedení světské investitury. (GINDELY. *Dějepis pro školy obecné a měšťanské*, s. 30-31)

porevoluční učebnici od Hrocha (podle Čorneje ještě silně ovlivněná komunistickou historiografií)¹⁹⁸.

Kromě těchto relativně předpovědatelných trendů mohl být výběr duchovenstva také ovlivněný proměňující se reprezentací lidí z kultury. Tato klasifikace byla určena na základě toho, co bylo napsáno v samotných učebnicích a obsahuje umělce, stavitele, spisovatele, kronikáře. Byli z ní vynecháni reformní spisovatelé, aby nedošlo ke zkreslení.. Tento trend se ovšem neprokázal jako příliš závažný a výběr ovlivňující viz graf 16. Jediné, co z tohoto grafu jde vyčíst je potvrzení vzrůstajícího významu kulturních dějin.

Graf 15 - Duchovní známí kvůli kulturní tvorbě

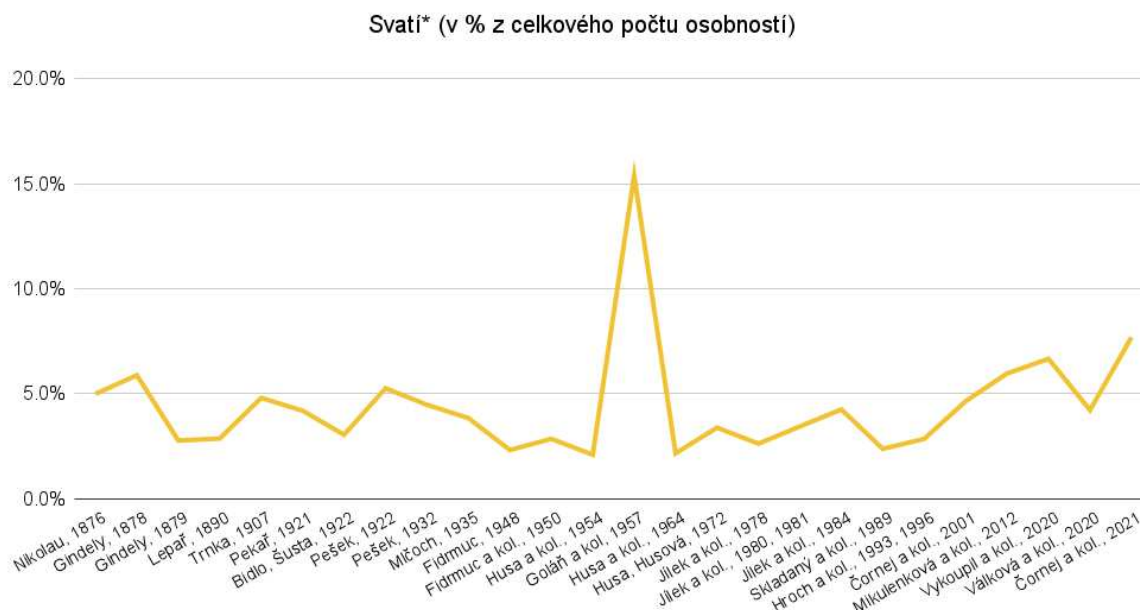

Další co mohlo výběr duchovenstva a osobností osobně ovlivnit je hledisko je čistě náboženské. Osobnosti mohly být vybírány na stránky učebnic proto, že měli vyprávět příběhy vztahující se a vedoucí ke křesťanské morálce. Toto by bylo bez využití detailnější jazykové analýzy bylo obtížné vypožorovat a proto k tomu využiji v rámci této práce sledování měřitelné charakteristiky, kterou je svátost. Při určování svátosti jsem vycházel ze svatých, kteří tak byli explicitně označeni v učebnicích.¹⁹⁹

¹⁹⁸ ČORNEJ. *Historici, historiografie a dějepis*, s. 392-393.

¹⁹⁹ Tento přístup byl zvolen zejména kvůli uherskému králi Štěpánovi I. a papežovi Řehořovi VII., kteří sice byli kanonizováni, ale ani v jedné učebnici nebyli jako svatí označeni a jejich příběh byl přednášen spíše z politických důvodů, než z náboženských. Díky malému počtu svatých by následně výrazně zkreslily výsledky.

Graf 16 - Svatí*

* „svatými“ jsou myšleni pouze vybraní svatí, kteří tak byli explicitně označeni alespoň v jedné ze zkoumaných učebnic

V první řadě je třeba oslovit výraznou odchylku v grafu, kterou je učebnice z roku 1957. Tato učebnice je specifická díky velmi malému počtu jmen spojených s českým středověkem. Jelikož velmi silně vybočuje z trendu všech ostatních učebnic, tak jde výchylka připsat na vrub právě tomu a bude dále ignorována.

Svatí byli obecně více reprezentováni za dob Rakousko-Uherska. Podobná reprezentace přetrvávala i za období první republiky. V době komunismu byla reprezentace napříč oběma definovanými dobami nejnižší (vyjma výše zmíněné výchylky). Následně se reprezentace výrazně zvedla v dnešní době. Tento vývoj lze jednoduše vysvětlit. Do 30. let můžeme ve vyšší míře zastoupení svatých vidět vliv dobové vysoké míry religiozity, která byla v době Rakousko-Uherska ještě zdůrazněna církevním vlivem ve státech. V době komunismu můžeme vidět dopady protlačování „vědeckého ateismu“.

Jediné zarážející může být zvýšení reprezentace svatých v porevoluční době, zejména pokud vezmeme v potaz výše zmíněnou ateistickou charakteristiku dnešní české společnosti. Vysvětlení se ale nabízí, pokud se podíváme na konkrétní „svaté“, kteří se na stránkách učebnic po revoluci objevují. Je jimi svatá Ludmila, svatá Anežka a svatá Zdislava. V první řadě jsou to všechno ženy, což reprezentuje trend jejich zvyšující se reprezentace (viz kapitola 6). A v druhé řadě jde v případě svaté Anežky a svaté Zdislavy o

osobnosti, které byly kanonizovány v 90. letech a v případě svaté Anežky byla kanonizace sama spojena s revolučními událostmi.²⁰⁰

Závěrem lze tedy říct, že reprezentace duchovenstva a náboženství byla za Rakousko-Uherska určena soustředěním na politické dějiny a vlivem náboženství a církve na výuku, do které se díky tomu dostávali vrcholní představitelé církve a křesťanské vzory. Za první republiky dochází k postupné proměně spojené se stoupajícím důrazem na husitství. V období budování socialismu a socialismu je reprezentace dominantně určena snahou ukazovat husitské revolucionáře, kteří tvoří morální vzor, oproti tomu zastoupení křesťanství jako takového v rámci výchovy k vědeckému ateismu upadá. Druhý zmíněný trend období budování socialismu přetrvává i za socialismu, nicméně poměr husitů a církve se postupně zvrací. V porevoluční době se poměr představitelů církve a husitů vyrovnává a v rámci snahy o větší reprezentaci žen a kanonizaci dvou českých osobností v 90. letech zvedá zastoupení žen.

5.6 Měšťanstvo, poddaní a lidé na okraji

V poslední krátké kapitole věnující se společenským vrstvám bych rád reflektoval vývoj reprezentace osobností, které nebyly ani součástí šlechty ani duchovenstva, tedy měšťané, poddaní a lidé stojící mimo tradiční stavovskou klasifikaci.

Co jim všem je společné je obecně velmi nízká míra reprezentace v historickém záznamu vůbec z čehož se následně odvíjí nízká míra reprezentace na učebnicích. Významnou roli ve společnosti mohli zastávat měšťané a také hráli klíčovou roli zejména během husitských válek, ale sotva jde vůbec mluvit o nějakém měšťanstvu v našem prostředí před 13. stoletím. Zbylí poddaní, sedláci, pastevci a řemeslníci, byť tvořili nejširší část obyvatelstva a vytvářeli materiální zázemí, tak se do historických záznamů dostali jen ve velmi výjimečných případech. A lidé mimo tradiční společnost se do záznamů nedostávají prakticky vůbec, pokud jejich činnost není známá z důvodu, že zároveň zastávali další významnou pozici. Nasnadě je například, že dodnes nejsou známá a nikdy nebudou známá jména nejvýznamnějších umělců dané doby. I v případě mnoha lidí o kterých tušíme, že pocházejí z některé z těchto vrstev, jsou to ve výsledku všechno pouze

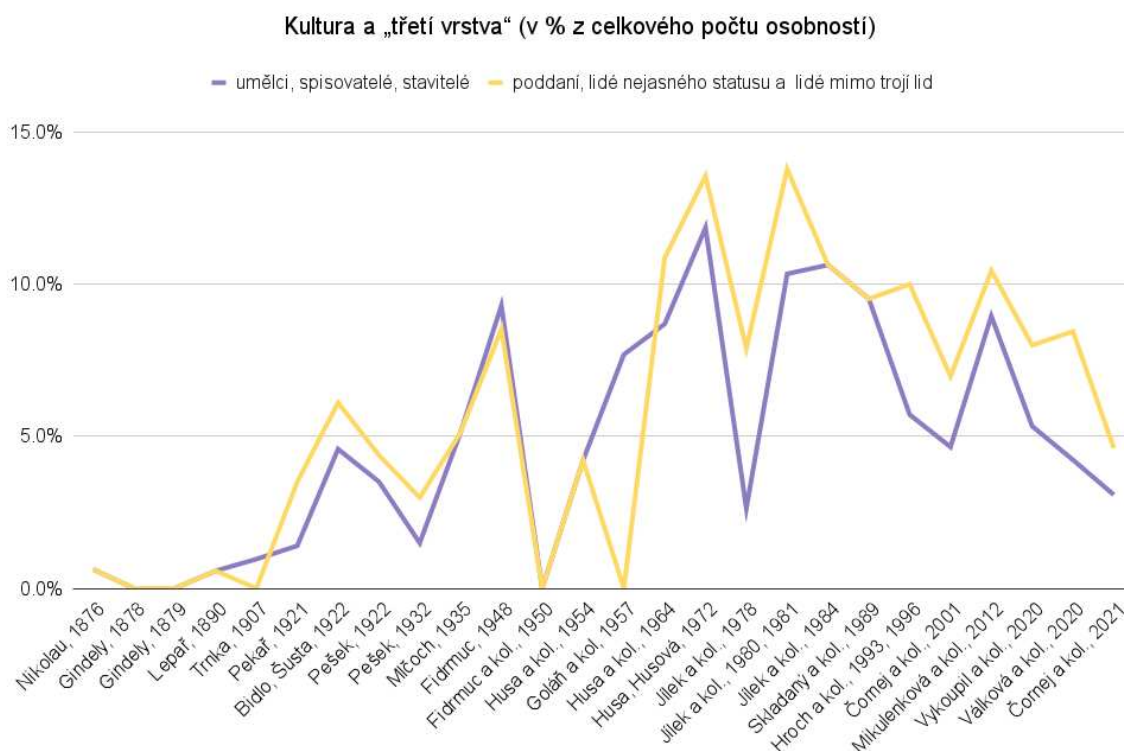
²⁰⁰ Český rozhlas. *Od svatořečení Anežky České byl už jen krok k sametové revoluci*. Český rozhlas [online]. 12.11.2019 [citováno 10.10.2024]. Dostupné z: <https://cesky.radio.cz/od-svatoreceni-anezky-ceske-byl-uz-jen-krok-k-sametove-revoluci-8116020>.

domněnky, jelikož oproti šlechtickým rodům nebylo považováno za významné zachovávat jejich původ.²⁰¹

Tento úvod je potřeba zdůraznit, protože tato vrstva nejen že má nízkou reprezentaci, ale také nejméně jasné charakteristiky. Jelikož je jmen příliš málo a jejich charakteristiky jsou příliš nejasné, tak je bohužel nemohu zásadně rozebírat.

Jde ovšem poukázat na jeden aspekt viditelný na grafu 18, což je souvislost mezi reprezentací této vrstvy a kulturními představiteli, jak již bylo zmíněno v podkapitole 6.3.

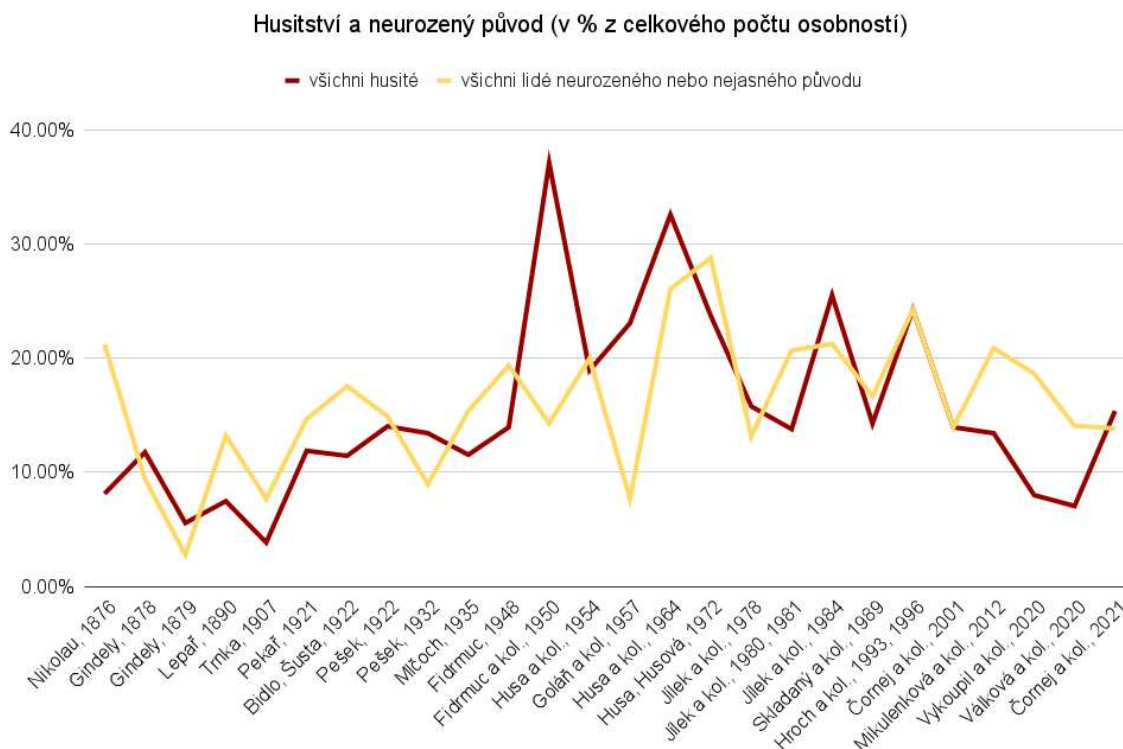
Graf 17 - Kultura a „třetí vrstva“

Další korelace, která jde sledovat z hlediska zastoupení třetí vrstvy je husitství. U husitství ovšem nejde sledovat status, jelikož ten je pro většinu reprezentantů, kteří pocházeli z nižších vrstev „duchovenstvo“, tak byl sledován původ.

²⁰¹ V postavení různých vrstev společnosti ve středověku více v: *Středověký člověk a jeho svět*. Praha: Vyšehrad, 1999. ISBN 80-7021-274-8.

Graf 18 - Husitství a „třetí vrstva“

Graf vykazuje pouze velmi mírnou míru korelace (koeficient 0.431). Což je ale třeba interpretovat z hlediska konkrétních osobností, které do klasifikací spadají. Do klasifikace neurozeného nebo nejasného původu spadá mnoho osobností z doby husitství, ale vedle nich například lidé ze středověkých legend (Česta, Tyra, Hněvsa, Podivín atd.), lidé z řad nehusitského duchovenstva (pražský biskup Ondřej I., sv. Prokop, papež Řehoř VII. atd.) a lidé z řad kultury (Božetěch, Dobřeta atd.). Jak bylo řečeno výše (graf 15 a graf 18), nehusitské duchovenstvo bylo výrazně silněji reprezentováno před nástupem komunismu (a tudíž před významným navýšením reprezentace husitů) a kulturní osobnosti začaly být výrazně více reprezentovány v průběhu období socialismu. S tím braným v potaz jde uzavřít, že komunistická snaha reprezentovat husitské osobnosti způsobila výraznější reprezentaci lidí neurozeného nebo nejasného původu.

6 Ženy

Postavení žen ve společnosti bylo a dodnes je živou tematikou. Ženy a muži měli naskrz sledované období odlišné postavení právně, hospodářsky ale i sociálně a kulturně. Ženy měly napříč historií postavení objektu. Její postavení bylo tradičně spojováno s funkcí matky a pečovatelky, tvořila rodinné zázemí a nebyla aktivní součástí společnosti.²⁰² To se projevovalo různě napříč jednotlivými obdobími.

Na počátku sledovaného období byly ženy bez volebního práva a možnosti účasti na vyšším než triviálním vzdělávání. V průběhu 60. a 70. let 19. století se do českých zemí začíná z Ameriky dostávat první vlna feminismu a ženy se poprvé začínají angažovat v emancipačním boji. Vznikají první ženské spolky, první dívčí gymnázia a v 90. letech poprvé vstupují na vysoké školy.²⁰³ Klíčovou tematikou dané doby ale byly politická práva a byť bylo v roce 1906 zavedeno všeobecné volební právo, ženy z něj byly vynechány.

V době první republiky se toto změnilo. Washingtonská deklarace v nastínění nově vzniklého státu uvádí, že „ženy budou postaveny politicky, sociálně a kulturně naroveň mužům“. Ženy získaly volební právo a začaly se angažovat v pracovním procesu.²⁰⁴

Za doby budování socialismu bylo sociální zrovnoprávnění žen jedním z významných oficiálních bodů komunistické propagandy. Příběhy jako byla Zlata Medunková se snažili zdůraznit zapojení žen do i tradičně mužských profesí. Zároveň bylo například zjednodušeno rozvodové řízení, zjednodušen přístup k interrupci a aby ženám bylo dovoleno se zapojit do pracovního procesu, tak byly masivně zřizovány výše zmíněné mateřské školky a jesle. Nicméně co pořád přetrvávalo byla sociální percepce genderových

²⁰² Obdobně jako u nacionalismu narážím na velmi komplexní téma, které takto stručně shrnuji, ale je příliš složité na to, aby se dalo odcitovat z jedné stránky nebo kapitoly. Proto se pouze odkazuji na jednu ze základních knih moderního feminismu, která tyto myšlenky shrnuje: BEAUVOIR, Simone de a PATOČKA, Jan. Druhé pohlaví. 3. vyd. Malá moderní encyklopedie. Praha: Orbis, 1967.

²⁰³ HENDRYCHOVÁ, S. *Z historie feminismu v českých zemích*. in. Společnost žen a mužů z aspektu gender. Praha: Open Society Fund, 1999. ISBN 80-238-4770-8. [citováno 20.11.2024] Dostupné online z: <https://ndk.cz/view/uuid:b3955490-1c7f-11e4-8f64-005056827e52?page=uuid:aa3d06d0-5ac9-11e4-8b11-005056827e51>. s.44-45.

²⁰⁴ HENDRYCHOVÁ. *Z historie feminismu v českých zemích*, s. 46-47.

rolí. Žena byla stále tou, která má primárně pečovat o děti. Byla zřízena instituce mateřské dovolené specificky pro ženy.²⁰⁵

Původní zlepšení postavení ženy z hlediska statistik zapojení do pracovního nebo vzdělávacího procesu začalo v průběhu 60. let stagnovat. Objeví se reálná hrozba úbytku populace a normalizační režim 70. let ustoupí od podpory emancipace a namísto toho plně akceptuje roli žen-matek. Ženy postupně zmizely z veřejné sféry a staly se primárně obyvateli domácností. S tím se spojí také proměnná percepce žen. Ženy se implicitně stávají vnímané jako neschopné vést veřejnou sféru. Ženy, byť přítomné v pracovních pozicích, jsou skoro nepřítomné ve vedoucích pozicích a vůbec nepřítomné v pozicích veřejné moci.²⁰⁶

Po revolučním roce 1989 se tento přístup postupně změní. Díky vlivu myšlenek západu do českého prostředí přichází druhá a třetí vlna feminismu. Tento dopad a rozdíl oproti předchozím generacím je patrný z hlediska zastoupení mezi studenty vysokých škol, na vedoucích pozicích, i v politice.²⁰⁷ Postavení žen se poprvé stává významným tématem i ve vzdělávacích plánech a spadá do cílů, které by měla výuka dějepisu naplnit.²⁰⁸

6.1 Klasifikace a hypotézy

Určení genderu osobnosti bylo oproti předchozím obtížím s kategorizací jednoduché. Napříč 377 osobnostmi celkem se nacházelo 41 žen. V rámci analýzy jejich obrazu byly využívány kategorie, jejichž určení je popsáno výše (národnost, status, tituly apod.) ale bylo doplněno o další charakteristiky specificky určené pro ženy.

²⁰⁵ Akademie věd České republiky. *Ženy, sex a rodina za komunismu. V čem jsme byli pokrokoví a v čem zpátečníci?* Akademie věd České republiky [online]. 15.8.2024 [citováno 20.11.2024]. Dostupné z: <https://www.avcr.cz/cs/veda-a-vyzkum/historicke-vedy/Zeny-sex-a-rodina-za-komunismu.-V-cem-jsme-byli-pokrokov-i-a-v-cem-zpatecnicti/>.

²⁰⁶ VODOCHODSKÝ, Ivan, *Patriarchát na socialistický způsob: k genderovému řádu státního socialismu*. Gender a výzkum / Gender and Research [online]. 2007, roč. 8 č. 2. s. 34-42. [citováno 20.11.2024] Dostupné z: <https://www.genderonline.cz/pdfs/gav/2007/02/05.pdf>. s. 37-38.

²⁰⁷ Porovnání statistických ročenek ČSÚ: ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD [ČSÚ]. *Zaostřeno na ženy a muže*. In: Český statistický úřad. Lidé a společnost [online]. 2003. [citováno 20.11.2024]. Dostupné z: <https://csu.gov.cz/produkty/zaostreno-na-zeny-a-muze-2010-fjoklqcdn>; ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD [ČSÚ]. *Zaostřeno na ženy a muže*. In: Český statistický úřad. Lidé a společnost [online]. 2021. [citováno 20.11.2024] <https://csu.gov.cz/produkty/zaostreno-na-zeny-a-muze-s9uooog5djz>.

²⁰⁸ např. *Rámcový vzdělávací program pro gymnázia RVP G*, s. 37.

Bylo určeno, zda-li žena byla „dědičkou“. Kritérii této klasifikace bylo, že žena musela pocházet z rodu, který během jejího života vymřel po meči a ona se stala držitelkou rodového panství. Dále bylo určeno, zda-li byla žena církevní figurou, tedy myšleno řeholnicí, abatyší nebo svatou. Poslední kritérium nastavené specificky pro ženy bylo jejich rodinné postavení vůči Přemyslovskému rodu zmíněné v učebnicích. Jelikož u žen je velmi malý vzorek, který statistický výzkum může silně zkreslovat, tak jsem se také rozhodl sledovat adjektiva a činnosti spojované se dvěmi specifickými osobnostmi, kterými jsou dvě nejčastěji zmiňované ženy a to sv. Ludmila a Eliška Přemyslovna.

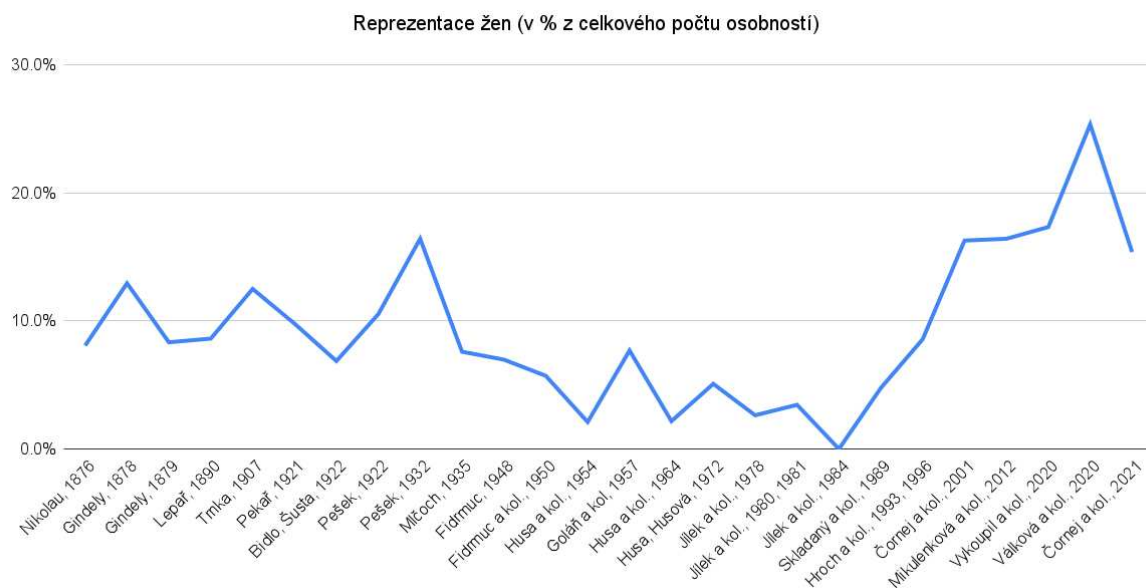
Cílem tedy bude zjistit proměňující se obraz žen českého středověku. Pro odpovězení na tento cíl byly nastaveny hypotézy, které se pokusím statisticky dokázat či vyvrátit. Hypotézy jsou následující:

- Nejvýznamnější reprezentace žen bude v dnešní době. Nejmenší reprezentace žen bude v době Rakousko-Uherska.
- U žen za Rakousko-Uherska bude převládat reprezentace „dědiček“ a církevních figur.
- Za Rakousko-Uherska bude nejvíce zmiňovaných dcer.
- V současnosti bude dáván nejmenší apel na rodinnou příslušnost žen.

6.2 Výsledky

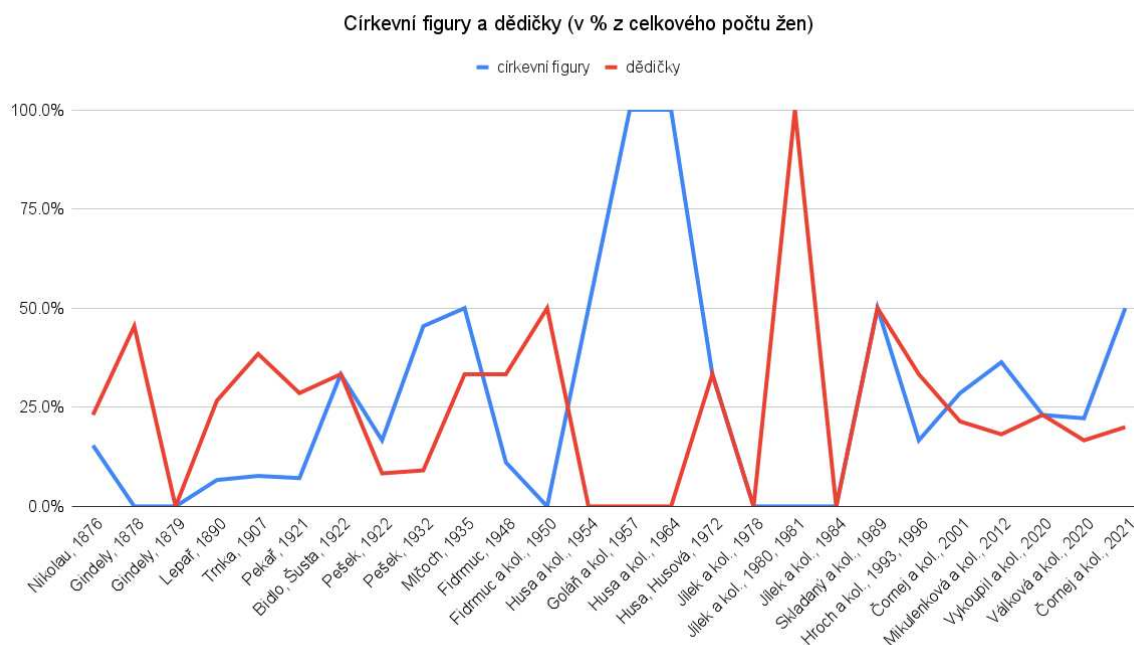
Prvním sledovaným jevem byla celková reprezentace žen, kterou je možné vidět v grafu 20. Je zde vidět, že v Rakousko-Uherských učebnicích a učebnicích první republiky se reprezentace držela okolo hranice 10%, následně výrazně klesla za období socialismu a v porevoluční době výrazně stoupla nad hranici 15% z celkového počtu osobností. K tomuto grafu je potřeba dodat, že v učebnicích z roku 1957 a 1964 je zmíněna jediná žena, tou je sv. Ludmila a v obou pouze jako zmínka staroslověnské legendy.

Graf 19 - Celková reprezentace žen

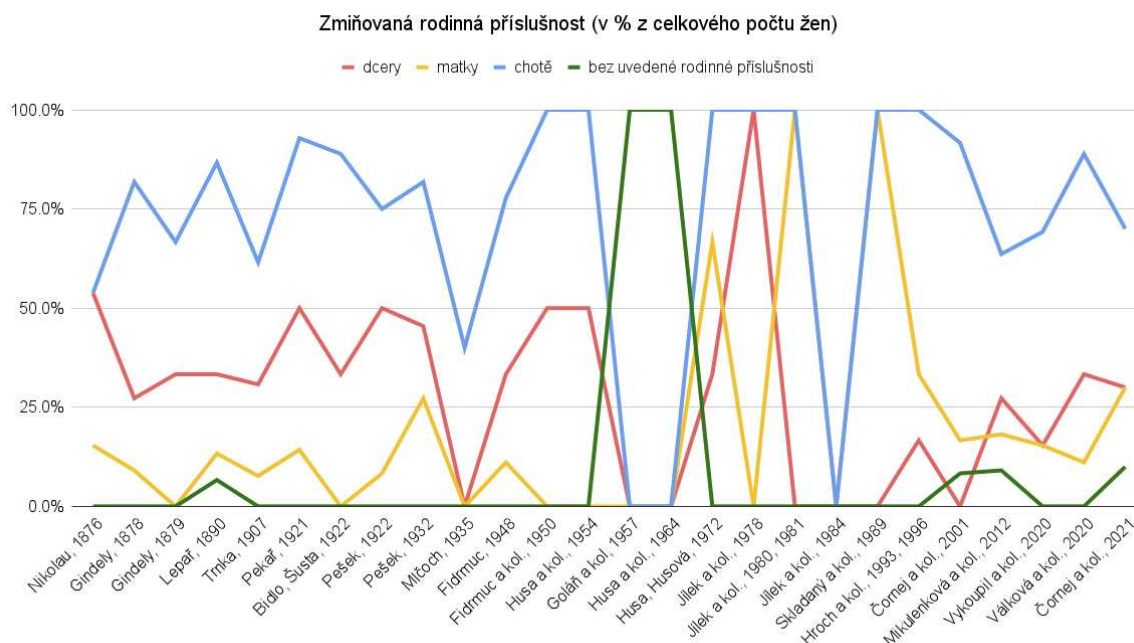
Dalšími sledovanými jevy byly výše zmíněné klasifikace církevních figur a dědiček, viditelné v grafu 21. Zde je vidět, že za Rakousko-Uherska a první republiky bylo 24,6% všech zmiňovaných žen dědičky. Za Rakousko-Uherska bylo zmiňováno zanedbatelné procento žen, které by byly církevními figurami, ale za první republiky šlo o 30,5%. V období budování socialismu a socialismu reprezentace těchto dvou klasifikací výrazně fluktovala mezi jednotlivými učebnicemi a jednotný trend nejde určit. Až za období po revoluci jde vidět, že se procento žen, které byly dědičkami nebo církevními figurami dostává na úroveň první republiky - 22,1% a 29,5%.

Graf 20 - Církevní figury a dědičky

Posledním statisticky sledovaným jevem je rodinné příslušnictví žen, zmiňované v učebnicích. U mnoha žen bylo zmíněno více rodinných příslušnictví (např byla uvedena jako choť a matka). Prvním závěrem může být, že napříč sledovaným obdobím bylo v průměru 72% žen zmiňováno jako choť. Specifické trendy jsou, že za Rakousko-Uherska a první republiky byly ženy častěji uváděny jako dcery. Za období Rakousko-Uherska byly v průměru nejméně často uváděny jako choť. Za období budování socialismu a socialismu zmínky rodinné příslušnosti často fluktovaly a nejde vyčíst jednotný trend (viz interpretace). Ze sledovaných období byly ženy v porevolučním období nejčastěji zmiňovány jako choť a matky, ale také bez uvedené rodinné příslušnosti. Zároveň byly nejméně často zmiňovány jako dcery.

Graf 21 - Zmiňovaná rodinná příslušnost žen

Poslední sledované byl specifický vývoj obrazu dvou nejzmiňovanějších žen, svaté Ludmily a Elišky Přemyslovny. U obou žen byly vybrány pouze ty učebnice, ve které jsou zmiňovány a také byly vybrány některé charakteristiky, které u nich mohly být zmiňovány, podle toho, co zmiňovalo více učebnic nebo co mohlo být vypovídající o prezentaci žen. U Ludmily to bylo, jestli byla zmíněna její zbožnost, lidumilnost, že vychovávala Václava, k čemu ho podle učebnice vychovávala a jestli učebnice zmiňuje, že Václav Ludmilu miloval. U Elišky tyto charakteristiky byly: jestli učebnice zmiňovala její nevydařené manželství s Janem Lucemburským, její svatební šaty, její nespokojenost s Janovou vládou a hospodařením s českými zeměmi, jestli zemřela kvůli Janovu chování, jestli je zmiňována jako sličná nebo jako tvrdohlavá.

Tabulka 4 - Vývoj obrazu svaté Ludmily

svatá Ludmila						
	zbožnost Ludmily	lidumilnost a oblíbenost Ludmily	výchova Václava Ludmilou	výchova Václava ke křesťanství	výchova Václava k lásce apod.	Václav miloval Ludmilu
Nikolau, 1876	✓	✓	✓	✓	✓	
Lepař, 1890						

Trnka, 1907						
Pekař, 1921			✓			
Pešek, 1922		✓	✓	✓		✓
Pešek, 1932			✓	✓	✓	✓
Mlčoch, 1935	✓	✓	✓		✓	
Fidrmuc, 1948			✓			✓
Husa a kol., 1954						
Husa a kol., 1964						
Husa, Husová, 1972						
Jílek a kol., 1980, 1981						
Skladaný a kol., 1989						
Čornej a kol., 2001			✓			
Mikulenkova a kol., 2012			✓	✓		
Vykoupil a kol., 2020			✓	✓		
Válková a kol., 2020						
Čornej a kol., 2021			✓			

Tabulka 5 - Vývoj obrazu Elišky Přemyslovny

Eliška Přemyslovna						
	nevydařené manželství	zmíněny svatební šaty	nespokojena z Janovy nedbalosti	zemřela kvůli Janovu chování	sličná	tvrdohlavá
Nikolau, 1876	✓				✓	✓
Gindely, 1878						
Lepař, 1890						
Trnka, 1907			✓			
Pekař, 1921						
Bidlo, Šusta, 1922	✓				✓	
Pešek, 1922	✓		✓	✓		
Pešek, 1932		✓				
Mlčoch, 1935	✓		✓	✓		
Fidrmuc, 1948						
Fidrmuc a kol., 1950						

Husa, Husová, 1972						
Jílek a kol., 1980, 1981						
Skladaný a kol., 1989						
Hroch a kol., 1993, 1996						
Čornej a kol., 2001						
Mikulénková a kol., 2012						
Vykoupil a kol., 2020		✓				
Válková a kol., 2020						✓
Čornej a kol., 2021						

6.3 Interpretace

Výsledek prezentace žen v učebnicích není tolik reprezentativní toho, čeho chtěl autor docílit nebo jaký měla společnost v jeho době názor na ženy, ale spíš toho, jakou měly ženy v historii pozici. Obdobně jako výše u šlechty, dochovaná jména žen byla jména různých chotí, dědiček, dcer a podobně. Zároveň od postavení ženy v rodu se odvíjela její moc a význam, zaprvé jelikož moc šlechty byla rozdělena a založena na rodových vazbách a zadruhé jelikož žena sama neměla ve středověkém světě moc příležitostí uspět. Není tudíž divu, že graf 22 ukazuje, že pouze mizivé procento žen bylo v učebnicích zmiňováno bez zmínky rodinných vazeb.

Druhý fakt, který je třeba vzít v potaz je mizivý počet zmíněných žen. V průměru je v každé učebnici zmíněno 7,6 žen a v době komunistické diktatury, kdy učebnice obsahovaly obecně méně jmen vztahujících se k českému středověku, je to pouze 2,2 žen. Proto mohou být jakékoliv výsledky silně zkreslené a proto jsem také zvolil doplňující porovnání obrazu dvou specifických žen. Další závěr z toho plynoucí je, že učebnice z let 1948-1989 jsou extrémně zavádějící a z většiny následných závěrů jsem je proto vynechal nebo vzal v potaz pouze s velkým odstupem.

První a asi nejvýznamnější závěr jde vyvodit z reprezentace žen jako takové (graf 20). Tato reprezentace má své vysvětlení. V období komunistické diktatury byla reprezentace nízká pravděpodobně z výše zmíněného důvodu menšího obsahu jmen obecně. Středověká společnost byla nastavená takovým způsobem, že významné pozice zastávali muži. Tudíž pod nátlakem „vyškrtávání“ osobností českého středověku autoři museli sáhnout mimo jiné po ženách. Navíc k reprezentaci za dřívějších období výrazně nahrávalo soustředění na

politické dějiny. Ženy zmiňované za Rakousko-Uherska jsou dědičky, které přinesly území, sestry které král provdal za účelem aliance apod. Žena sloužila jako objekt středověkého dění, předmět smluv, aliancí, dědictví. V tomto kontextu byla nezbytnou součástí vyprávění o středověkém světě a díky hyperfixaci na politiku a jmenné obsahovosti učebnic byl v učebnicích dostatek prostoru na to se jim věnovat. Ve třicátých letech ovšem už hyperfixace na politiku učebnice opustila, tudíž tam nám toto vysvětlení nepostačí, ale k tomu bych se rád vrátil níže, až budu reflektovat tabulku obrazu svaté Ludmily a Elišky Přemyslovny. Co už zde považuji za nezbytné zmínit je zvýšená reprezentace žen v porevolučním období. Zejména učebnice od Válkové a kol. z roku 2020 pro základní školy svým jmenným obsahem dokonce překračuje 20% zastoupení žen. Přitom dnešním obsahem výuky nejsou pouze politické dějiny. Tato učebnice obsahuje i pasáže věnující se obyčejnému životu, hospodářství, kultuře. První příčinu je možné vidět ve dvou ženách, které se po přelomu tisíciletí dostávají na stránky většiny moderních učebnic a to je již výše (podkapitola 6.5, část o svatých) zmíněná Anežka Česká a Zdislava z Lemberka, které byly v 90. letech kanonizovány. Ale to nevystačí a s ohledem na zmíněný úvod k této kapitole se interpretace se nabízí jen taková, že jde o vědomou snahu v historii zaplnit slepá místa a do učebnic ženy „dostat“.

Druhá hypotéza byla částečně nepotvrzena. Za Rakousko-Uherska skutečně převládala reprezentace dědiček, pravděpodobně díky soustředění na čistě politické dějiny, nicméně církevní figury nebyly tak významné, jak jsem předpokládal. Namísto toho se staly významné v období první republiky. Pro vysvětlení bude opět třeba se podívat na konkrétní příklady žen. Těmi řeholicemi, které se na stránky učebnic dostávají za první republiky jsou Mlada, Anežka Česká a Vilemína z Milána. Příčinu vidím v obecné snaze reprezentovat více Čechy, jak již bylo ukázáno v kapitole 5, přičemž významné ženy na výběr z českého prostředí jednoduše nebyly dědičky a tak bylo potřeba sáhnout po církevních figurách. Následná relativně zvýšená reprezentace církevních figur v období po revoluci je pravděpodobně dána výše zmíněnou Anežkou Českou a Zdislavou z Lemberka.

Rodinná příslušnost žen se ukázala být výrazně nezměněná napříč dějinami. Zajímavostí může být vyšší zastoupení dcer v období Rakousko-Uherska, což je ale opět dáno soustředěním na politické dějiny, v rámci kterého autoři zmiňovaly dynastickou politiku různých panovníků a vztah s jakým otcem či jakým rodem nastavovaly sňatky různých dcer, či kam panovníci své dcery provdávali. Díky pomalému přechodu od

hyperfixace na politiku tento trend a tím i vysoké zastoupení zmíněných dcer přetrvával i za první republiky. Nejvýznamnější závěr může být u žen, které neměly zmíněnou žádnou rodinnou příslušnost. Jde pouze o dvě ženy napříč celým zkoumaným obdobím a to je Johanna Neapolská v Lepařově učebnici z roku 1890 a Zdislava z Lemberka v porevolučních učebnicích. Tento malý počet žen bez zmíněné rodinné příslušnosti ale díky výše zmíněnému nejde považovat za vědomou volbu autora, ale silně poukazuje na to, jak determinovaná byla pozice žen ve středověku svými rodinnými vazbami.

Díky malému vzorku jmen mohou nejzajímavější závěry o pozici žen vyplývat z uvedených tabulek týkajících se obrazu svaté Ludmily a Elišky Přemyslovny. Z tabulky jde vidět, že nejvýznamnější soustředění na emocionální aspekty jejich života bylo ve 20. a 30. letech. V této době je u Ludmily zmiňována její láskyplnost a její vztah s Václavem ve formulacích jako „(Václav) *byl bolestně dotčen zprávou o smrti milované babičky*.“²⁰⁹ nebo „*Probudila v něm (Ludmila ve Václavovi) i soucit s chudáky, prokazujíc v jeho společnosti skutky milosrdenství*.“²¹⁰. Obdobně u Elišky, kde se do tohoto důrazu dodává apel na národní cit. Je zmiňováno, že „*Eliška s bolestí hleděla na hospodářství manžellovo a vzpomínala dob panování svého otce slavné paměti*.“²¹¹ nebo „*Eliška zemřela z žalu nad smutným osudem Přemyslovců, jakož i nad svým neštěstím*.“²¹². Svou roli hraje už samotné ústřední téma popisovaného života obou žen: u Ludmily je jím výchova vnuka, u Elišky manželství.

Výuka dějepisu měla jako jeden ze svých prvních cílů výchovu dětí k morálním vzorům a příběhy významných osobností měly sloužit právě k tomu (viz 2.1.4). V době první republiky tento cíl ztratil konkrétní formulaci v kurikulárních dokumentech, ale jde předpokládat, že kulturně stále přetrvával. Dějiny měly nabízet ponaučení, zejména na měšťanských a obecných školách pro mladší žáky, až teprve pro starší měly být více faktografickým soupisem. Zmiňované učebnice od Peška a Mlčocha byly soustředěny právě na tyto ekvivalenty dnešních základních škol. Tyto příběhy vytvářely v dětech vzorce požadovaného chování. Byly přítomné i ve starší učebnici z roku 1876, v učebnicích od Lepaře a Gindelyho chyběly pravděpodobně hlavně z důvodu, že na ně nevyzbyvalo místo.

²⁰⁹ PEŠEK. *Učebnice dějepisu pro nižší třídy středních škol*, s. 21.

²¹⁰ MLČOCH. *Učebnice dějepisu pro měšťanské školy*, s. 53.

²¹¹ PEŠEK. *Má vlast*, s. 38.

²¹² MLČOCH. *Učebnice dějepisu pro měšťanské školy*, s. 77.

Gindely byl navíc stejně jako Pekař historikem, proto pravděpodobně oba tento emocionální apel měli tendenci vynechat (byť je třeba říct, že Pekař dával velký důraz na národnost). U Peška a Mlčocha zde ale vidíme ideální vzorce prezentované v dané době: žena, která vychovává, je plná milosrdenství a žena, která je manželkou a ctí svůj národ a své národní předky. V porevoluční době poukázání na výchovu Václava Ludmilou přetrvává, ale mizí zdůrazňování milosrdenství či křesťanských hodnot. Obdobně dnes mizí z učebnic zmiňování nešťastného manželství a trpení Elišky nad utrpením národa. Význam získává historická důležitost postav a výchova k morálním vzorům je předávána jinými způsoby.

Závěr

Cílem této práce bylo zmapovat proměnu osobností spojovaných s českým středověkem ve vybraných učebnicích dějepisu od roku 1869 do roku 2021 a tuto proměnu interpretovat. V prvních dvou kapitolách je teoreticky uvedena výuka dějepisu a charakter sledovaného období z hlediska politického a společenského vývoje, vývoje historiografie, školství a výuky dějepisu. Samotné jádro práce jsou kapitoly tři až šest, ve kterých jsou analyzovány jednotlivé charakteristiky, které mohly podmínit výběr osobností v učebnicích dějepisu. V rámci práce byl proveden kvantitativní výzkum a následná interpretace zjištěných výsledků.

Za období Rakousko-Uherska byly osobnosti českého středověku dány soustředěností na politické dějiny a obrovskou kvantitou zmiňovaných jmen. Bylo to období během kterého byl obraz osobností českého středověku nejvíce kosmopolitní, figurovalo v něm nejvíce panovníků, zahraničních šlechticů a jejich dcer v rámci zmiňování rodové politiky. Součástí fixace na politické dějiny bylo také zmiňování největšího počtu vrcholných církevních hodnostářů. Dalším vlivem ale také byl dobový významný vliv náboženství obecně a propojení katolické církve se státem, díky čemuž v této době bylo v učebnicích relativně více svatých, kteří ani nemuseli být spojeni s politikou, a bylo oproti zbylým obdobím nejméně reprezentováno husitské a reformní hnutí. Fixace na politické dějiny a vynechání husitského hnutí také způsobila velmi nízkou reprezentaci třetího stavu.

V období první republiky byl výrazně viditelný vliv z Rakousko-Uherské doby, jmenovitě vysoká kvantita jmen a soustředění na politické dějiny. Zároveň se ale plně projeví vliv nacionalismu a antiklerikalismu a v průběhu první republiky z obrazu osobností českého středověku začínají mizet zahraniční panovníci, šlechtici nebo vrcholní představitelé duchovenstva, zatímco stoupá přítomnost české šlechty a obrovským dílem začíná stoupat reprezentace husitství a reformních hnutí. Za první republiky se také projeví vliv dobové reformní historiografie a do dějepisu se dostává více osobností z kulturní sféry. Díky reprezentaci husitství a kultury se tedy zvedá reprezentace třetího stavu.

Po druhé světové válce se v období v rámci této práce nazvaném „budování socialismu“ obraz osobností českého středověku výrazně proměnil. Během tohoto období bylo nejvíce zmiňovaných osobností české národnosti a došlo k obrovskému vzestupu reprezentace husitského a reformního hnutí. Oproti tomu se do učebnic dostalo daleko méně žen nebo lidí z oblasti kultury. Tato proměna byla z velké části způsobena odklonem od politických

dějin k materialistickému pojetí historie, díky čemuž se na stránky dostalo obecně méně osobností a tím byl výběr zúžen. Bylo vyzorováno, že v tomto období byly často ideologickou propagandou využity trendy započaté v předchozím období.

Za období socialismu z velké části pokračovaly trendy předchozího období, zejména ty způsobené malým nominálním počtem jmen, jako byla nízká reprezentace žen. V učebnicích ale také začal být citelný dopad reformní historiografie a od 80. let i reformního proudu ve školství a relativně se snižuje zastoupení husitského hnutí, osobností české národnosti a zvyšuje se zastoupení kulturních osobností. Díky přetrvávající snaze o reprezentaci husitského období a nastupující snaze o zastoupení kulturních osobností je toto období kdy je nejvýznamněji reprezentován třetí stav. Na druhou stranu díky potřebě vyčlenit těmito osobnostem místo a pravděpodobně i dobovému pohledu na pozici ženy je to také období, během kterého je v učebnicích nejméně žen.

V porevolučním období se v důsledku proměny politicko-společenského zřízení obraz osobností českého středověku proměnil. Je opuštěn materialistický náhled a dějepis se navrácí k významně politickému náhledu, což způsobuje relativně menší reprezentaci kultury a třetího stavu. Na tom se podílí i výrazná změna, kterou je výrazný pokles v reprezentaci husitství. Nejcitelnější změnou ovšem je reprezentace žen, která se stane nejvyšší za sledované období.

Závěrem lze tedy říct, že z vlivů, které se podílely na formování obrazu osobností českého středověku je stále patrný vliv soustředění na politické dějiny, ke kterému se dějepis po revoluci částečně navrátil, následně ale také nyní už etablovaných a respektovaných kulturních dějin. Dalším významným vlivem je nacionalistické a i socialistické protlačování husitského hnutí, které bylo z velké části zvráceno, ale jeho reprezentanti už zaujímají stále místo v kánonu a naopak byli z kánonu ztraceni významní představitelé církve nebo zahraniční panovníci a šlechta. Poslední významný vliv dnešního období se ukázala být reprezentace žen, která je v dnešních učebnicích naskrz celé sledované období jedinečně vysoká.

Výsledky této práce mohou být značně zkresleny kritérii nastavenými pro výběr osobností a pro jejich charakterizaci, stejně jako relativně malým vzorkem učebnic. Další potenciál pro chybovost přichází ve výběru sledovaných trendů a korelací, ze kterých mohly být vynechány další zajímavá zjištění. V neposlední řadě byly učebnice zpracovávány fyzicky a přes mnohonásobnou kontrolu se zde naskýtá prostor pro lidskou

chybu. Nejvýznamnější přínos této práce ovšem spočívá ve zmapování osobností a jejich charakteristik a vyčíslení sledovaných proměn. Na tuto práci by se dalo navázat rozšířením vzorku sledovaných osobností a učebnic, stejně jako hlubší analýzou.

Seznam použitých informačních zdrojů

Primární zdroje

Učebnice a učební texty

BIDLO, Jar.; ŠUSTA, Jos., *Všeobecný dějepis pro vyšší třídy škol středních, díl druhý, Dějiny středního a nového věku do roku 1648*. 2. vyd. Praha: Historický klub, 1921.

ČORNEJ, Petr; ČORNEJOVÁ, Ivana a PARKAN, František. *Dějepis 2 pro gymnázia a střední školy*. Praha: SPN - pedagogické nakladatelství, 2001. ISBN 80-7235-152-4.

ČORNEJ, Petr; ČORNEJOVÁ, Ivana; PARKAN, František a KUDRYS, Milan. *Dějepis pro střední odborné školy: české a světové dějiny*. 3. vyd. Praha: SPN - pedagogické nakladatelství, 2021. ISBN 978-80-7235-580-8.

FIDRMUC, Oldřich; DĚDINA, Jan a CHOC, Pavel. *Dějiny středověku: Učební text pro III. třídu středních škol*. Praha: Státní nakladatelství učebnic, 1950.

FIDRMUC, Oldřich; LOMSKÝ, Josef a FILIP, Jan. *Dějepisné učební texty pro osmou třídu středních škol*. Praha: Státní nakladatelství, 1948.

GINDELY, A., *Dějepis pro školy obecné a měšťanské, díl druhý: Obrazy z dějin středního a nového věku se zvláštním zřetelem k dějinám rakouským pro sedmou třídu rakouských škol obecných a měšťanských*, M. KOVÁR (překlad a úprava), 2. vyd. Praha: F. Tempský, 1879.

GINDELY, A.. *Dějepis všeobecný pro vyšší třídy škol středních, Díl II. Středověk*, Konst. Jos. JIREČEK (překlad a úprava). 1. vyd.. Praha: F. Tempský, 1878.

GOLÁŇ, Karel; POLIŠENSKÝ, Josef a VARCL, Ladislav (ed.). *Dějiny starověku a středověku: učební text dějepisů pro 9. postupný ročník všeobecně vzdělávacích škol a školy pedagogické*. 3. vyd. Učebnice všeobecně vzdělávacích škol. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1957.

HROCH, Miroslav a kol., *Dějepis, Středověk pro základní školy, I. díl*. 3. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1993.

HROCH, Miroslav a kol., *Dějepis, Středověk pro základní školy, II. díl*. 5. vyd. Praha: Práce, 1996.

HUSA, Václav a kol., *Dějiny ČSR: učební text dějepisu pro 9.-11. postupný ročník všeobecně vzdělávacích škol a školy pedagogické*. 3. vyd. Praha: Naše vojsko, 1954.

HUSA, Václav a kol., *Československé dějiny, učebnice pro druhý a třetí ročník střední všeobecně vzdělávací školy*. 5. vyd. Učebnice pro stř. všeobecně vzdělávací školy. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1964.

HUSA, Václav a HUSOVÁ, Marie. *Československé dějiny: prozatímní učební text pro gymnasia a střední odborné školy: Část 1, (do roku 1848)*. Učebnice pro gymnasia a střední odborné školy. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1972.

JÍLEK, Tomáš a kol., *Dějepis pro 1. ročník gymnázií*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1984.

JÍLEK, Tomáš; BAĎURÍK, Jozef a BUTVINOVÁ, Marta. *Dějepis 6 pro šestý ročník základní školy*. Libuše HACUPKOVÁ (překlad). Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1981.

JÍLEK, Tomáš; SKLADANÝ, Marian a MOCKO, Štefan. *Dějepis pro první ročník experimentálních gymnázií: II. část*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1978.

LEPAŘ, Jan. *Všeobecný dějepis k potřebě žáků na vyšších gymnasiích českoslovanských, Díl II. Středověk*. 3. vyd. Praha: I. L. Kolber, 1890.

MIKULENKOVÁ, Linda; DOOVÁ, Lenka; ODEHNAL, Petr a SOMER, Tomáš. *Dějepis 7: středověk*. Olomouc: Prodos, 2012. ISBN 978-80-7230-282-6.

MLČOCH, Jan. *Učebnice dějepisu pro měšťanské školy, II. pro druhou třídu Středověk*. Praha: Československá grafická unie, 1935.

NIKOLAU, Jos. V. *Nikolauův dějepis český v obrazech pro mládež českoslovanskou*, Fr. A. ZEMAN, (překlad a úprava). 3. vyd., Praha: Fr. A. Urbánek, 1876.

PEKAŘ, Josef. *Dějiny československé*. Praha: Historický klub, 1921.

PEŠEK, Josef. *Má vlast, československá dějprava pro nejnižší třídy škol středních*. Praha: Družstvo českých profesorů, 1922.

PEŠEK, Josef. *Učebnice dějepisu pro nižší třídy středních škol, I. Pověsti a obrazy z dějin národa československého pro první třídu středních škol*. Praha: Profesorské nakladatelství a knihkupectví v Praze, 1932.

SKLADANÝ, Marian a kol., *Dějepis 6 pro 6. ročník základní školy*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1989.

SKLADANÝ, Maran; JÍLEK, Tomáš a ZATKALÍKOVÁ, Marta. *Dějepis pro 5. ročník základní školy*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1980.

TRNKA, Antonín. *Stručný dějepis pro školu i dům. Nová knižnice učitelská v níž se vydávají praktické spisy pro učitele obecných i měšťanských škol*. Velké Meziříčí: Alois Šašek, 1907.

VÁLKOVÁ, Veronika. *Dějepis 7 pro základní školy: středověk a raný novověk*. 2. vydání. Praha: SPN - pedagogické nakladatelství, 2020. ISBN 978-80-7235-547-1.

VYKOUPIIL, Libor; ANTONÍN, Robert a FEJFUŠOVÁ, Marie. *Dějepis 7: vzdělávací oblast Člověk a společnost: učebnice vytvořená v souladu s RVP ZV*. 8. vyd. Duhová řada. Brno: Nová škola, 2020. ISBN 978-80-7600-178-7.

Další primární zdroje

Košický vládní program. [citováno 12.9.2024] Dostupné z: https://www.totalita.cz/txt/txt_kvp.pdf.

Prohlášení nezávislosti československého národa jeho prozatimní vládou československou - tzv. Washingtonská deklarace z 16. října 1918, Dostupné z: https://is.muni.cz/el/1422/jaro2015/MP201Zk/um/web/doc/prvni-svetova/Washingtonska_deklarace.pdf.

Prosincová ústava, 142/1867 ř. z. Čl. 19, [citováno 25.8.2024] Dostupné z: Masarykova univerzita, https://is.muni.cz/el/1422/jaro2015/MP201Zk/um/web/doc/19-stoleti/Prosincova_ustava_1867.pdf.

Rámcový vzdělávací program pro gymnázia RVP G [online], Výzkumný ústav pedagogický v Praze, Praha 2007, [citováno 10.11.2024], Dostupné z: https://www.edu.cz/wp-content/uploads/2020/08/RVPG-2007-07_final.pdf.

Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání [online], MŠMT, Praha 2023, [citováno 10.11.2024], Dostupné z: https://www.edu.cz/wp-content/uploads/2023/07/RVP_ZV_2023_zmeny.pdf.

Výnos MŠANO ze dne 6. května 1930, č. 47.415-I, jímž se upravují normální učebné osnovy pro školy obecné (ludové). In: Věstník MŠANO, ročník XII. (1930), sešit 5, s. 175–294.

Zákon č. 100/1960 Sb., Ústavní zákon, [citováno 18.9.2024] Dostupný z: https://www.psp.cz/docs/texts/constitution_1960.html.

Zákon č. 29/1984 Sb., Zákon o soustavě základních a středních škol (školský zákon), [citováno 22.9.2024] Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1984-29>.

Zákon č. 561/2004 Sb. Zákon o předškolním, základním, středním, vyšším odborném a jiném vzdělávání (školský zákon), In: *Zákony pro lidi* [online]. 2010-2018 [citováno 25.10.2024]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2004-561/zneni-20240101>.

ČONDL, Karel, DŘEVO, Václav. *Metodika vyučování dějepisu na národní škole: učební text pro 3. ročník pedagogických škol.* Učebnice pedagogických škol. 1. vyd. Praha: SPN, 1955.

FELBIGER, Johann Ignaz. *Kniha methodnj pro včitelé českých sskol w cýsařských králowských zemjch, w njž důkladně, a gádrně se okazuge, gakby w sskolnjm řadu vrčítý způsob včenj netoliko wesměs, ale y zwłasstně, při každé k včenj nařjzené wěcy, zřjdiť se měl.* Praha: Nákladem cýs. král. prawidelnj skolské Kněhotiskárny, 1777. [citováno 28.8.2024] Dostupné z: <https://katalog.npmk.cz/records/3ea20372-6809-4c43-b7cb-e5737cfa1be3>.

NEJEDLÝ, Zdeněk. *Ideová výchova na střední škole: Osnovy z občan. nauky, dějepisu a literární výchovy.* Za socialistickou výchovu. Praha: Státní nakladatelství, 1949.

Sekundární zdroje

Dějiny zemí Koruny české. II.: od nástupu osvěcenství po naši dobu. Praha: Paseka, 1992. ISBN 80-85192-30-6.

BLÁHOVÁ, Marie; FROLÍK, Jan a PROFANOVÁ, Nad'a. *Velké dějiny zemí Koruny české, svazek 1-6.* 1. vyd. Praha: Paseka, 1999-2007, ISBN 80-7185-264-3.

ČECHUROVÁ, Jana a RANDÁK, Jan. *Základní problémy studia moderních a soudobých dějin.* České dějiny. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2015. ISBN 978-80-7422-309-9.

ČORNEJ, Petr. *Historici, historiografie a dějepis: Studie, črty, eseje*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 2016. ISBN 978-80-246-3309-1. [citováno 22.12.2024] Dostupné z: <https://ebookcentral.proquest.com/lib/natl-ebooks/detail.action?docID=4543690>.

DRŠKA, Václav; PICKOVÁ, Dana. *Dějiny středověké Evropy*. Praha: Aleš Skřivan ml., 2004. ISBN 80-86493-11-3.

GELMI, Josef, Papežové: *Od svatého Petra po Jana Pavla II.*, Marie GOLDAMNNOVÁ (překlad). Praha: Mladá Fronta, 1994. ISBN: 80-204-0457-0.

HALADA, Jan. *Lexikon české šlechty: Erby, fakta, osobnosti, sídla a zajímavosti*. Praha: Akropolis, 1994. ISBN 80-85770-12-1.

HANUŠ, Jiří a HLOUŠEK, Vít. *Předminulé století: Evropa v politice a kultuře 19. století*. Brno: Books & Pipes, 2019. ISBN 978-80-7485-195-7.

CHRÁSKA, Miroslav. *Metody pedagogického výzkumu: Základy kvantitativního výzkumu*, 2. vyd. Praha: Grada, 2016. ISBN 978-80-271-9225-0.

JIREČEK, Miroslav. *Vývoj vyučovacího předmětu dějepis v letech 1918-1938*. Brno: Masarykova univerzita. 2014. ISBN 978-80-210-7571-9.

JUDT, Tony. *Poválečná Evropa: její historie od roku 1945*. 4. vyd. Praha: Prostor, 2021. ISBN 978-80-7260-487-6.

JULÍNEK, Stanislav a kol. *Základy oborové didaktiky dějepisu*. Brno: Masarykova univerzita, 2008. ISBN 978-80-210-3495-2.

JUŘÍK, Pavel. *Encyklopedie šlechtických rodů*. Praha: Knižní klub, 2014. ISBN 978-80-242-4573-7.

KLÍMOVÁ, *Reforma středního školství v roce 1908*. In: *Minulost, současnost a budoucnost gymnaziálního vzdělávání*. Semily 2000.

KONTLER, László. *Dějiny Maďarska*, Miloslav KORBELÍK (překlad). Praha: Lidové noviny, 2001. ISBN: 80-7106-405-x.

KOSMAN, Marcell, *Dějiny Polska*, Jan VITOŇ (překlad). Praha: Karolinum, 2011. ISBN: 978-80-246-5083-8.

KRIEGER, Karl-Friedrich. *Habsburkové ve středověku: od Rudolfa I. (1218-1291) do Fridricha III. (1415-1493)*. Petr ŠAFAŘÍK (překlad). Praha: Argo, 2003. ISBN 80-7203-453-7.

KRIPPENDORFF, Klaus. *Content analysis: an introduction to its methodology*. 2. vyd. Thousand Oaks, California: Sage Publications, 2004. ISBN 0-7619-1544-3. [citováno 22.12.2024] Dostupné z: https://www.daneshnamehicsa.ir/userfiles/files/1/9-%20Content%20Analysis_%20An%20Introduction%20to%20Its%20Methodology.pdf.

KUTNAR, František; MAREK, Jaroslav. *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví. II: Od počátků pozitivistického dějepisectví na práh historiografie marxistické*. Vysokoškolské příručky. Praha: SPN, 1978.

MASARYK, T.G. *České myšlení, svazek druhý*. 7. vyd. Praha: Melantrich, 1869.

MACEK, Josef. *Česká středověká šlechta*. Historické myšlení. Praha: Argo, 1996. ISBN 80-7203-045-0.

NEŠPOR, R. Zdeněk. *Katolická církev v československu*. Český časopis historický. Praha: Historický ústav AV ČR, 2008, č. 4, s. 859-868. ISSN 2570-9208. s. 859-860.

PARKAN, František. *Didaktika dějepisu*. Praha: Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta, 2014. ISBN 978-80-7290-644-4.

RANDÁK, Jan. *V záři rudého kalicha: politika dějin a husitská tradice v Československu 1948-1956*. České dějiny. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2015. ISBN 978-80-7422-373-0.

SOMMER, Vítězslav. *Angažované dějepisectví: stranická historiografie mezi stalinismem a reformním komunismem (1950-1970)*. České dějiny. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2011. ISBN 9788074221347.

SOMR, Miroslav. *Dějiny školství a pedagogiky*. Učebnice pro vysoké školy. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1987.

VESELÁ, Zdenka. *Vývoj české školy a učitelského vzdělání*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 1992, ISBN 8021004584.

Články

ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD [ČSÚ]. *Zaostřeno na ženy a muže*. In: Český statistický úřad. Lidé a společnost [online]. 2003. [citováno 20.11.2024]. Dostupné z: <https://csu.gov.cz/produkty/zaostreno-na-zeny-a-muze-2010-fjoklqcddn>.

ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD [ČSÚ]. *Zaostřeno na ženy a muže*. In: Český statistický úřad. Lidé a společnost [online]. 2021. [citováno 20.11.2024] Dostupné z: <https://csu.gov.cz/produkty/zaostreno-na-zeny-a-muze-s9uoog5djz>.

GREVER, Maria; VLIES, van der Tina. *Why national narratives are perpetuated: A literature review on new insights from history textbook research*. in: London Review of Education. vol. 15. Rotterdam: Erasmus University, 2017. [citováno 29.11.2024] Dostupné z: https://www.researchgate.net/publication/318373594_Why_national_narratives_are_perpetuated_A_literature_review_on_new_insights_from_history_textbook_research.

HENDRYCHOVÁ, S. (1999): *Z historie feminismu v českých zemích*. Společnost žen a mužů z aspektu gender. Praha: s. 43-49. Open Society Fund. ISBN 80-238-4770-8. [citováno 20.11.2024] Dostupné online z: <https://ndk.cz/view/uuid:b3955490-1c7f-11e4-8f64-005056827e52?page=uuid:aa3d06d0-5ac9-11e4-8b11-005056827e51>.

REPOUSSI, Maria; TUTIAUX-GUILLON, Nicole. *New Trends in History Textbook Research: Issues and Methodologies toward a School Historiography*. in: Journal of Educational Media Memory and Society. [citováno 29.11.2024] Dostupné z: https://www.researchgate.net/publication/50917769_New_Trends_in_History_Textbook_Research_Issues_and_Methodologies_toward_a_School_Historiography.

VODOCHODSKÝ, Ivan, *Patriarchát na socialistický způsob: k genderovému řádu státního socialismu*. Gender a výzkum / Gender and Research [online]. 2007, roč. 8 č. 2. s. 34-42. [citováno 20.11.2024] Dostupné z: <https://www.genderonline.cz/pdfs/gav/2007/02/05.pdf>.

Internetové zdroje

Akademie věd České republiky. *Ženy, sex a rodina za komunismu. V čem jsme byli pokrokoví a v čem zpátečníci?* Akademie věd České republiky [online]. 15.8.2024 [citováno 20.11.2024]. Dostupné z:

<https://www.avcr.cz/cs/veda-a-vyzkum/historicke-vedy/Zeny-sex-a-rodina-za-komunismu.-V-cem-jsme-byli-pokrokov-i-a-v-cem-zpatecnicti/>.

Aktuálně.cz. *ANO 2011 - politické hnutí*. Aktuálně.cz [online]. 4.4.2020 (aktualizováno) [citováno 12.10.2024]. Dostupné z: <https://www.aktualne.cz/wiki/politika/politicke-strany/ano-2011-politicke-hnuti/r~i:wiki:4007/>.

Aktuálně.cz. *Před 10 lety přišel obří otřes. Globální ekonomická krize v číslech a datech*. Aktuálně.cz [online]. 7.9.2018 [citováno 12.10.2024]. Dostupné z: <https://zpravy.aktualne.cz/ekonomika/globalni-ekonomicka-krize-2008-v-datech-den-po-dni/r~5f4503acb10111e899900cc47ab5f122/>.

Český rozhlas. *25 let od podpisu ,opoziční smlouvy‘. Více z ní vytěžila vládnoucí ČSSD, ODS příliš nezískala*. Irozhlas [online]. 9.7.2023 [citováno 12.10.2024]. Dostupné z: https://www.irozhlas.cz/veda-technologie/historie/opozicni-smlouva-25-let-cssd-ods-vacla-v-klaus-milos-zeman_2307091041_jgr.

Česká televize. *Češi, národ ateistů?*. ČT24 [online]. 26.8.2008 [citováno 10.10.2024]. Dostupné z: <https://ct24.ceskatelevize.cz/clanek/archiv/cesi-narod-ateistu-156934>.

Česká televize. *Členství v EU a v NATO je základem svobody a bezpečnosti, uvedl Pavel na konferenci v Praze*. ČT24 [online]. 30.4.2024 [citováno 12.10.2024]. Dostupné z: <https://ct24.ceskatelevize.cz/clanek/domaci/zive-konference-k-dvacatemu-vyroci-vstupu-ceska-do-eu-348742>.

Česká televize. *K „divokým“, devadesátým letům a jejich kriminalitě se vrací seriál hraný i dokumentární*. ČT24 [online]. 13.1.2022 [citováno 12.10.2024]. Dostupné z: <https://ct24.ceskatelevize.cz/clanek/domaci/k-divokym-devadesatym-letum-a-jejich-kriminalite-se-vraci-serial-hrany-i-dokumentarni-24460>.

Český rozhlas. *Od svatořečení Anežky České byl už jen krok k sametové revoluci*. Český rozhlas [online]. 12.11.2019 [citováno 10.10.2024]. Dostupné z: <https://cesky.radio.cz/od-svatoreceni-anezky-ceske-byl-uz-jen-krok-k-sametove-revoluci-8116020>.

Český rozhlas. *Před 30 lety se rozpadlo Občanské fórum. Být proti komunismu přestalo stačit*. Radiožurnál [online]. 23.2.2021 [citováno 12.10.2024]. Dostupné z:

<https://radiozurnal.rozhlas.cz/pred-30-lety-se-rozpadlo-obcanske-forum-byt-proti-komunismu-prestalo-stacit-8432787>.

Česká televize. *Před třiceti lety se Češi a Slováci vydali vlastní cestou*. ČT24 [online]. 1.1.2023 [citováno 12.10.2024]. Dostupné z: <https://ct24.ceskatelevize.cz/clanek/domaci/pred-triceti-lety-se-cesi-a-slovaci-vydali-vlastni-cestou-12313>.

Česká televize. *Třicet let od kuponové privatizace. Přinesla efektivní trh, ale i pojem tunelování*. ČT24 [online]. 1.10.2021 [citováno 12.10.2024]. Dostupné z: <https://ct24.ceskatelevize.cz/clanek/domaci/tricet-let-od-kuponove-privatizace-prinesla-efektivni-trh-ale-i-pojem-tunelovani-28475>.

Česká televize. *Tzv. „sarajevský atentát“, odstartoval zatím největší politickou krizi v ČR*. ČT24 [online]. 28.11.2008 [citováno 12.10.2024]. Dostupné z: <https://ct24.ceskatelevize.cz/clanek/archiv/tzv-sarajevsky-atentat-odstartoval-zatim-nejvetsi-politickou-krizi-v-cr-164982>.

ŠABATA, Petr. *Polarizace české společnosti není ani výjimečná, ani zhoubná. Zatím*. Český rozhlas Plus [online]. 27.12.2021 [citováno 12.10.2024]. Dostupné z: <https://plus.rozhlas.cz/petr-sabata-polarizace-ceske-spolecnosti-neni-ani-vyjimecna-ani-zhoubna-zatim-8648235>.

Další zdroje

Středověký člověk a jeho svět. Praha: Vyšehrad, 1999. ISBN 80-7021-274-8.

BEAUVOIR, Simone de. *Druhé pohlaví*. PATOČKA, Jan (překlad). 3. vyd. Malá moderní encyklopedie. Praha: Orbis, 1967.

HROCH, Miroslav. *Na prahu národní existence: touha a skutečnost*. Praha: Mladá fronta, 1999. ISBN 80-204-0809-6.

Vyjádření k využívání umělé inteligence

Při vypracovávání této práce byla využita umělá inteligence pro provádění výpočtů a vytváření funkcí související s data analýzou. Umělá inteligence nebyla nikde v této práci využita pro formulaci samotného textu.

Seznam příloh

Příloha 1: Tabulka 1 - Využité učebnice a jejich základní charakteristiky	1
Příloha 2: Tabulka 2 - Vybrané osobnosti v jednotlivých učebnicích	3
Příloha 3: Tabulka 3 - Charakteristiky osobností	14
Příloha 4: Tabulka 4 - Vývoj obrazu svaté Ludmily	26
Příloha 5: Tabulka 5 - Vývoj obrazu Elišky Přemyslovny	27
Příloha 6: Graf 1 - Počet osobností v učebnicích zaměřených na žáky od 6ti do 14ti let	28
Příloha 7: Graf 2 - Počet osobností v učebnicích zaměřených na žáky od 14ti do 18ti let	28
Příloha 8: Graf 3 - Reprezentace jednotlivých období středověku	29
Příloha 9: Graf 4 - Reprezentace české a německé „národnosti“	29
Příloha 10: Graf 5 - Reprezentace východních „národností“	30
Příloha 11: Graf 6 - Reprezentace západních „národností“	30
Příloha 12: Graf 7 - Reprezentace panovníků	31
Příloha 13: Graf 8 - Reprezentace trojího lidu	31
Příloha 14: Graf 9 - Původ osobností	32
Příloha 15: Graf 10 - Status české národnosti	33
Příloha 16: Graf 11 - České a zahraniční šlechtické rody	33
Příloha 17: Graf 12 - Husitská šlechta	34
Příloha 18: Graf 13 - Nejvýznamnější české rody	34
Příloha 19: Graf 14 - Oficiální a reformní duchovenstvo	35
Příloha 20: Graf 15 - Duchovní známí kvůli kulturní tvorbě	35
Příloha 21: Graf 16 - Svatí*	36
Příloha 22: Graf 17 - Kultura a „třetí vrstva“	36
Příloha 23: Graf 18 - Husitství a „třetí vrstva“	37
Příloha 24: Graf 19 - Celková reprezentace žen	37
Příloha 25: Graf 20 - Církevní figury a dědičky	38

Přílohy

Příloha 1: Tabulka 1 - Využité učebnice a jejich základní charakteristiky

	geografické zaměření*	chronologický začátek	chronologický konec	určeno pro žáky ve věku	počet stránek
Nikolau, 1876	české země	pověsti	19. století	14-18 (SŠ)	250
Gindely, 1878	svět	4. století	15. století	6-14 (ZŠ)	187
Gindely, 1879	svět a rak. země	6. století	1815	14-18 (SŠ)	222
Lepař, 1890	svět	4. století	16. století	6-14 (ZŠ)	125
Trnka, 1907	starověký svět a české země	starověk	16. století	6-14 (ZŠ)	50
Pekař, 1921	čs. země	5. století	1918	11-14 (ZŠ)	232
Bidlo, Šusta, 1922	svět a čs. země	5. století	17. století	14-18 (SŠ)	187
Pešek, 1922	čs. země	pravěk	1918	10-14 (ZŠ)	141
Pešek, 1932	čs. země	pověsti	1918	10-14 (ZŠ)	130
Mlčoch, 1935	svět a čs. země	6. století	15. století	6-14 (ZŠ)	117
Fidrmuc, 1948	čs. země	pravěk	1948	17-18 (SŠ)	288
Fidrmuc a kol., 1950	svět a čs. země	5. století	17. století	13-14 (ZŠ)	159
Husa a kol., 1954	čs. země	pravěk	1948	pro potřebu čs. branné moci	301
Golán a kol, 1957	svět	starověk	17. století	14-15 (ZŠ)	261
Husa a kol., 1964	čs. země	pravěk	1948	17-18 (SŠ)	272
Husa, Husová, 1972	čs. země	pravěk	1918	15-18 (SŠ)	255
Jílek a kol., 1978	svět a čs. země	5. století	16. století	15-16 (SŠ)	335
Jílek a kol., 1980, 1981	svět a čs. země	6. století	19. století	11-12 (ZŠ)	221, 302
Jílek a kol., 1984	svět a čs. země	pravěk	15. století	15-16 (SŠ)	207
Skladaný a kol., 1989	svět a čs. země	5. století	1815	11-13 (ZŠ)	220
Hroch a kol., 1993, 1996	svět a české země	5. století	15. století	11-13 (ZŠ)	85, 97
Čornej a kol., 2001	svět a české země	5. století	18. století	15-16 (SŠ)	154

Mikulenková a kol., 2012	svět a české země	5. století	15. století	11-12 (ZŠ)	119
Vykoupil a kol., 2020	svět a české země	5. století	17. století	11-12 (ZŠ)	114
Válková a kol., 2020	svět a české země	5. století	17. století	11-12 (ZŠ)	152
Čornej a kol., 2021	svět a české země	5. století	2004	15-18 (SŠ)	240

* pro zjednodušený zápis byl použit pojem „svět“, ale je pod ním potřeba vidět eurocentrický náhled, tedy ve středověku zaměření na Evropské dějiny s výjimkou událostí s Evropou spojených, jako je Arabská nebo Mongolská expanze.

Příloha 2: Tabulka 2 - Vybrané osobnosti v jednotlivých učebnicích

raný středověk (9.-10. století)	1876	1879	1907	1922	1932	1948	1954	1964	1978	1984	1993/6	2012	2020	
	1878	1890	1921	1922	1935	1950	1957	1972	1980	1988/9	2001	2020	2021	
Adalbert, děkan magdeburský	✓													
Alžběta, matka sv. Ivana	✓													
Arnulf Bavorský	✓	✓												
Astrik (Anastasius I.)		✓	✓											
Benedikt, doprovod sv. Vojtěcha	✓	✓												
Boleslav Chrabrý	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Boleslav I.	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Boleslav II.	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Bořivoj	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Česta*, vrah sv. Václava	✓		✓								✓		✓	
Dětmár	✓	✓	✓	✓	✓	✓					✓	✓	✓	
Doubravka	✓	✓	✓	✓	✓	✓		✓	✓		✓	✓	✓	✓
Drahomíra	✓	✓	✓	✓	✓	✓					✓	✓	✓	✓
Gejza Maďarský	✓	✓												
Gero Braniborský		✓	✓											
Gostimysl, otec sv. Ivana	✓													
Hněvsa*, vrah sv. Václava	✓		✓								✓		✓	
Hostivít*, otec Bořivoje	✓													
Ibrahim ibn Jákub				✓		✓	✓	✓	✓		✓		✓	✓
Ivan, sv.	✓													
Jan XIII.		✓												
Jindřich I. Ptáčník	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Kaich, slovanský kněz	✓													
Komoň*, vrah sv. Ludmily	✓													
Lehéla Maďarský	✓													
Ludmila, sv.	✓		✓	✓	✓	✓	✓	✓		✓	✓	✓	✓	✓
Měšek	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓					✓		
Mlada	✓	✓	✓	✓	✓	✓		✓			✓			
Mojmír II.	✓			✓	✓								✓	
Ota I.		✓												
Ota II.	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓		✓	✓	✓	✓	✓	✓
Ota III.														
Podivín, sluha sv. Václava	✓	✓	✓			✓								
Radim, bratr sv. Vojtěcha	✓													
Radislav (Radslav)	✓	✓	✓											
Silvestr II.	✓				✓	✓								
Slavibor, otec sv. Ludmily		✓												
Slavník	✓													
Soběslav, bratr sv. Vojtěcha	✓			✓										

[illegible]

Jitka ze Schweinfurtu							✓	✓										✓		✓	✓	✓
Judita Durynská																		✓		✓	✓	
Koloman Uherský	✓																					
Konrád I. Brněnský					✓																	
Konrád II. Ota				✓	✓	✓	✓				✓			✓				✓				✓
Konrád III. Štauf	✓				✓	✓	✓															
Kosmas	✓	✓		✓		✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓					✓	✓	✓	✓	✓
Lothar III.	✓	✓		✓	✓	✓	✓		✓	✓	✓							✓	✓			
Ludvík VII.							✓															
Měšek II.					✓																	
Mikuláš II.				✓																		
Mutina	✓																					
Odolen ze Střížovic								✓														
Oldřich	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓					✓		✓	✓	✓	✓	✓
Oldřich Brněnský					✓																	
Ota I. Olomoucký						✓				✓												
Ota II. Černý Olomoucký				✓		✓	✓			✓												
Ota III. Dětleb				✓																		
Petr, poustevník	✓																					
Přída*	✓																					
Prkoš	✓																					
Prokop, sv.	✓	✓				✓		✓												✓		✓
Ratibor*	✓																					
Řehoř VII.	✓			✓	✓			✓														
Šebíř, biskup	✓			✓		✓				✓		✓									✓	
Silvestr II.				✓																		
Slava (Slavek?)*	✓																					
Soběslav I.	✓	✓		✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓				
Soběslav II.							✓			✓												
Spytihněv II.	✓			✓		✓	✓	✓	✓	✓	✓											
Svatava (Svatoslava)	✓																		✓			
Svatopluk Olomoucký	✓			✓	✓	✓	✓			✓												
Vacek	✓																					
Vintíř, poustevník								✓														
Vít, kaplan								✓														
Vítek z Prčic																					✓	
Vladislav I.	✓			✓	✓	✓		✓						✓							✓	
Vladislav II.	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓			✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Vladislav Jindřich	✓			✓	✓				✓	✓										✓		
Vladivoj	✓	✓		✓	✓													✓			✓	✓
Vratislav Brněnský				✓																		
Vratislav II.	✓	✓		✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓			✓				✓	✓	✓	✓	✓

doba posledních Přemyslovců (1212-1306)	1876	1879	1907	1922	1932	1948	1954	1964	1978	1984	1993/6	2012	2020	
	1878	1890	1921	1922	1935	1950	1957	1972	1980	1988/9	2001	2020	2021	
Adéla Mišeňská		✓		✓										
Adolf Nasavský	✓		✓	✓										
Albrecht Habsburský	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓						
Alfons Kastilský			✓			✓								
Alžběta Arpádovna			✓											
Anežka Přemyslovna, abatyše				✓	✓							✓	✓	✓
Anežka Přemyslovna, princezna	✓	✓	✓		✓									
Béla IV.	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓		✓		✓	✓		✓
Beneš Heřman		✓												
Bernard Korutanský		✓												
Bertold		✓												
Bonifác VIII.			✓	✓	✓									
Bruno ze Schauenburku			✓		✓									
Čingischán	✓													
Dagmar (Markéta)			✓	✓	✓									
Dalimil, tak řečený			✓	✓	✓	✓		✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Eberhard	✓													
Eliška Rejčka	✓	✓	✓	✓		✓	✓					✓	✓	✓
Filip Švábský	✓	✓	✓	✓			✓							
Filip, patriarcha aquilejský	✓	✓												
Fridrich II. Babenberský			✓	✓	✓		✓							
Fridrich II. Štaufský	✓	✓	✓	✓	✓	✓		✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Gertruda Babenberská	✓	✓		✓										
Heřman VI. Bádenský		✓												
Innocenc III.	✓	✓	✓	✓		✓								
Innocent IV.	✓		✓											
Ivan Kyselecký Neziderský		✓												
Jan I Vartenberg (Jan ze Stráže)	✓													
Jan, písař												✓		
Jaroslav ze Slivna (z Pušperka)	✓	✓												
Jaroslav ze Šternberka*			✓											
Jean Froissart													✓	
Jindřich I. Bradatý												✓		
Jindřich II. Pobožný	✓													
Jindřich XIII. Dolnobavorský		✓	✓											
Jitka (Guta) Habsburská	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓						✓	
Karel Robert Anjou		✓	✓	✓	✓	✓		✓	✓					
Konrád IV. Štaufský	✓													
Konrád z Botenštejna	✓										✓			

[illegible]

[illegible]

Urban VI.				✓																							
Václav IV. Lucemburský	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓		✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Záviš ze Zap											✓																
Zbyněk Zajíc z Házmurka				✓			✓	✓			✓																
Zikmund Lucemburský	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
husitská doba (1400-1471)	1876	1879	1907	1922	1932	1948	1954	1964	1978	1984	1993/6	2012	2020														
		1878	1890	1921	1922	1935	1950	1957	1972	1980	1988/9	2001	2020	2021													
Albrecht III. Bavorský			✓		✓																						
Albrecht V. Habsburský	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓		✓			✓			✓			✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Alexandr V.	✓			✓		✓			✓																		
Alžběta Habsburská	✓			✓	✓																						
Alžběta Lucemburská					✓	✓																✓					
Ambrož															✓	✓						✓					
Benedikt XIII.	✓			✓																							
Břeněk Švihovský z Dolan																						✓					
Diviš Bořek z Miletínka	✓														✓												
Eugen IV.	✓			✓			✓																				
František Pražský						✓																					
Frederick IV. Habsburský	✓			✓																							
Fridrich Hohenzollernský				✓	✓					✓			✓														
Fridrich III. Habsburský		✓			✓	✓					✓																
Hanuš z Milheimu							✓															✓					
Jakoubek ze Stříbra		✓		✓		✓	✓	✓			✓		✓				✓		✓	✓							✓
Jakub Vlk																✓											
Jan Bleha z Těšice																						✓					
Jan Čapek ze Sán															✓	✓			✓	✓							✓
Jan Hunyad							✓																			✓	
Jan Hus	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓		✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Jan Jiskra z Brandýsa	✓			✓		✓		✓	✓		✓	✓															
Jan Krása				✓		✓																					
Jan Paleček								✓																			
Jan Roháč z Dubé															✓	✓	✓		✓	✓	✓	✓					✓
Jan Rokycana	✓			✓		✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓									✓		✓			✓
Jan Talafús z Ostrova																✓											
Jan Vítovec				✓																							
Jan XXIII.	✓	✓		✓		✓	✓	✓		✓	✓																
Jan z Ústí						✓	✓					✓															
Jan Želivský						✓						✓	✓	✓		✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓		✓
Jan Žižka z Trocnova	✓	✓		✓		✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Jeroným Pražský	✓	✓		✓		✓	✓	✓	✓			✓	✓				✓		✓	✓							✓
Jindřich (Hynek), syn Jiřího z P.	✓						✓																				

[illegible]

Václav Šašek z Bírkova										✓									✓	✓	✓		
Vavřinec z Březové									✓										✓	✓			
Viktor, syn Jiřího z P.	✓																						
Viktorin Kornel ze Všehrd									✓														
Vilém III. Saský					✓																		
Vilém Wolf*	✓																						
Vilém z Pernštejna									✓														
Vitold Litevský (Vytutas)						✓																	
Vladislav II. Polský	✓		✓			✓				✓													
Zdeněk Lev z Rožmitálu									✓									✓	✓		✓	✓	
Zdeněk ze Šternberka					✓		✓			✓		✓											
Zikmund Korybutovič					✓	✓			✓		✓	✓				✓							
Žofie, královna	✓				✓		✓		✓									✓	✓	✓			

Příloha 3: Tabulka 3 - Charakteristiky osobností

	"národnost"	gender	status	specifika	původ	titul	rod
raný středověk (9.-10. století)							
Adalbert Magdeburský	franská	m	duchovenstvo		?	arcibiskup magdeburský	?
Alžběta, matka sv. Ivana	obodritská	f	šlechta		panovnická rodina	kněžna obodritská	?
Arnulf Bavorský	franská	m	šlechta		panovnická rodina	vévoda bavorský, římský král, císař SŘŘ	Karlovci
Astrik (Anastasius I.)	italská	m	duchovenstvo		?	arcibiskup uherský	?
Benedikt, doprovod sv. Vojtěcha	česká	m	duchovenstvo		?	kněz	?
Boleslav Chrabrý	polská	m	šlechta		panovnická rodina	král polský	Piastovci
Boleslav I.	česká	m	šlechta		panovnická rodina	kníže český	Přemyslovci
Boleslav II.	česká	m	šlechta		panovnická rodina	kníže český	Přemyslovci
Bořivoj	česká	m	šlechta		panovnická rodina	kníže český	Přemyslovci
Česta*, vrah sv. Václava	česká	m	šlechta*	vrah	?	družník	?
Dětmár	německá, saská	m	duchovenstvo		?	biskup pražský	?
Doubravka	česká	f	šlechta	dcera	panovnická rodina	kněžna polská	Přemyslovci
Drahomíra	lužická	f	šlechta	choť, matka	panovnická rodina	kněžna česká	?
Gejza Maďarský	maďarská	m	šlechta		panovnická rodina	kníže uherský	Arpádovci
Gero Braniborský	německá, saská	m	šlechta		panovnická rodina	markrabě braniborský	?
Gostimysl, otec sv. Ivana	obodritská	m	šlechta		panovnická rodina	kníže obodritský	?
Hněvsa*, vrah sv. Václava	česká	m	šlechta	vrah	?	družník	?
Hostivít*, otec Bořivoje	česká	m	šlechta		panovnická rodina	kníže český	Přemyslovci
Ibrahim ibn Jákub	židovská	m	mimo		?	obchodník	?
Ivan, sv.	obodritská	m	duchovenstvo	svatý	panovnická rodina	poustevník	?
Jan XIII.	italská	m	duchovenstvo		vyšší šlechta*	papež	vynechán
Jindřich I. Ptáčník	německá, saská	m	šlechta		panovnická rodina	vévoda saský, císař SŘŘ	Otoni
Kaich, slovanský kněz	slovanská	m	duchovenstvo		?	kněz	?
Komoř*, vrah sv. Ludmily	česká	m	šlechta	vrah	?	družník	?
Lehéla Maďarský	maďarská	m	šlechta		panovnická rodina	bratr panovníka	Arpádovci
Ludmila, sv.	česká	f	šlechta	svatý, choť, matka	panovnická rodina	kněžna česká	Přemyslovci
Metoděj	slovanská*, řecká*	m	duchovenstvo	svatý	patriciát	arcibiskup moravský	?
Měšek	polská	m	šlechta		panovnická rodina	král polský	Piastovci
Mlada	česká	f	duchovenstvo	abatyše	panovnická rodina	princezna česká	Přemyslovci
Mojmír II.	moravská	m	šlechta		panovnická rodina	král polský	Mojmírovci
Ota I.	německá, saská	m	šlechta		panovnická rodina	vévoda saský, císař SŘŘ	Otoni
Ota II.	německá, saská	m	šlechta		panovnická rodina	vévoda saský, císař SŘŘ	Otoni
Ota III.	německá, saská	m	šlechta		panovnická rodina	vévoda saský, císař SŘŘ	Otoni
Podivín, sluha sv. Václava	česká	m	poddanstvo		?	sluha	?
Radim, bratr sv. Vojtěcha	česká	m	duchovenstvo		?	arcibiskup hnězdenský	?
Radislav (Radslav)	česká	m	šlechta		panovnická rodina	kníže kouřimský	?
Silvestr II.	franská	m	duchovenstvo		?	papež	vynechán
Slavibor, otec sv. Ludmily	česká, pšovanská	m	šlechta		panovnická rodina	kníže pšovanský	?

Slavník	česká	m	šlechta		vyšší šlechta	vévoda libický	Slavníkovci
Soběslav, bratr sv. Vojtěcha	česká	m	šlechta		vyšší šlechta	vévoda libický	Slavníkovci
Spytihněv I.	česká	m	šlechta		panovnická rodina	kníže český	Přemyslovci
Spytihněv, syn Vratislava	česká	m	šlechta		panovnická rodina	princ český	Přemyslovci
Štěpán I.	maďarská	m	šlechta		panovnická rodina	král uherský	Piastovci
Strachvas aneb Kristián	česká	m	duchovenstvo	spisovatel (kronikář)	panovnická rodina	biskup pražský	Přemyslovci
Svatopluk Moravský	moravská	m	šlechta		panovnická rodina	král velkomoravský	Mojmírovci
Tuňá*, vrah sv. Ludmily	česká	m	šlechta	vrah	?	družník	?
Tutona (Tuto)	německá	m	duchovenstvo		?	biskup řezenský	?
Tyra*, vrah sv. Václava	česká	m	šlechta	vrah	?	družník	?
Václav, sv.	česká	m	šlechta	svatý	panovnická rodina	kníže český	Přemyslovci
Vojtěch, sv.	česká	m	duchovenstvo	svatý	vyšší šlechta	biskup pražský	Slavníkovci
Volfgang, sv.	německá, švábská	m	duchovenstvo	svatý	vyšší šlechta	biskup řezenský	?
Vratislav I.	česká	m	šlechta		panovnická rodina	kníže český	Přemyslovci

**vrcholný středověk
(11.-1. pol. 13. století)**

Aleksa*	česká	m	šlechta		?	vůdce lidu*	?
Bedřich	česká	m	šlechta		panovnická rodina	kníže český	Přemyslovci
Benedikt IX.	italská	m	duchovenstvo		vyšší šlechta	papež	vynechán
Bernard Soběslavic*	česká	m	šlechta		nižší šlechta*	zeman*	Soběslavic*
Bernard, sv.	francouzská	m	duchovenstvo	svatý	?	opat cisterciácký	?
Boleslav III.	česká	m	šlechta		panovnická rodina	kníže český	Přemyslovci
Boleslav III. Křivoústý	polská	m	šlechta		panovnická rodina	král polský	Piastovci
Bořivoj II.	česká	m	šlechta		panovnická rodina	kníže český	Přemyslovci
Božej	česká	m	šlechta		vyšší šlechta	kastelán žatecký	Vršovci
Božena	česká	f	poddanstvo	choť, matka	neurozený*	kněžna česká	?
Božetěch	česká*	m	duchovenstvo	umělec	?	opat sázavský	?
Braniš*	česká	m	šlechta*		?	znamenitý pán*	?
Břetislav	česká	m	šlechta		panovnická rodina	kníže český	Přemyslovci
Břetislav II.	česká	m	šlechta		panovnická rodina	kníže český	Přemyslovci
Daniel	česká	m	duchovenstvo		?	biskup pražský	?
Dobřeta	česká*	m	poddanstvo	umělec	?	potulný hudebník	?
Fridrich I. Barbarossa	německá, švábská	m	šlechta		panovnická rodina	císař SŘŘ, vévoda švábský, král burgundský	Štaufové
Jaromír	česká	m	šlechta		panovnická rodina	kníže český	Přemyslovci
Jaromír, syn Břetislava I.	česká	m	duchovenstvo		panovnická rodina	biskup pražský	Přemyslovci
Ješek z Pardubic a Hlinska	česká	m	šlechta		nižší šlechta*	zeman*	z Pardubic*
Jindřich Břetislav	česká	m	šlechta		panovnická rodina	kníže český	Přemyslovci
Jindřich II.	německá, bavorská	m	šlechta		panovnická rodina	císař SŘŘ	Otoni
Jindřich III. Černý	německá, bavorská	m	šlechta		panovnická rodina	císař SŘŘ, král burgundský	Sálská dynastie
Jindřich IV.	německá, dolnosaská	m	šlechta		panovnická rodina	císař SŘŘ, král burgundský	Sálská dynastie
Jindřich V.	německá, dolnosaská	m	šlechta		panovnická rodina	císař SŘŘ, král burgundský	Sálská dynastie
Jindřich VI. Štaufský	německá, burgundská	m	šlechta		panovnická rodina	císař SŘŘ, král sicilský, král burgundský	Štaufové

Jindřich Zdík	česká	m	duchovenstvo		?	biskup olomoucký	?
Jítka ze Schweinfurtu	německá, bavorská	f	šlechta	choť	panovnická rodina	kněžna česká	Babenberkové
Judita Durynská	německá, durynská	f	šlechta	choť, matka	panovnická rodina	královna česká	Ludowingové
Koloman Uherský	maďarská	m	šlechta		panovnická rodina	král uherský	Arpádovci
Konrád I. Brněnský	česká	m	šlechta		panovnická rodina	kníže brněnský a český	Přemyslovci (brněnská větev)
Konrád II. Ota	česká	m	šlechta		panovnická rodina	kníže český	Přemyslovci
Konrád III. Štauf	německá, bavorská	m	šlechta		panovnická rodina	král římský, král burgundský	Štaufové
Kosmas	česká	m	duchovenstvo	spisovatel (kronikář)	?	děkan pražský	?
Lothar III.	německá, saská	m	šlechta		panovnická rodina	císař SŘŘ, král burgundský	Supplinburgové
Ludvík VII.	francouzská	m	šlechta		panovnická rodina	král francouzský	Kapetovci
Měšek II.	polská	m	šlechta		panovnická rodina	král polský	Piastovci
Mikuláš II.	francouzská	m	duchovenstvo		?	papež	vynechán
Mutina	česká	m	šlechta		vyšší šlechta	kastelán litoměřický, správce země	Vršovci
Odolen ze Střížovic	česká	m	šlechta		nižší šlechta*	zeman*	ze Střížovic*
Oldřich	česká	m	šlechta		panovnická rodina	kníže český	Přemyslovci
Oldřich Brněnský	česká	m	šlechta		panovnická rodina	kníže brněnský a znojemský	Přemyslovci (brněnská větev)
Ota I. Olomoucký	česká	m	šlechta		panovnická rodina	kníže olomoucký a zlínský	Přemyslovci (olomoucká větev)
Ota II. Černý Olomoucký	česká	m	šlechta		panovnická rodina	kníže olomoucký a brněnský	Přemyslovci (olomoucká větev)
Ota III. Dětleb	česká	m	šlechta		panovnická rodina	kníže olomoucký	Přemyslovci
Petr, poustevník	francouzská	m	duchovenstvo		?	poustevník, mnich	?
Přída*	česká	m	šlechta*		?	župan*	?
Prkoš	česká	m	šlechta		?	kastelán bilinský	?
Prokop, sv.	česká	m	duchovenstvo	svatý	?	opat sázavský	?
Ratibor*	česká	m	šlechta*		?	znamení pán*	?
Řehoř VII.	italská	m	duchovenstvo		neurozený	papež	vynechán
Šebíř, biskup	česká*	m	duchovenstvo		?	biskup pražský	?
Silvestr II.	franská	m	duchovenstvo		?	papež	vynechán
Slava (Slavek?)*	česká	m	šlechta*		?	znamení pán*	?
Soběslav I.	česká	m	šlechta		panovnická rodina	kníže český	Přemyslovci
Soběslav II.	česká	m	šlechta		panovnická rodina	kníže český	Přemyslovci
Spytihněv II.	česká	m	šlechta		panovnická rodina	kníže český	Přemyslovci
Svatava (Svatoslava)	polská	f	šlechta	choť	panovnická rodina	královna česká	Piastovci
Svatopluk Olomoucký	česká	m	šlechta		panovnická rodina	kníže český	Přemyslovci
Vacek	česká	m	šlechta		?	župan, palatin český, správce země	?
Vintíř, poustevník	německá, durynská	m	duchovenstvo		?	benediktýnský mnich	?
Vít, kaplan	česká*	m	duchovenstvo		?	knížecí kaplan	?
Vítek z Prčic	česká	m	šlechta		vyšší šlechta	kastelán kladenský, kastelán pracheňský	Vítkovci
Vladislav I.	česká	m	šlechta		panovnická rodina	kníže český	Přemyslovci
Vladislav II.	česká	m	šlechta		panovnická rodina	král český	Přemyslovci
Vladislav Jindřich	česká	m	šlechta		panovnická rodina	kníže český	Přemyslovci

Vladioj	česká	m	šlechta		panovnická rodina	kníže český	Přemyslovci
Vratislav Brněnský	česká	m	šlechta		panovnická rodina	kníže brněnský	Přemyslovci (brněnská větev)
Vratislav II.	česká	m	šlechta		panovnická rodina	král český	Přemyslovci
doba posledních Přemyslovců (1212-1306)							
Adéla Mišeňská	německá	f	šlechta	zbytek	panovnická rodina	královna dánská	Wettinové
Adolf Nasavský	německá, porýnská*	m	šlechta		panovnická rodina	král římský, hrabě nasavský	Nasavští
Albrecht Habsburský	německá, švýcarská, rakouská(r)	m	šlechta		panovnická rodina	král římský, vévoda rakouský, vévoda štyrský, vévoda korutanský, markrabě kraňský	Habsburkové
Alfons Kastilský	španělská	m	šlechta		panovnická rodina	král římský, král kastilský, král leonský	Invrejská dynastie
Alžběta Arpádovna	maďarská	f	šlechta	dědička	panovnická rodina	dědička uherského trůnu	Arpádovci
Anežka Přemyslovna, abatyše	česká	f	duchovenstvo	svatý, dcera, abatyše	panovnická rodina	abatyše klaristek	Přemyslovci
Anežka Přemyslovna, princezna	česká	f	šlechta	dcera	panovnická rodina	princezna česká	Přemyslovci
Béla IV.	maďarská	m	šlechta		panovnická rodina	král uherský	Arpádovci
Beneš Heřman	česká	m	šlechta		nižší šlechta	purkrabí pražský	z Michalovic
Bernard Korutanský	německá, rakouská*	m	šlechta		panovnická rodina	vévoda korutanský	Sponheimští
Bertold	?	m	šlechta		panovnická rodina	patriarcha aquilejský, arcibiskup kaločský	z Andechsu
Bonifác VIII.	italská	m	duchovenstvo		vyšší šlechta	papež	vynechán
Bruno ze Schauenburku	německá, dolnosaská	m	duchovenstvo		vyšší šlechta	biskup olomoucký	?
Čingischán	mongolská	m	šlechta	vojevůdce	panovnická rodina	čingischán	Bordžiginové
Dagmar (Markéta)	česká	f	šlechta	dcera	panovnická rodina	královna dánská	Přemyslovci
Dalimil, tak řečený	česká	m	?	spisovatel (kronikář)	?	?	?
Eberhard	?	m	duchovenstvo		?	biskup braniborský	?
Eliška Rejčka	polská	f	šlechta	choť	panovnická rodina	královna polská a česká	Piastovci
Filip Švábský	italská(n), německá(r)	m	šlechta		panovnická rodina	král římský, král burgundský	Štaufové
Filip, patriarcha aquilejský	německá, rakouská*	m	šlechta		panovnická rodina	patriarcha aquilejský, arcibiskup salcburský, probošt vyšehradský	Sponheimští
Fridrich II. Babenberský	německá, rakouská	m	šlechta		panovnická rodina	vévoda rakouský, vévoda štyrský	Babenberkové
Fridrich II. Štaufský	italská(n), německá(r)	m	šlechta		panovnická rodina	král římský, král burgundský	Štaufové
Gertruda Babenberská	německá, rakouská*	f	šlechta	dědička	panovnická rodina	vévodkyně rakouská a štyrská	Babenberkové
Heřman VI. Bádenský	německá	m	šlechta		panovnická rodina	vévoda rakouský, vévoda štyrský, markrabě bádenský, markrabě veronský	Zähringové
Innocenc III.	italská	m	duchovenstvo		vyšší šlechta	papež	vynechán
Innocent IV.	italská	m	duchovenstvo		vyšší šlechta	papež	vynechán
Ivan Kyselečský Neziderský	?	m	šlechta		?	?	?
Jan I Vartenberg (Jan ze Stráže)	česká	m	šlechta		nižší šlechta	nejvyšší číšník	Vartenberkové
Jan, písař	česká	m	?	spisovatel (kronikář)	?	?	?
Jaroslav ze Slivna (z Pušperka)	česká	m	šlechta		nižší šlechta	purkrabí pražský, nejvyšší číšník	Pušperkové

Jaroslav ze Šternberka*	česká	m	šlechta		?	královský číšník	Šternberkové
Jean Froissart	francouzská	m	?	spisovatel (kronikář)	?	?	?
Jindřich I. Bradatý	polská	m	šlechta		panovnická rodina	kníže vratislavský, kníže opolský	Piastovci
Jindřich II. Pobožný	polská	m	šlechta		panovnická rodina	kníže slezský, kníže polský	Piastovci
Jindřich XIII. Dolnobavorskáský	německá, bavorská*	m	šlechta		panovnická rodina	vévoda bavorskáský, falckrabě rýnský	Wittelsbachové
Jitka (Guta) Habsburská	německá, rakouská	f	šlechta	choť, matka	panovnická rodina	královna česká	Habsburkové
Karel Robert Anjou	italská(n), francouzská(r)	m	šlechta		panovnická rodina	král uherský	z Anjou
Konrád IV. Štaufský	italská(n), německá(r)	m	šlechta		panovnická rodina	král římský, král burgundský	Štaufové
Konrád z Botenštejna	německá, durynská	m	šlechta		nižší šlechta*	rytíř*	z Botenštejna*
Konrád z Erfurtu	česká*	m	duchovenstvo		?	opat zbraslavský	?
Kublaj	mongolská	m	šlechta	vojevůdce	panovnická rodina	čingischán	Bordžiginové
Kunhuta Přemyslovna	česká	f	duchovenstvo	dcera, abatyše	panovnická rodina	abatyše benediktýnů	Přemyslovci
Kunhuta Štaufská	německá, švábská	f	šlechta	choť, matka	panovnická rodina	královna česká	Štaufové
Kunhuta Uherská	haličská*	f	šlechta	choť, matka	panovnická rodina	královna česká, vévodkyně rakouská, vévodkyně štyrská, vévodkyně korutanská, markraběnka kraňská	Rurikovci
Ladislav Apod Sibiňský	?	m	šlechta		panovnická rodina	vévoda sibiňský	Sibiňští
Leopold VI. Babenberský	německá, rakouská*	m	šlechta		panovnická rodina	vévoda rakouský, vévoda štyrský	Babenberkové
Lešek II. Černý	polská	m	šlechta		panovnická rodina	kníže sieradzský, kníže lenčický, kníže inowrocławský, kníže krakovský a kníže sandoměřský	Piastovci
Lev Haličský*	haličská	m	šlechta		panovnická rodina	král haličko-volyňský	Romanovci
Ludvík, bratr Jindřicha XIII.	německá, bavorská*	m	šlechta		panovnická rodina	?	Wittelsbachové
Markéta Babenberská	německá, rakouská*	f	šlechta	choť, dědička	panovnická rodina	královna římská, česká, vévodkyně rakouská, vévodkyně štyrská	Babenberkové
Martin Opavský	česká	m	duchovenstvo	spisovatel (kronikář)	?	mnich	?
Matúš Čák Trenčanský	slovenská	m	šlechta		vyšší šlechta	vévoda trenčinský	Čákovci
Menhard II. Tyrolský	německá, rakouská*	m	šlechta		panovnická rodina	hrabě gorický, hrabě tyrolský	Menhardovci
Mikuláš I. Opavský	česká	m	šlechta		panovnická rodina	kníže opavský	Přemyslovci
Milota z Dědic	česká	m	šlechta		vyšší šlechta	hejtman	Benešovici
Oktaj	mongolská	m	šlechta	vojevůdce	panovnická rodina	čingischán	Bordžiginové
Oldřich III. Korutanský	německá, rakouská*	m	šlechta		panovnická rodina	vévoda korutanský, markrabě kraňský	Sponheimští
Ondřej I.	česká*	m	duchovenstvo		?	biskup pražský	?
Ondřej III. Arpád	maďarská	m	šlechta		panovnická rodina	král uherský	Arpádovci
Ota Bohatý	německá, saská*	m	šlechta		panovnická rodina	vévoda saský	Askánci
Ota Braniborský	německá, saská	m	šlechta		panovnická rodina	markrabí braniborský	Askánci
Ota IV. Brunšvický	německá, dolnosaská	m	šlechta		panovnická rodina	císař SŘŘ, král burgundský	Welfové
Pancíř ze Žampachu	česká	m	šlechta		nižší šlechta	loupeživý rytíř, zeman	ze Smojna
Peta	mongolská	m	šlechta	vojevůdce	panovnická rodina	vojevůdce mongolský	Bordžiginové

Přemysl II. Velkopolský	polská	m	šlechta		panovnická rodina	král polský	Piastovci
Přemysl Otakar I.	česká	m	šlechta		panovnická rodina	král český	Přemyslovci
Přemysl Otakar II.	česká	m	šlechta		panovnická rodina	král český, vévoda rakouský, vévoda štyrský, vévoda korutanský, markrabě kraňský	Přemyslovci
Řehoř VIII.	italská	m	duchovenstvo		vyšší šlechta*	papež	vynechán
Řehoř X.	italská	m	duchovenstvo		vyšší šlechta*	papež	vynechán
Richard Cornwallský	anglická	m	šlechta		panovnická rodina	král římský, hrabě z Poitou, hrabě z Cornwallu	Plantageneti
Rudolf Habsburský, král český	německá, rakouská	m	šlechta		panovnická rodina	král český, vévoda rakouský, vévoda štyrský	Habsburkové
Rudolf Habsburský, král římský	německá, bádensko-wurtenbersko	m	šlechta		panovnická rodina	král římský, vévoda rakouský, vévoda štyrský, vévoda korutanský, markrabě kraňský	Habsburkové
Rudolf II. Švábský	německá, švýcarská	m	šlechta		panovnická rodina	vévoda švábský	Habsburkové
Štěpán V. Uherský	maďarská	m	šlechta		panovnická rodina	král uherský	Árpádovci
Tobiáš z Bechyně	česká	m	duchovenstvo		vyšší šlechta	biskup pražský	Benešovci
Václav I.	česká	m	šlechta		panovnická rodina	král český	Přemyslovci
Václav II.	česká	m	šlechta		panovnická rodina	král český, král polský	Přemyslovci
Václav III.	česká	m	šlechta		panovnická rodina	král český, král uherský, král polský	Přemyslovci
Valdemar	dánská	m	šlechta		panovnická rodina	král dánský	Estridsenové
Vilemína z Milána	česká	f	duchovenstvo	dcera, řeholnice	panovnická rodina	teoložka milánská	Přemyslovci
Vítek Krumlovský	česká	m	šlechta		vyšší šlechta	podkomorí český, purkrabí Hluboké, nejvyšší maršálek	Vítkovci (z Krumlova)
Vladislav Lokýtek	polská	m	šlechta		panovnická rodina	král polský	Piastovci
Vladislav, syn Václava I.	česká	m	šlechta		panovnická rodina	markrabě moravský	Přemyslovci
Záviš z Falkenštejna	česká	m	šlechta		vyšší šlechta	hlava rodu Vítkovců, nejvyšší český hofmistr, purkrabí	Vítkovci (z Krumlova)
Zdislava z Lemberka, sv.	česká	f	šlechta	svatý	nižší šlechta	řeholnice, kladská kastelánka	z Křižanova

**Lucemburská doba
(1306-1400)**

Albrecht III. Habsburský	německá, rakouská	m	šlechta		panovnická rodina	vévoda rakouský, korutanský atd.	Habsburkové
Alžběta Pomořanská	polská*	f	šlechta	choť, matka	panovnická rodina	císařovna SŘŘ, královna česká, hraběnka lucemburská, markraběnka braniborská	Greifenové
Anna Falcká	německá*	f	šlechta	choť	panovnická rodina	královna římská, královna česká, hraběnka lucemburská, markraběnka braniborská	Wittelsbachové
Anna Lucemburská (Česká)	česká(n), lucemburská(r)	f	šlechta	dcera	panovnická rodina	královna anglická	Lucemburkové
Anna Přemyslovna	česká	f	šlechta	dcera, dědička	panovnická rodina	princezna česká	Přemyslovci
Anna Svídnická	polská	f	šlechta	choť, dědička, matka	panovnická rodina	císařovna SŘŘ, královna česká, hraběnka lucemburská, markraběnka braniborská	Piastovci
Arnošt z Pardubic	česká	m	duchovenstvo		vyšší šlechta	arcibiskup pražský	z Pardubic
Azzo Visconti	italská	m	šlechta		vyšší šlechta*	signor milánský	Visconti

Bartoloměj z Chlumce zvaný Klaret	česká	m	duchovenstvo	spisovatel	?	kanovník sv. Víta, mistr UK	?
Beneš (Benedikt) Rejt	německá*	m	poddanstvo	umělec	?	?	?
Beneš Krabice z Vetimile	česká	m	duchovenstvo	spisovatel (kronikář)	nižší šlechta	kanovník pražský	Krabicové z Weitmile
Blanka z Valois	francouzská	f	šlechta	choť	panovnická rodina	královna římská, česká	z Valois
Bonifác IX.	italská	m	duchovenstvo		patriciát	papež římský	vynechán
Cola di Rienzo	italská	m	šlechta		?	tribun lidu, vládce Říma	?
Eduard z Woodstocku	anglická	m	šlechta		panovnická rodina	kníže waleský	Plantageneti
Edvard III.	anglická	m	šlechta		panovnická rodina	král anglický	Plantageneti
Eliška Přemyslovna	česká	f	šlechta	dcera, dědička, matka	panovnická rodina	královna česká	Přemyslovci
Filip VI.	francouzská	m	šlechta		panovnická rodina	král francouzský	z Valois
Francesco Petrarca	italská	m	šlechta	spisovatel, umělec	patriciát	?	?
František Pražský	česká	m	duchovenstvo	spisovatel (kronikář)	?	kanovník pražský	?
Fridich I. Habsburský (Sličný)	německá, rakouská	m	šlechta		panovnická rodina	král římský, vévoda rakouský, vévoda štyrský	Habsburkové
Gunther Švaroburský*	?	m	šlechta		?	?	?
Innocent VI.	francouzská	m	duchovenstvo		nižší šlechta	papež avignonský	vynechán
Jan Galeazzo	italská	m	šlechta		vyšší šlechta*	vévoda milánský	Sforza
Jan Habsburský (Jan Parricida)	německá, rakouská*	m	šlechta		panovnická rodina	?	Habsburkové
Jan Jindřich Lucemburský	česká(n), lucemburská(r)	m	šlechta		panovnická rodina	markrabě moravský, hrabě tyrolský	Lucemburkové
Jan Lucemburský	lucemburská	m	šlechta		panovnická rodina	král český, hrabě lucemburský	Lucemburkové
Jan Marignola	italská	m	šlechta	spisovatel	?	legát papežský	Marignoliové
Jan Nepomucký	česká	m	duchovenstvo	svatý	nižší šlechta	vikář arcibiskupa pražského	?
Jan Očko z Vlašimi	česká	m	duchovenstvo		měšťanstvo	biskup olomoucký, arcibiskup pražský, kardinál	z Jenštejna
Jan XXII.	francouzská	m	duchovenstvo		měšťanstvo	papež avignonský	vynechán
Jan z Dražic	česká	m	duchovenstvo	spisovatel	vyšší šlechta	biskup pražský	z Dražic
Jan z Jenštejna	česká	m	duchovenstvo		vyšší šlechta*	arcibiskup pražský	z Jenštejna
Jan ze Smojna řečený Pancíř	česká	m	šlechta		nižší šlechta	loupeživý rytíř, zeman	pancířové ze Smojna
Jan ze Středy	česká	m	duchovenstvo	spisovatel	měšťanstvo	biskup olomoucký, biskup v litomyšli	x
Jan Zhořelecký	česká	m	šlechta		panovnická rodina	markrabě braniborský, vévoda zhořelecký	Lucemburkové
Jan, syn Tomáše ze Štítného	česká	m	šlechta		vyšší šlechta	zeman	Benešovci
Jindřich Korutanský	německá, rakouská*	m	šlechta		panovnická rodina	král český, hrabě tyrolský, vévoda korutanský, markrabě kraňský	Menhardovci
Jindřich VII. Lucemburský	lucemburská	m	šlechta		panovnická rodina	císař SŘŘ, hrabě lucemburský	Lucemburkové
Jindřich z Lipé	česká	m	šlechta		vyšší šlechta	nejvyšší maršálek, zeman	pánové z Lipé
Jindřich, synovec Parlře	německá*, česká*	m	poddanstvo	umělec	měšťanstvo	?	?
Johanna Neapolská	italská(n), francouzská(r)	f	šlechta	zbytek	panovnická rodina	královna neapolská	z Anjou
Jošt Lucemburský	česká(n), lucemburská(r)	m	šlechta		panovnická rodina	král římský, markrabě moravský, kurfiřt braniborský	Lucemburkové
Karel IV. Francouzský	francouzská	m	šlechta		panovnická rodina	král francouzský	Kapetovci

Karel IV. Lucemburský	česká(n), lucemburská(r)	m	šlechta		panovnická rodina	císař SŘŘ, král český, král burgundský, hrabě lucemburský, markrabě braniborský	Lucemburkové
Kateřina Lucemburská	česká(n), lucemburská(r)	f	šlechta	dcera	panovnická rodina	vévodkyně rakouská, markraběnka braniborská, vévodkyně štyrská, vévodkyně korutanská, vévodkyně kraňská	Lucemburkové
Kazimír III. Veliký	polská	m	šlechta		panovnická rodina	král polský	Piastovci
Klement VI.	francouzská	m	duchovenstvo		vyšší šlechta	papež avignonský	vynechán
Klement VII.	francouzská	m	duchovenstvo		vyšší šlechta	papež avignonský	vynechán
Leopold III. Habsburský	německá, rakouská	m	šlechta		panovnická rodina	vévoda rakouský, korutanský atd.	Habsburkové
Ludvík I. Veliký Anjou	maďarská(n), francouzská(r)	m	šlechta		panovnická rodina	král uherský, král polský	z Anjou
Ludvík IV. bavorská	německá, bavorská	m	šlechta		panovnická rodina	císař SŘŘ, falckrabě rýnský, vévoda bavorskáský	Wittelsbachové
Ludvík V. bavorskáský	německá, bavorská	m	šlechta		panovnická rodina	markrabě braniborský, hrabě tyrolský, vévoda bavorskáský	Wittelsbachové
Marie Anjou	francouzská	f	šlechta	zbytek	panovnická rodina	královna francouzská	z Anjou
Marie Francouzská	francouzská	f	šlechta	zbytek	panovnická rodina	vévodkyně z Baru	z Valois
Markéta Přemyslovna	česká	f	šlechta	dcera, dědička	panovnická rodina	princezna česká	Přemyslovci
Markéta Tyrolská (Pyskatá)	německá, rakouská*	f	šlechta	dědička	panovnická rodina	hraběnka tyrolská	Menhardovci
Matěj Rejsek	česká	m	poddanstvo	umělec	?	?	?
Matyáš z Arrasu	francouzská	m	poddanstvo	umělec	?	?	?
Mikuláš Wurmser	německá	m	poddanstvo	umělec	měšťanstvo	?	?
mistr Krumlovský	?	m	?	umělec	?	?	?
mistr Theodorik	?	m	?	umělec	?	?	?
mistr Třeboňský	?	m	?	umělec	?	?	?
mistr Vyšebrodský	?	m	?	umělec	?	?	?
Omoděj*	?	m	?		?	?	?
Petr Parléř	německá, porýnská	m	poddanstvo	umělec	měšťanstvo	?	?
Petr z Aspelu	německá	m	duchovenstvo		měšťanstvo	arcibiskup mohučský	z Aspelu
Petr Žitavský	česká	m	duchovenstvo	spisovatel (kronikář)	?	opat zbraslavský	?
Přibík Pulkava z Radenina	česká	m	duchovenstvo	spisovatel (kronikář)	?	mistr pražské univerzity	?
Prokop Lucemburský	česká(n), lucemburská(r)	m	šlechta		panovnická rodina	markrabě moravský	Lucemburkové
Řehoř XI.	francouzská	m	duchovenstvo		nižší šlechta	papež římský	vynechán
Rudolf IV. Habsburský (Zakladatel)	německá, rakouská	m	šlechta		panovnická rodina	vévoda rakouský, korutanský, hrabě tyrolský	Habsburkové
Ruprecht Falcký	česká(n), německá(r)	m	šlechta		panovnická rodina	král římský	Wittelsbachové
Tomáš z Modeny	italská	m	poddanstvo	umělec	měšťanstvo*	?	?
Tomáš ze Štítného	česká	m	šlechta	reformní spisovatel	vyšší šlechta	zeman, reformní kazatel	Benešovi
Urban V.	francouzská	m	duchovenstvo		nižší šlechta	papež avignonský	vynechán
Urban VI.	italská	m	duchovenstvo		?	papež římský	vynechán
Václav IV. Lucemburský	německá(n), lucemburská(r)	m	šlechta		panovnická rodina	král římský, král český, markrabě braniborský	Lucemburkové
Záviš ze Zap	česká	m	duchovenstvo	spisovatel	?	kanovník v Olomouci, u sv. Jiljí v Pze	?

Zbyněk Zajíc z Házmburka	česká	m	duchovenstvo		nižší šlechta*	arcibiskup pražský	Zajícové z Házmburka
Zikmund Lucemburský	česká(n), lucemburská(r)	m	šlechta		panovnická rodina	císař SŘŘ, král český, král uherský, kurfiřt braniborský	Lucemburkové
husitská doba (1400-1471)							
Albrecht III. bavorská	německá, bavorská	m	šlechta		panovnická rodina	vévoda bavorská	Wittelsbachové
Albrecht V. Habsburský	německá, rakouská	m	šlechta		panovnická rodina	král římský, král český, král uherský, vévoda rakouský	Habsburkové
Alexandr V.	řecká	m	duchovenstvo		?	papež pisánský	vynechán
Alžběta Habsburská	německá, rakouská	f	šlechta	dcera	panovnická rodina	litevský velkoniže, polský král	Habsburkové
Alžběta Lucemburská	česká(n), lucemburská(r)	f	šlechta	dědička, dcera	panovnická rodina	římská, uherská a česká královna	Lucemburkové
Ambrož	česká	m	duchovenstvo		?	sirotský kněz	?
Benedikt XIII.	španělská	m	duchovenstvo		patriciát	papež avignonský	vynechán
Břeněk Švihovský z Dolan	česká	m	šlechta		nižší šlechta	husitský hejtman	Švihovští z Rýzmburka
Diviš Bořek z Miletínka	česká	m	šlechta		nižší šlechta	husitský umírněný hejtman	z Miletínka
Eugen IV.	italská	m	duchovenstvo		patriciát	papež římský	vynechán
František Pražský	česká	m	duchovenstvo	spisovatel (kronikář)	?	kanovník pražský	?
Frederick IV. Habsburský	německá, rakouská	m	šlechta		panovnická rodina	hrabě tyrolský, vévoda rakouský	Habsburkové
Fridrich Hohenzollernský	německá, bavorská	m	šlechta		panovnická rodina	purkrabí norimberský, kurfiřt braniborský	Hohenzollernové
Fridrich III. Habsburský	německá, rakouská	m	šlechta		panovnická rodina	císař SŘŘ, vévoda rakouský, vévoda štyrský, vévoda korutanský, markrabě kraňský	Habsburkové
Hanuš z Milheimu	česká	m	šlechta		měšťanstvo	rada krále, převor řádu něm. rytířů v Čechách	?
Jakoubek ze Stříbra	česká	m	duchovenstvo		?	husitský mistr UK	?
Jakub Vik	česká	m	duchovenstvo	husita	?	husitský radikální kněz	?
Jan Bleha z Těšice	česká	m	šlechta		nižší šlechta	husitský hejtman	Blehové z Těšnice
Jan Čapek ze Sán	česká	m	šlechta		nižší šlechta	sirotský hejtman	?
Jan Hunyad	maďarská	m	šlechta		panovnická rodina	správce uherský, vévoda transylvánský	Hunyadyové
Jan Hus	česká	m	duchovenstvo		neurozený*	reformní kazatel	?
Jan Jiskra z Brandýsa	česká	m	šlechta		nižší šlechta	hejtman bratříčků	z Brandýsa
Jan Krása	česká	m	poddanstvo		neurozený	husitský obchodník	?
Jan Paleček	česká	m	šlechta		nižší šlechta	šašek Jiřika	?
Jan Roháč z Dubé	česká	m	šlechta		vyšší šlechta	táborský hejtman	z Dubé (Benešovi)
Jan Rokycana	česká	m	duchovenstvo		neurozený*	arcibiskup husitský	?
Jan Talafús z Ostrova	česká	m	šlechta		nižší šlechta	hejtman bratříčků	?
Jan Vítovec	česká	m	šlechta		nižší šlechta	hrabě ze záhoří, husitský bojovník	z Vítovic
Jan XXIII.	italská	m	duchovenstvo		patriciát	papež pisánský	vynechán
Jan z Ústí	česká	m	šlechta		nižší šlechta	hejtman Kozího hrádku, sympatizant husitský	Sezimové z Ústí (Vítkovci)
Jan Želivský	česká	m	duchovenstvo		?	husitský radikální kněz	?
Jan Žižka z Trocnova	česká	m	šlechta		nižší šlechta	táborský hejtman	?
Jeroným Pražský	česká	m	duchovenstvo		měšťanstvo*	reformní mistr UK	?
Jindřich (Hynek), syn Jiřího z P.	česká	m	šlechta		vyšší šlechta	kníže minsterberský, kníže olešnický, hrabě kladský	Páni z Kunštátu a Poděbrad
Jindřich z Rožmberka	česká	m	šlechta		vyšší šlechta	purkrabí českého království	z Rožmberka (Vítkovci)

Jiří z Poděbrad	česká	m	šlechta		panovnická rodina	král český, husitský	Páni z Kunštátu a Poděbrad
Johanna z Rožmitálu	česká	f	šlechta	choť	vyšší šlechta	královna česká	z Rožmitálu
John Wycliff	anglická	m	duchovenstvo		neurozený*	reformní kazatel	?
Julian Cesarini	italská	m	duchovenstvo		patriciát	kardinál, diplomat	?
Kateřina, dcera Jiřího z P.	česká	f	šlechta	dcera	vyšší šlechta	královna uherská	Páni z Kunštátu a Poděbrad
Kazimír IV.	polská(n), litevská(r)	m	šlechta		panovnická rodina	litevský velkoniž, polský král	Jagellonci
Konrád Waldhauser	německá, rakouská	m	duchovenstvo		?	reformní kazatel	?
Konrád z Vechty	česká	m	duchovenstvo		měšťanstvo	arcibiskup pražský, husitský	?
Křišťan z Prachatic	česká	m	duchovenstvo		?	reformní mistr, děkan a rektor UK	?
Kříž, obchodník	česká	m	poddanstvo		neurozený	obchodník	?
Kunrát Krajíř z Krajku	česká	m	šlechta		nižší šlechta	zeman	Krajířové z Krajku
Ladislav Neapolský	italská(n) / francouzská(r)	m	šlechta		panovnická rodina	král neapolský	z Anjou
Ladislav Pohrobek	německá, rakouská	m	šlechta		panovnická rodina	král český, král uherský, vévoda rakouský	Habsburkové
Ludmila, dcera Jiřího z P.	česká	f	šlechta	dcera	vyšší šlechta	kněžna lehnická a břežská	Páni z Kunštátu a Poděbrad
Ludvík III. Falcký	německá, bavorská*	m	šlechta		panovnická rodina	kurfiřt falcký	Wittelsbachové
Lukáš Pražský	česká	m	duchovenstvo		?	biskup Jednoty, kněz	?
Magdalena Francouzská	francouzská	f	šlechta	choť	panovnická rodina	kněžna z Viany	z Valois
Martin Húska zvaný Lokvis	česká	m	duchovenstvo		?	táborský kněz	?
Martin V. (Odo Colonna)	italská	m	duchovenstvo		patriciát	papež římský	vynechán
Matěj z Janova	česká	m	duchovenstvo	reformní spisovatel	?	reformní kazatel	?
Matyáš Korvín	maďarská	m	šlechta		panovnická rodina	král český, král uherský	Hunyadyové
Menhart II. z Hradce	česká	m	šlechta		vyšší šlechta	purkrabí pražský, karlístejnský, umírněný husita	z Hradce (Vítkovci)
Mikuláš z Drážďan	německá, saská	m	duchovenstvo		?	reformní kněz	?
Mikuláš z Husí	česká	m	šlechta		nižší šlechta	táborský hejtman	?
Mikuláš z Pelhřimova	česká	m	duchovenstvo		měšťanstvo*	táborský kněz, biskup táborský	?
Milič (Jan) z Kroměříže	česká	m	duchovenstvo		měšťanstvo	reformní kazatel	?
Oldřich z Rožmberka	česká	m	šlechta		vyšší šlechta	Hejtman bechyňského a prácheňského kraje	z Rožmberka (Vítkovci)
Pavel II.	italská	m	duchovenstvo		patriciát	papež římský	vynechán
Petr Aksamita	česká	m	šlechta		nižší šlechta	hejtman bratříčků	?
Petr Chelčický	česká	m	duchovenstvo		nižší šlechta*	teolog Jednoty	?
Petr Kániš	česká	m	duchovenstvo		?	táborský kněz	?
Petr z Mladenovic	česká	m	duchovenstvo		?	reformní mistr a děkan UK	?
Pius II. (Eneáš Sylvius)	italská	m	duchovenstvo		patriciát	papež římský	vynechán
Prokop Holý	česká	m	duchovenstvo		měšťanstvo*	táborský kněz	?
Prokop Malý	česká	m	duchovenstvo		?	sirotský kněz	?
Ptáček z Pirkštejna	česká	m	šlechta		vyšší šlechta	nejvyšší český hofmistr, husita	z Pirkštejna (z Lipé)
Řehoř Krajčí	česká	m	duchovenstvo		nižší šlechta	biskup Jednoty, kněz, rytíř	?
Řehoř XII	italská	m	duchovenstvo		patriciát	papež římský	vynechán
Stanislav ze Znojma	česká	m	duchovenstvo		?	reformní mistr UK	?
Štěpán z Pálče (Páleč)	česká	m	duchovenstvo		nižší šlechta	reformní mistr, děkan a rektor UK	?
Václav Koranda	česká	m	duchovenstvo		?	táborský kněz	?
Václav Šásek z Biřkova	česká	m	šlechta	spisovatel	nižší šlechta	diplomat, rytíř	?

Vavřinec z Březové	česká	m	šlechta	spisovatel (kronikář)	nižší šlechta	husitský zeman*	?
Viktor, syn Jiřího z P.	česká	m	šlechta		vyšší šlechta	kníže opavský, minsterberský, hrabě kladský	Páni z Kunštátu a Poděbrad
Viktorin Kornel ze Všehrd	česká	m	poddanstvo, šlechta		měšťanstvo	děkan artistické fakulty, sympatizant Jednoty	x
Vilém III. Saský	německá, saská	m	šlechta		panovnická rodina	vévoda saský, lanckrabě durynský	Wettinové
Vilém Wolf*	česká	m	šlechta		?	husitský bojovník*	?
Vilém z Pernštejna	česká	m	šlechta		vyšší šlechta	nejvyšší český hofmistr	z Pernštejna
Vitold Litevský (Vytuatas)	litevská	m	šlechta		panovnická rodina	velkokníže litevský	Jagellonci
Vladislav II. Polský	polská(n), litevská(r)	m	šlechta		panovnická rodina	velkokníže litevský, král polský	Jagellonci
Zdeněk Lev z Rožmitálu	česká	m	šlechta		vyšší šlechta	purkrabí českého království, diplomat	z Rožmitálu
Zdeněk ze Šternberka	česká	m	šlechta		vyšší šlechta	purkrabí českého království	z Rožmberka (Vítkovci)
Zikmund Korybutovič	polská	m	šlechta		panovnická rodina	český zemský správce, litevský kníže	Gediminovci
Žofie, královna	německá, bavorská	m	šlechta	choť	panovnická rodina	královna římská, česká	Wittelsbachové

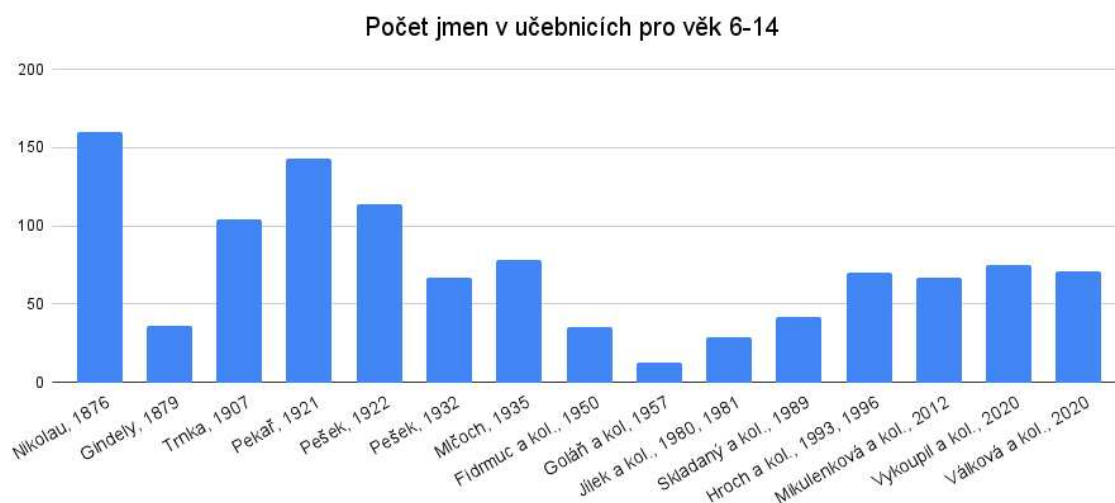
Příloha 4: Tabulka 4 - Vývoj obrazu svaté Ludmily

svatá Ludmila						
	zbožnost Ludmily	lidumilnost a oblíbenost Ludmily	výchova Václava Ludmilou	výchova Václava ke křesťanství	výchova Václava k lásce apod.	Václav miloval Ludmilu
Nikolau, 1876	✓	✓	✓	✓	✓	
Lepař, 1890						
Trnka, 1907						
Pekař, 1921			✓			
Pešek, 1922		✓	✓	✓		✓
Pešek, 1932			✓	✓	✓	✓
Mlčoch, 1935	✓	✓	✓		✓	
Fidrmuc, 1948			✓			✓
Husa a kol., 1954						
Husa a kol., 1964						
Husa, Husová, 1972						
Jílek a kol., 1980, 1981						
Skladaný a kol., 1989						
Čornej a kol., 2001			✓			
Mikulenková a kol., 2012			✓	✓		
Vykoupil a kol., 2020			✓	✓		
Válková a kol., 2020						
Čornej a kol., 2021			✓			

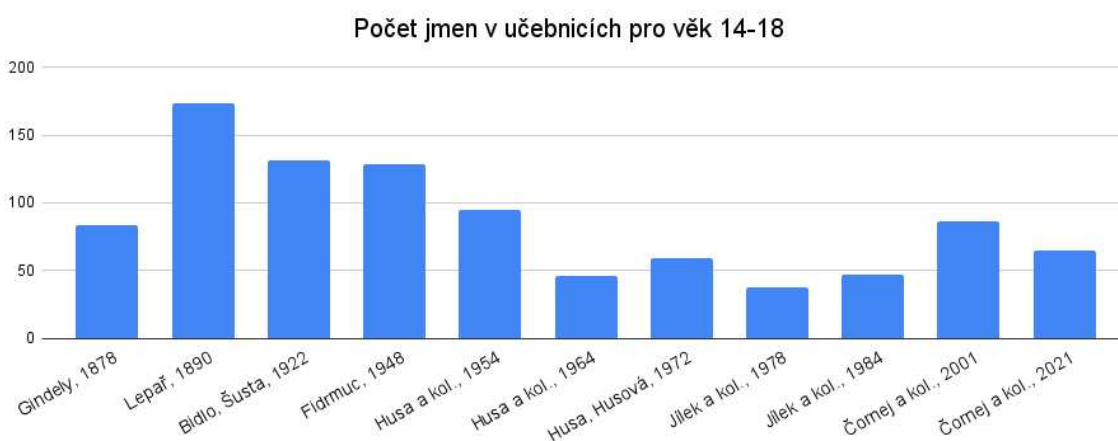
Příloha 5: Tabulka 5 - Vývoj obrazu Elišky Přemyslovny

Eliška Přemyslovna						
	nevydařené manželství	zmíněny svatební šaty	nespokojena z Janovy nedbalosti	zemřela kvůli Janovu chování	sličná	tvrdohlavá
Nikolau, 1876	✓				✓	✓
Gindely, 1878						
Lepář, 1890						
Trnka, 1907			✓			
Pekař, 1921						
Bidlo, Šusta, 1922	✓				✓	
Pešek, 1922	✓		✓	✓		
Pešek, 1932		✓				
Mlčoch, 1935	✓		✓	✓		
Fidrmuc, 1948						
Fidrmuc a kol., 1950						
Husa, Husová, 1972						
Jílek a kol., 1980, 1981						
Skladaný a kol., 1989						
Hroch a kol., 1993, 1996						
Čornej a kol., 2001						
Mikulénková a kol., 2012						
Vykoupil a kol., 2020		✓				
Válková a kol., 2020						✓
Čornej a kol., 2021						

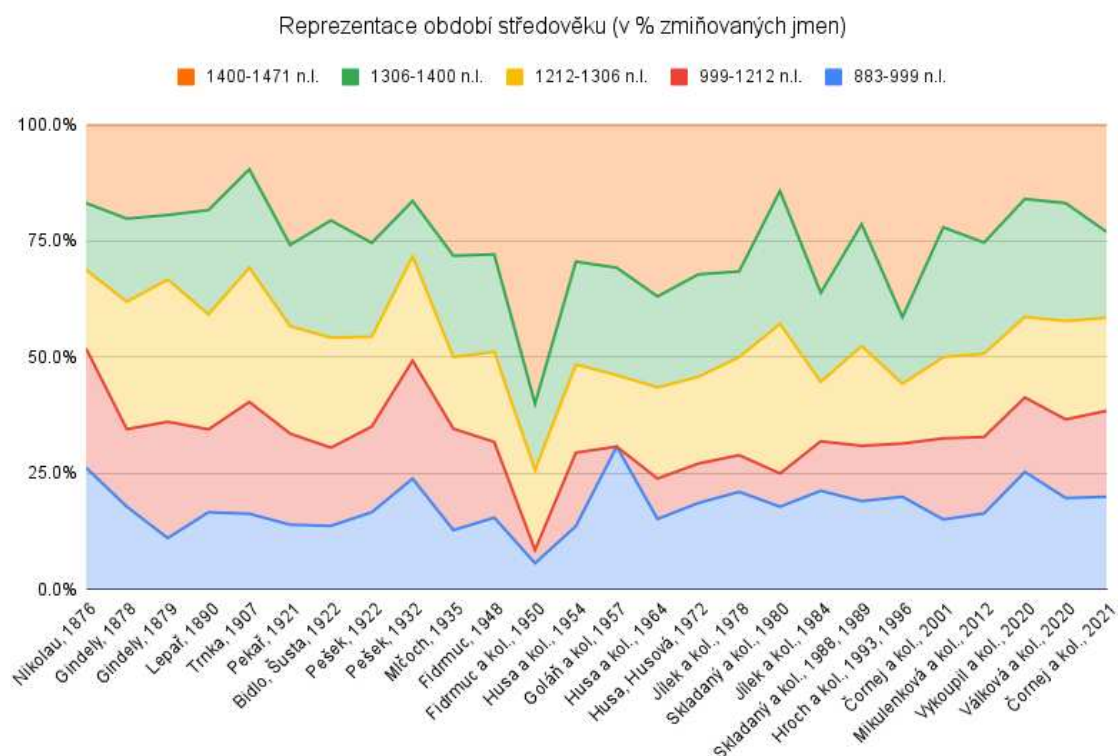
Příloha 6: Graf 1 - Počet osobností v učebnicích zaměřených na žáky od 6ti do 14ti let

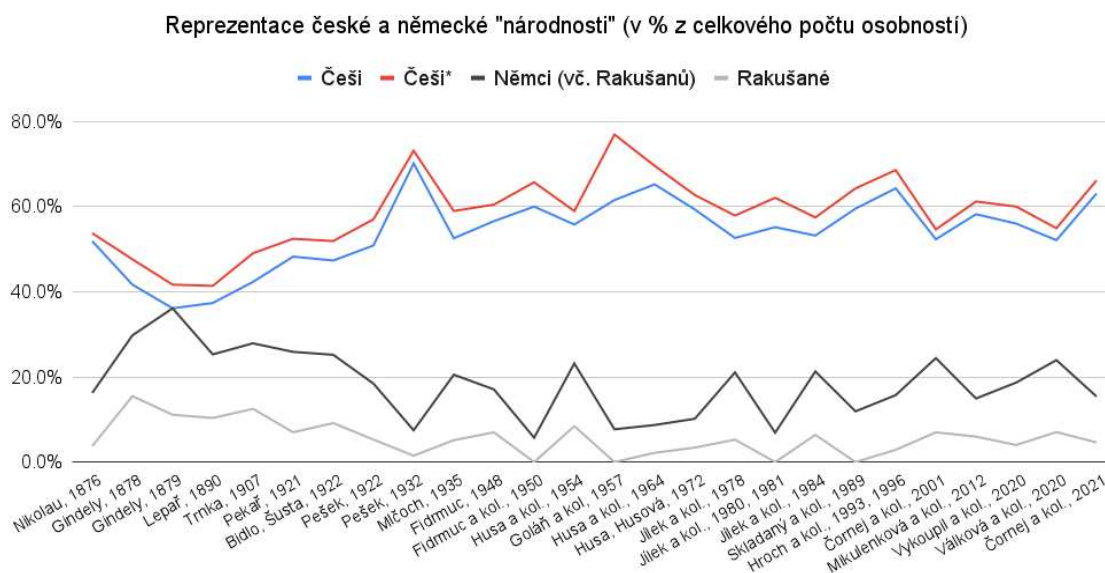
Příloha 7: Graf 2 - Počet osobností v učebnicích zaměřených na žáky od 14ti do 18ti let

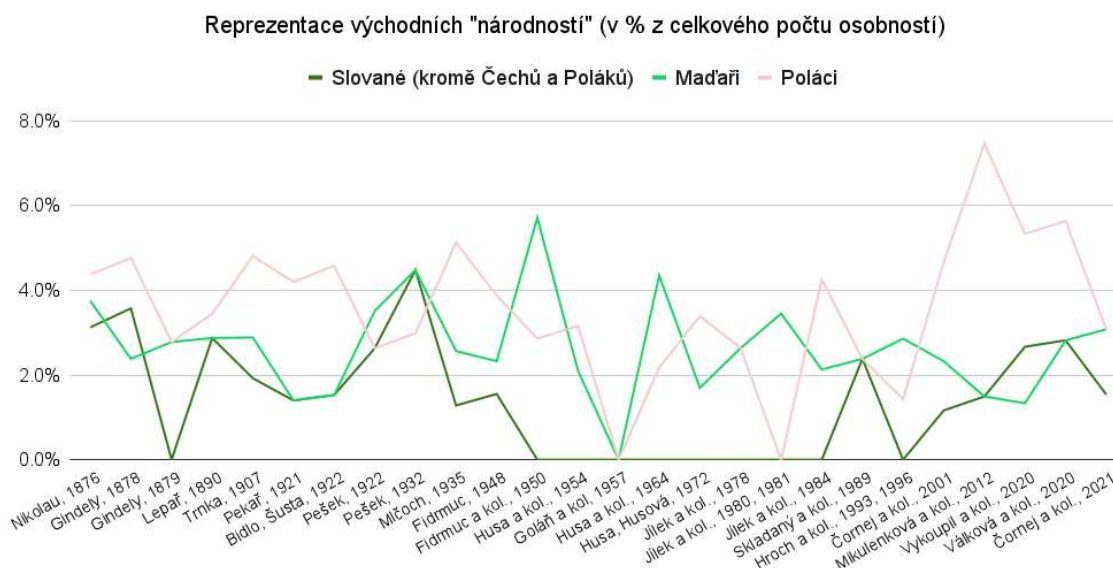
Příloha 8: Graf 3 - Reprezentace jednotlivých období středověku

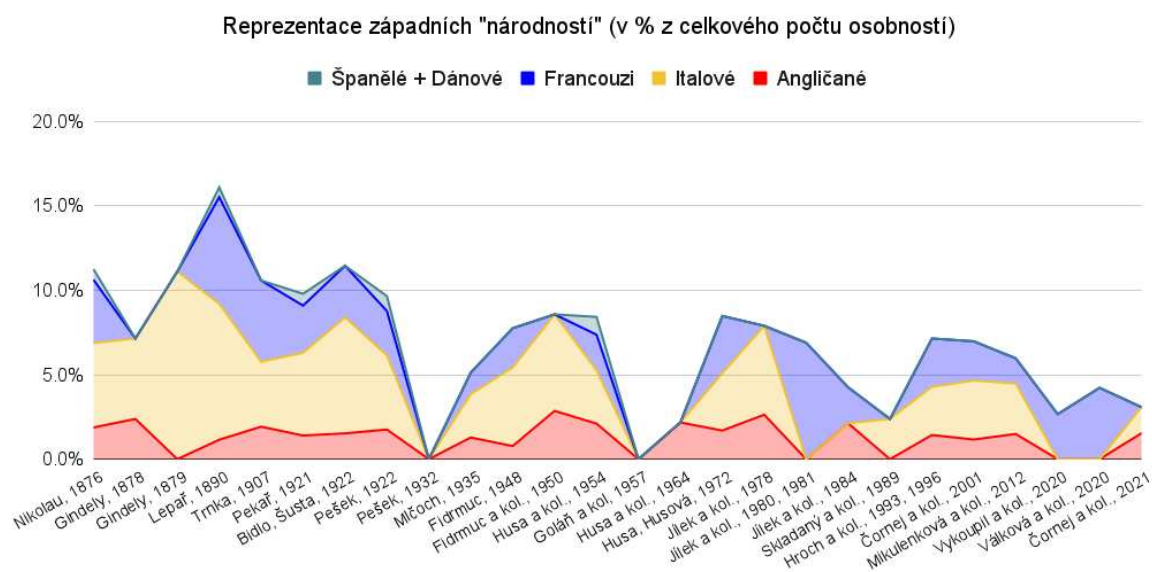
Příloha 9: Graf 4 - Reprezentace české a německé „národnosti“

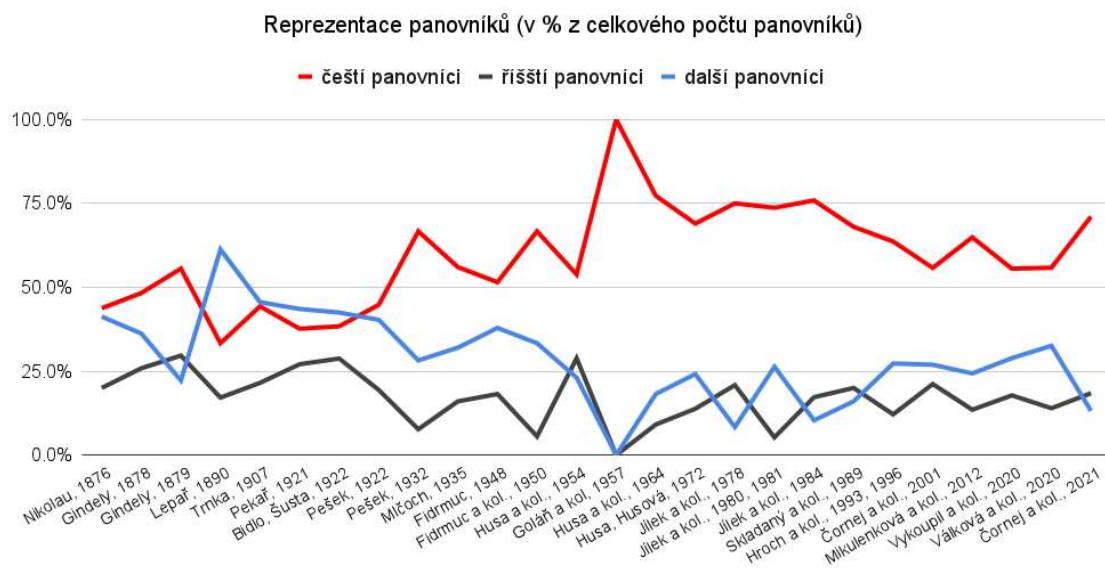
Příloha 10: Graf 5 - Reprezentace východních „národností“

Příloha 11: Graf 6 - Reprezentace západních „národností“

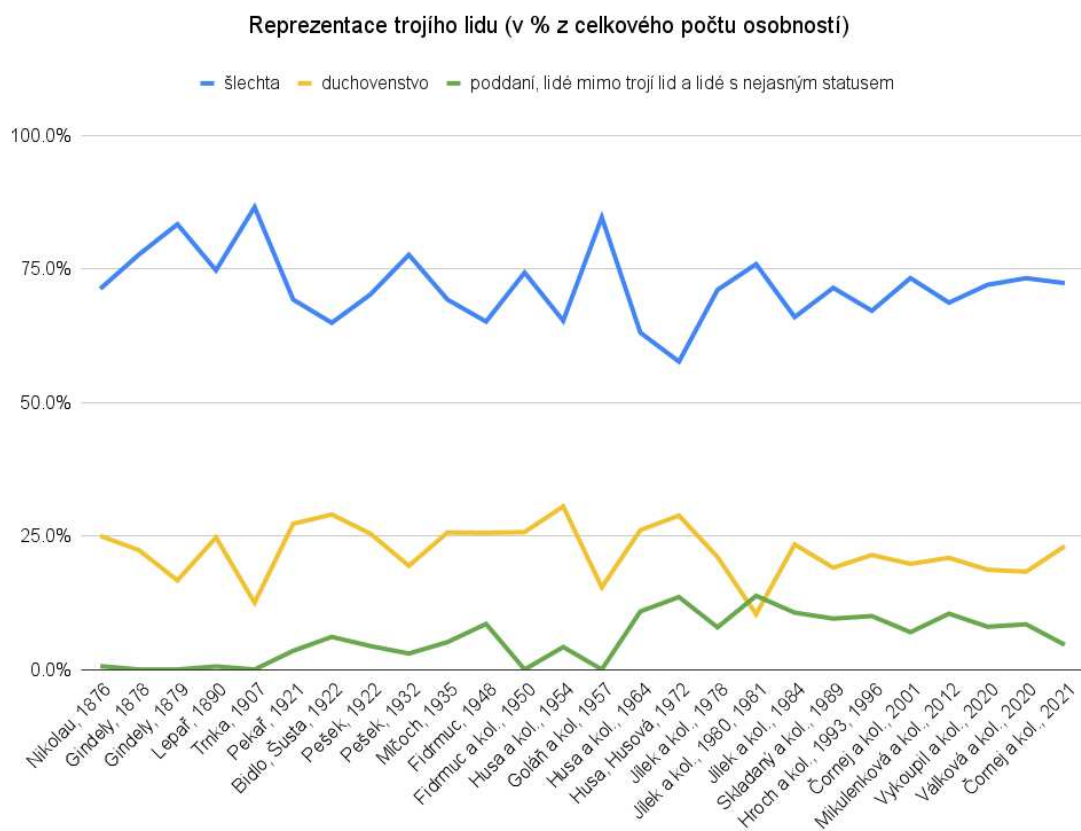

Příloha 12: Graf 7 - Reprezentace panovníků

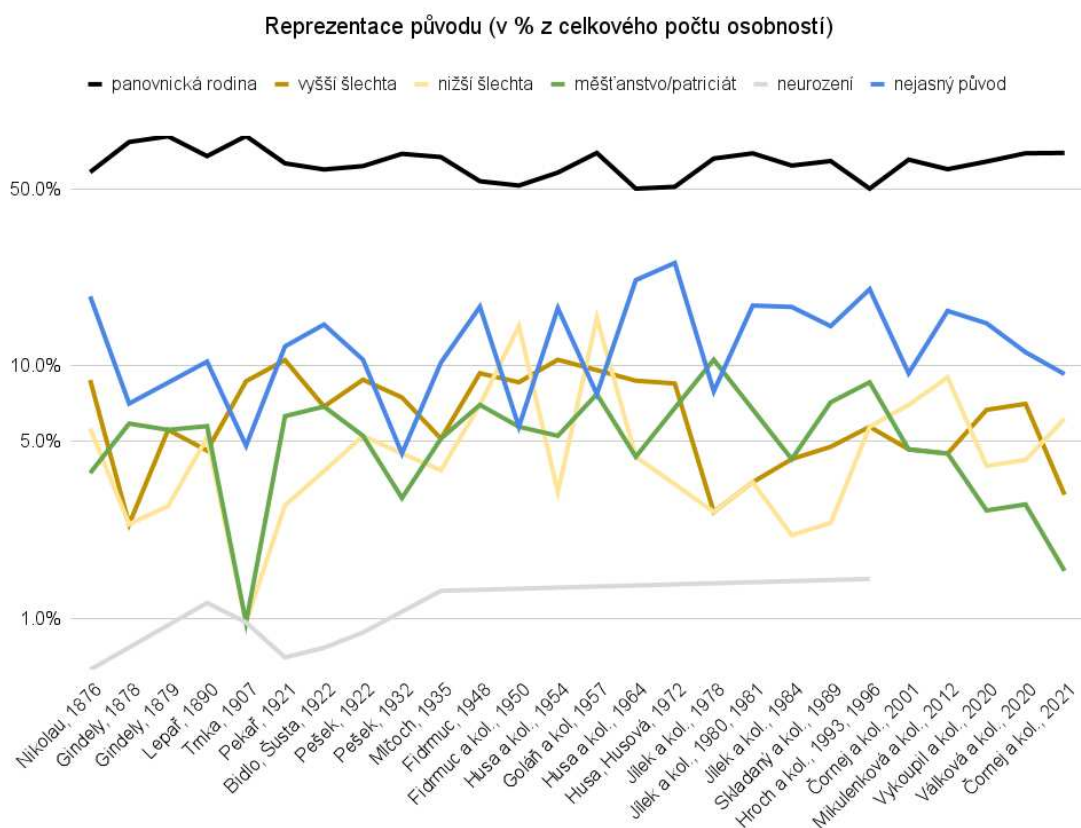

* Z říšských a dalších panovníků jsou vynecháni ti, kteří zároveň panovali v českých

Příloha 13: Graf 8 - Reprezentace trojiho lidu

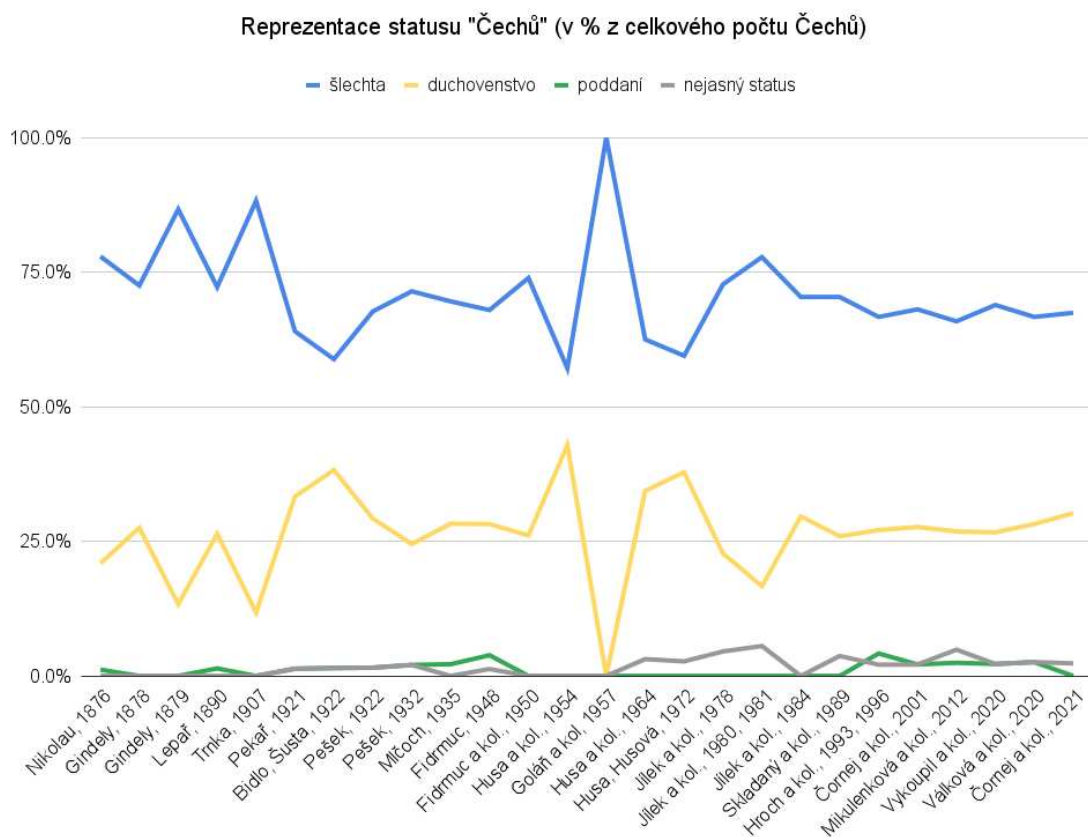

Příloha 14: Graf 9 - Původ osobností

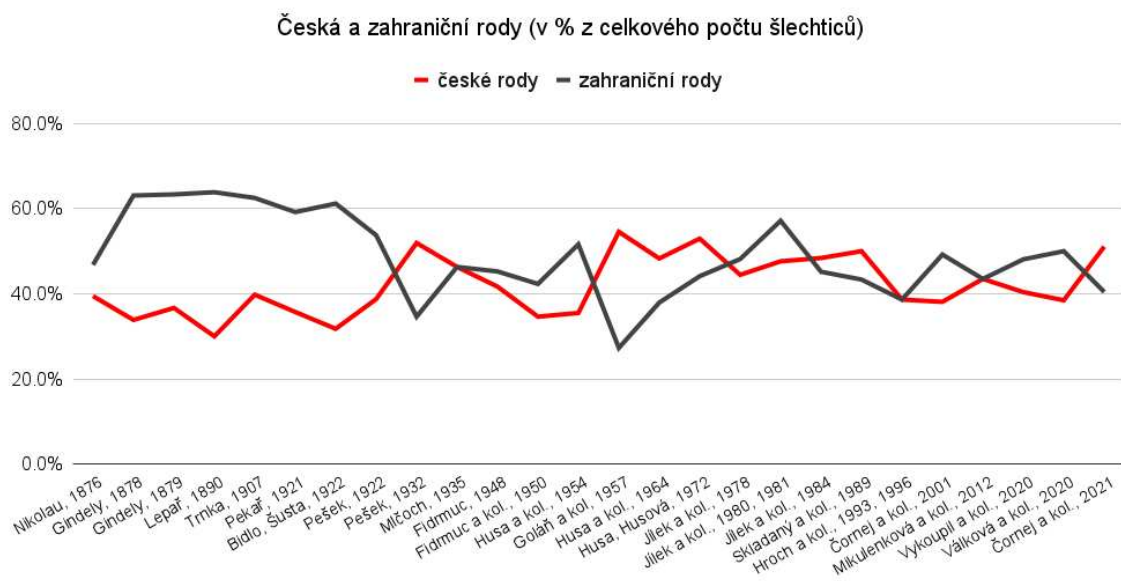

Graf zahrnuje pouze ty osobnosti, u kterých byl původ zjištělý nebo odvoditelný s dostatečnou sebedůvěrou na základě literatury. Osobnost neurozeného původu je od roku 1935 zmíněna pouze jednou, v učebnici z roku 1993.

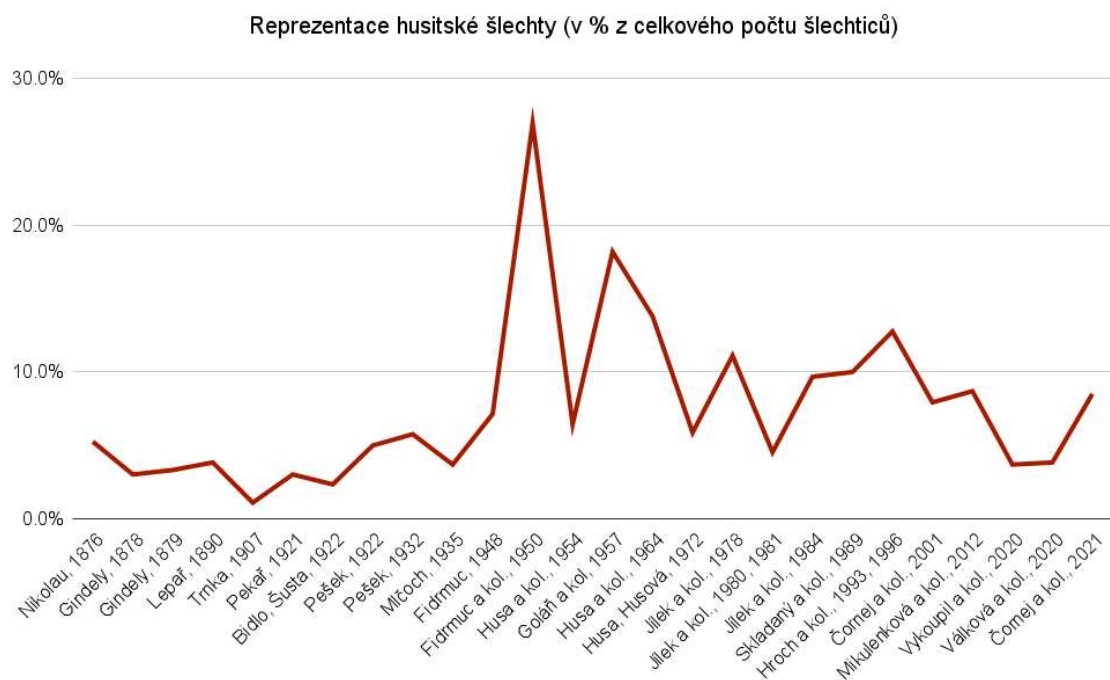
Příloha 15: Graf 10 - Status české národnosti

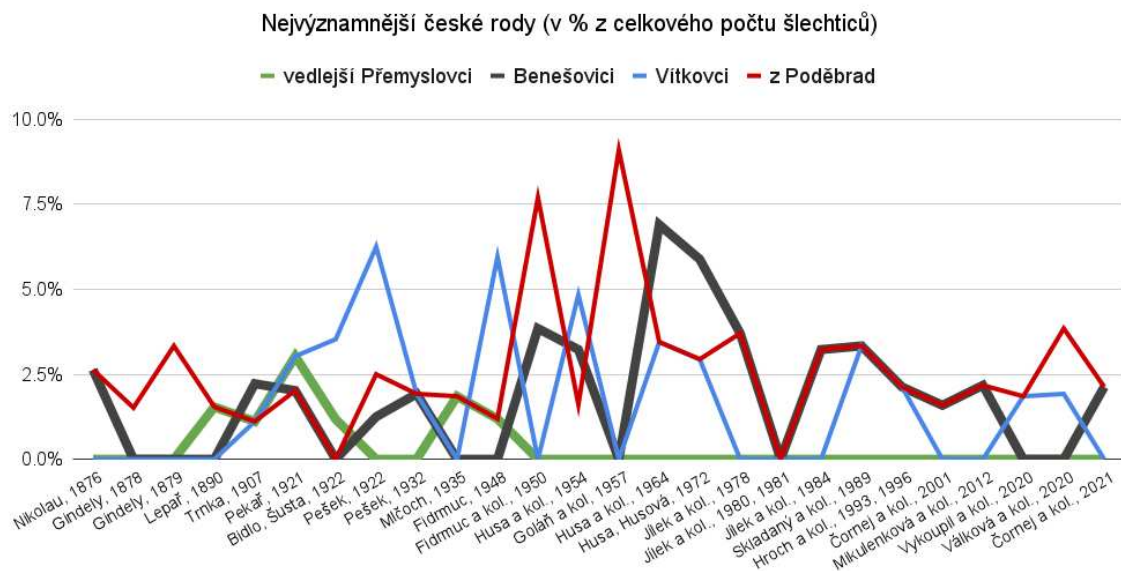
Příloha 16: Graf 11 - České a zahraniční šlechtické rody

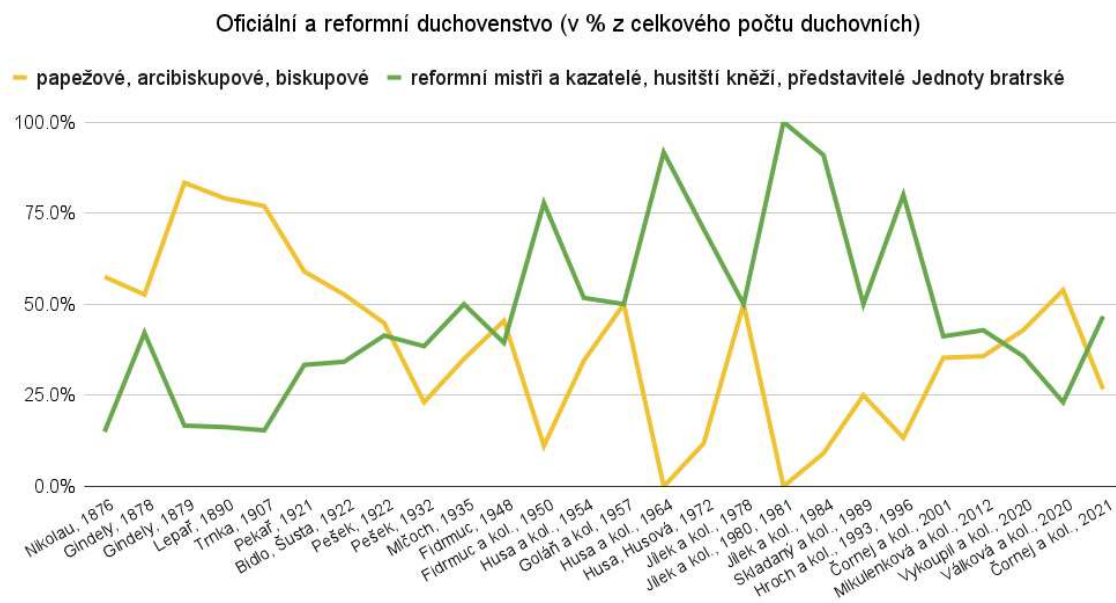
Příloha 17: Graf 12 - Husitská šlechta

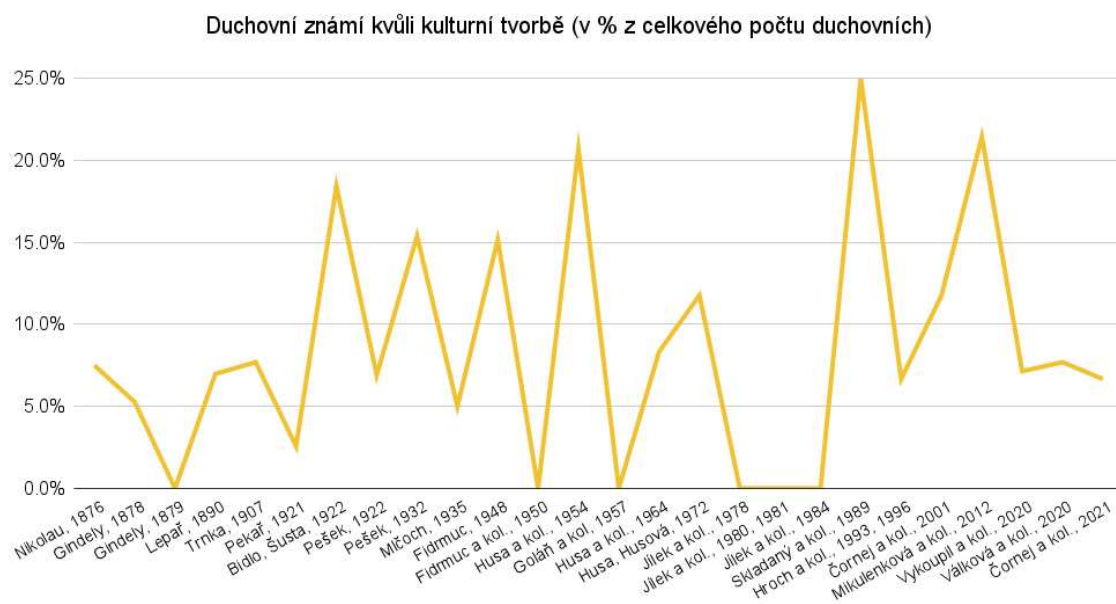
Příloha 18: Graf 13 - Nejvýznamnější české rody

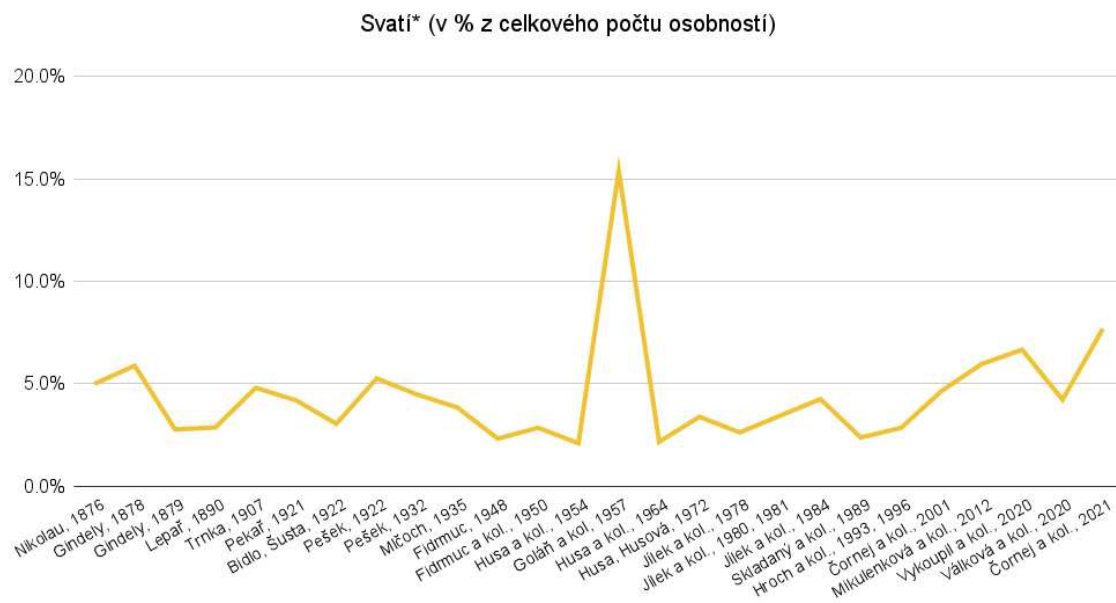
Příloha 19: Graf 14 - Oficiální a reformní duchovenstvo

Příloha 20: Graf 15 - Duchovní známí kvůli kulturní tvorbě

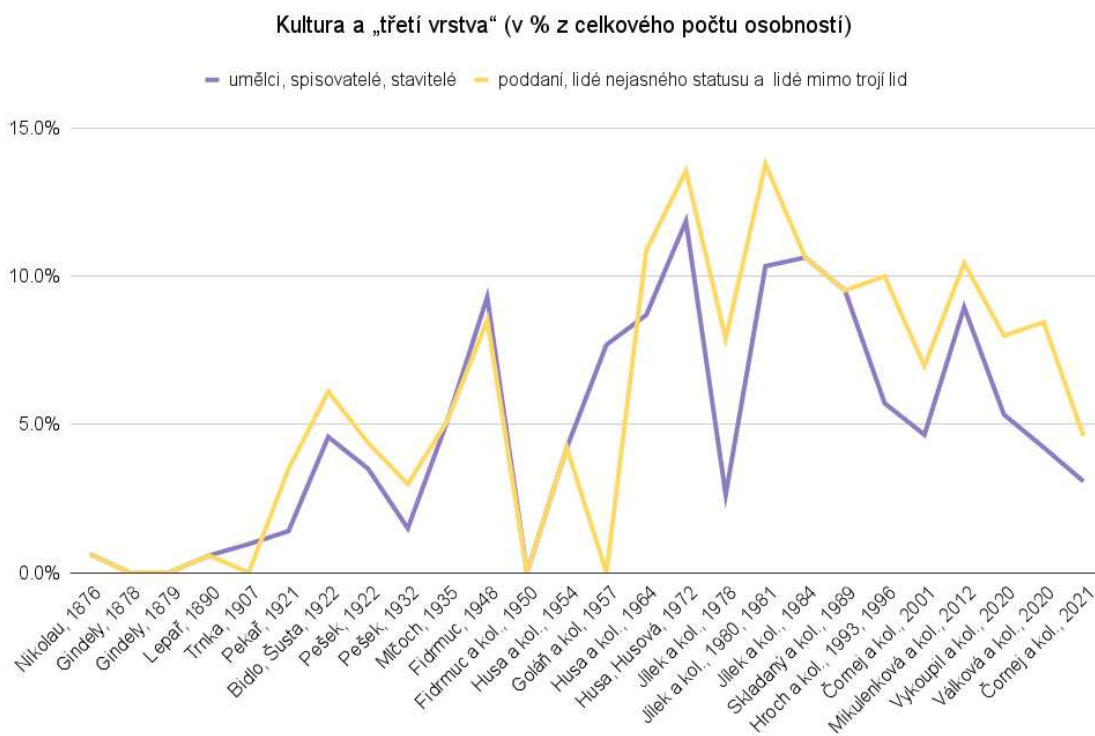

Příloha 21: Graf 16 - Svatí*

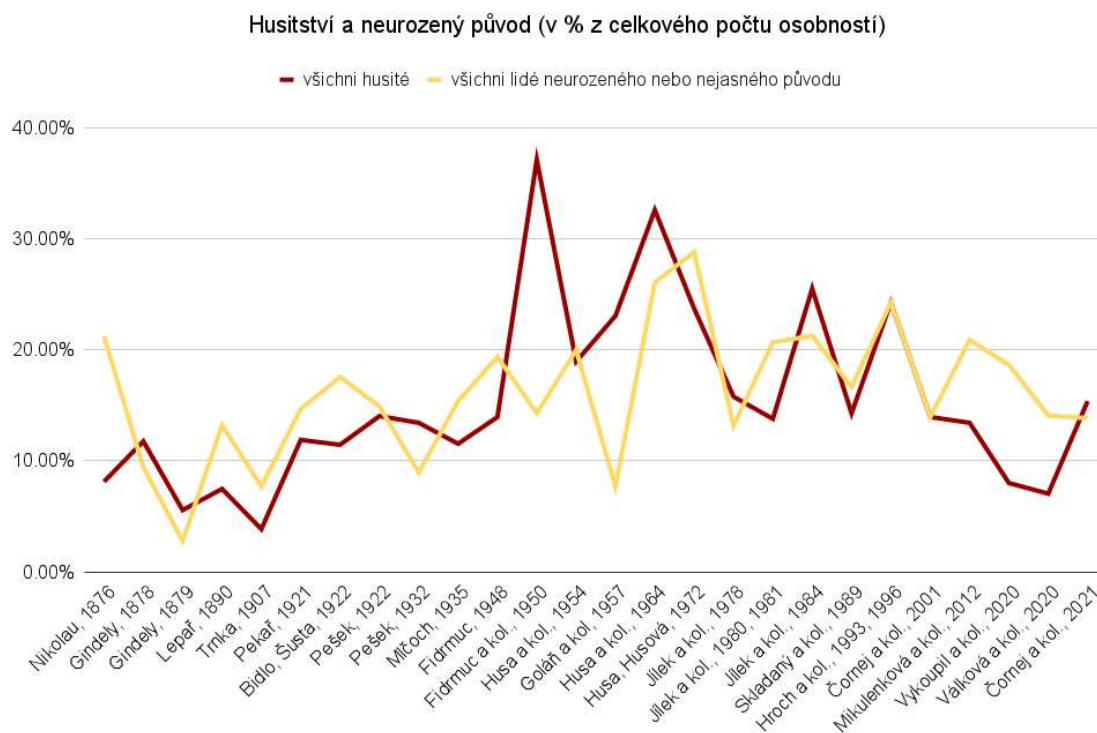

* „svatými“ jsou myšleni pouze vybraní svatí, kteří tak byli explicitně označeni alespoň v jedné ze zkoumaných učebnic

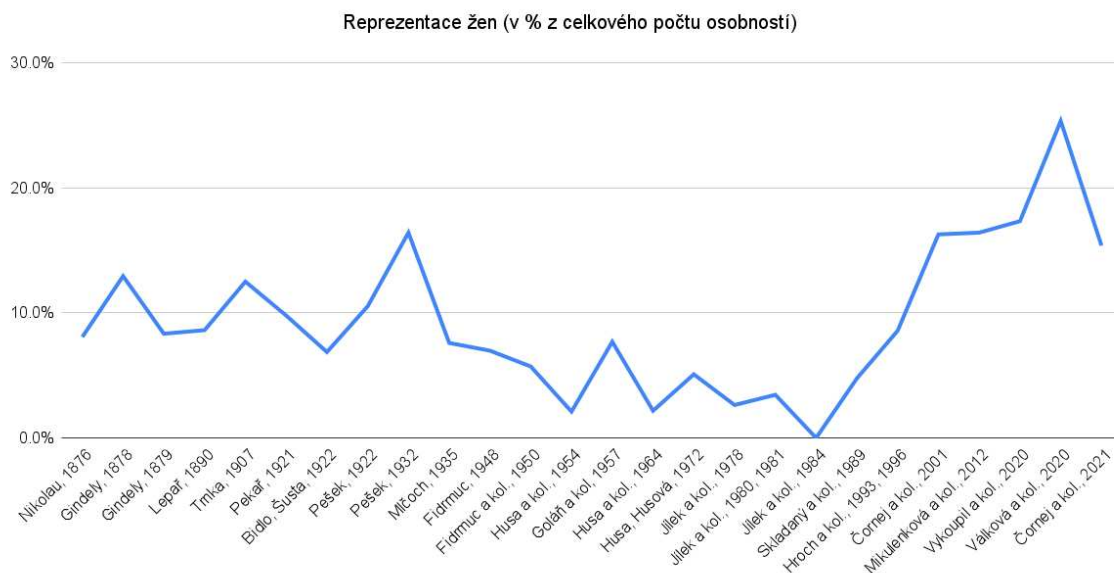
Příloha 22: Graf 17 - Kultura a „třetí vrstva“

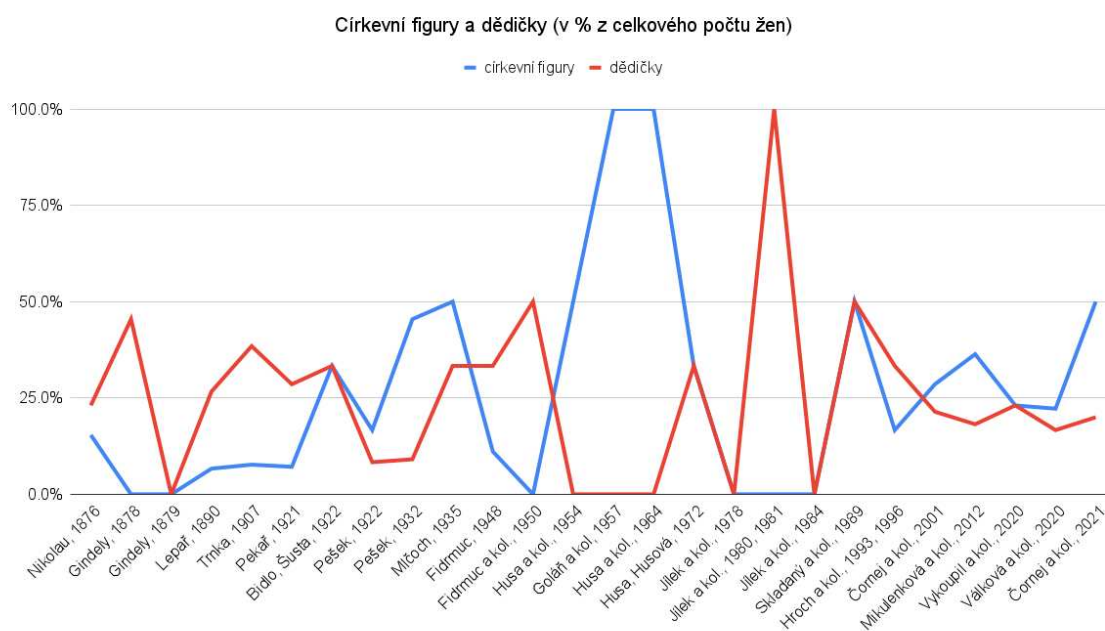
Příloha 23: Graf 18 - Husitství a „třetí vrstva“

Příloha 24: Graf 19 - Celková reprezentace žen

Příloha 25: Graf 20 - Církevní figury a dědičky

Příloha 26: Graf 21 - Zmiňovaná rodinná příslušnost žen

